

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

371.3

C-24

19220

2010

371.3
6-29

ՆԿԱՏՈՂԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄ

ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՁՆՈՆԱՐԿ
ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՅՕՐԻՆԵՑ

Կ. ԾԱՅՎԵՐԴԵԱՆ

Ք Ի Յ Լ Ի Ս

Հ. ԵՆՏԻՈՒՅԵԱՆՅՈՒ ՇԻ ԸՆԿ. ՏՊԱՐԱՆ

1873

370

2247-20

ՆԿԱՏՈՂԱԿԱՆ

371.3
6-94

nd

ՌԻՍՈՒՄ

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆՈՎՈՂ ԶԵՆՆԱԿ
ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

62957

2001

ՅՈՐԴՆԵՅ

Վ. ԾԱՅԿԵՐԳԵԱՆ

Ք Ի Յ Լ Ի Ս

Հ. ԿՆՅԱՎՅԵԱՆՏԻ ՍԻ ԸՆԴ. ՏՊԱՐՈՆ

1873

8428

078
ՍՏԻՔԸ

Յ Մ Ր Յ Ր Ո Յ Մ Ր Յ

Մ Վ Ս Վ Ս

Дозволено цензурою. — Тифлисъ, 3 Мая, 1873 г.

ՈՒՍՈՒՑԱՆԵԼՈՒ ԵՂԱՆԱԿԸ

Ուսուցիչը նախ պէտք է ցոյց տայ երեխաներին նկարագրվող առարկաներից ամէն մինը առանձին և հարցնէ. այս է՞նչ է, կամ է՞նչ է այս ասարիչայի անունը: Աշակերտը պէտք է պատասխանէ. այս շոտաճուպ է, այս շոտաճուպներ են, այս ասարիչայի անունը Գիրք է, այս ասարիչայի Գիրք են ասում: Թեթևացնելու համար կարելի է պահանջել, որ պատասխանող աշակերտից յետոյ մի և նոյնը կրկնեն մի քանի ուրիշ աշակերտներ, կամ մինչև անգամ բոլոր աշակերտները, մանաւանդ երբ առարկան, կամ նորա անունը աշակերտներին քիչ է յայտնի: Մի և նոյն հարցը ուսուցիչը պէտք է առաջարկէ բոլոր աշակերտներին: Այն աշակերտները, որոնք կարող են հարցին պատասխանել, պէտք է բարձրացնեն աջ ձեռի ցուցամատը (և ոչ բոլոր ձեռը): Ուսուցիչը նշանով հրահարում է մինին պատասխանել: Ամենին չպէտք է լսուլ ատլ աշակերտներին պատասխանել առանց նշանի, Բոլորը միտին և իրանց ուղղածին պէտք: Դասից յետոյ իւրաքանչիւր աշակերտ կարգով պէտք է կրկնէ այն բոլոր առարկաները, որոնց վերայ խօսք է եղած, այսպէս. այս — դասատուն է, այս — ասիտասկամած է, այս — պատերն են. կամ ես տեսնում եմ դասատունը, սեղանը, նստարանները և այլն, կամ վերջապէս պէտք է պատասխանէ ուսուցչին, որ կարող է այսպիսի հարցեր ասա-

ջարկել: Յայց սուէք ինձ վառարանը, դռները, լուսամուտը լուսամուտները և այլն:

Միանդամայն ուսուցիչների ուշադրութիւնը դարձնում ենք այն մեծ նշանակութեան, վերայ, որ ունի սկզբնական ուսման մէջ շատ հիշատակելի և բարձր, որպէս որ որոշ արդարութեանը հաջցելի և պարտախտների մէջ:

Վանկերի, բառերի և նախադասութիւնների հնչելուցն ու արտասանելու եղանակիցը իսկոյն կարելի է իմանալ թէ խօսողը կամ կարդացողը ի՞նչ խօսածը կամ կարդացածը հասկանում է, թէ ոչ: Երբ հին մեթոդով — եղանակով սովորող աշակերտները պարտախտանում են անգիր աւերած կրթութեանը համարձակում են անգիր երևում է, որ կամ ամենայն չեն հասկանում կրթուց աստիճանը, կամ թէ անհետին ուշադրութեան չեն դարձնում պարտախտների բովանդակութեան վերայ: Վա՛ն ուսուցիչ լաւ յայտնի է, թէ մինչև անգամ այն նախ սղասութիւնները, որոնք ինքն ըստ ինքեան դիւրահասկեալ են, վատ կամ սխալ հնչելուց անհասկանալի են դառնում, և ընդ հակառակն բառականխն դժուար, բարդ և խառնափոխ նախադասութիւնները լաւ, պարզ և բացայայտ հնչուելով ու արտասանուելով շատ հեշտանում են: Յայտնի է նմանապէս ամէնրի՛ն, որ վատ արտասանութիւնը, երկար ու ձիգ խօսակցութեան ձևը, հարց ու պատասխանների միակերպութիւնը և այլն, լսողների համար անտանելի են, սորան հակառակ, պարզ և բացայայտ կերպով արտասանված բառերն, ասածները և նախադասութիւնները հարկ ու կեանք են տալիս խօսակցութեան և լսողների ուշադրութիւնը գրգռում են:

Այս պատճառով ամենայն ուսուցիչ, որ ջանկատում է զարթեցնել և պահպանել աշակերտներին իմրած

ու քնած ուշադրութիւնը, պէտք է առանձին կերպով աշխատէ կենդանի ու որոշ խօսելու ընդունակութիւնը ձևեր բերել, որքան աւելի հարկաւոր է պահանջել նախադասութեան դասատան ուսուցչից, որ ամէն միջոց դորձ զնէ այն ընդունակութիւնը ձևեր բերելու: Հարկաւոր է հէնց աշակերտների ուսումնարան մտած օրից, աւանդել նրանց լաւ հնչելու և ուղիղ արտասանելու սովորութիւնը:

Լաւ և վատ ընթերցանութեան, հարց ու պատասխանի մէջ անսահման տարածութիւն կայ: Այժմ կամենանք այս կողմից մի որ և իցէ ուսումնարանի վերայ հասկացողութիւն ունենալ, մեզ էլ հարկաւոր է մտնել այն ուսումնարանը, բաւական է ակամջ դնել դրան կտեղի, թէ ինչպէս են կարգում աշակերտները և կարդացածները պատմում: Ի հարկէ, կան մարդիկ, որոնք կարդալով վատ են կարգում ու խօսում, բայց ուղիղ մտածում են և դատում, այնու մտնուայիւ կարելի է հաստատ ասել, որ եթէ Բոլոր երէխայքը դաստիարակ մէջ վատ են կարգում ու խօսում, անկարելի է սպասել, որ նոցա մտածողութեան ընդունակութիւնը պատշաճապէս զարգանայ: Սորա համար էլ նախադասութեան ուսուցիչը նախ և առաջ պարտաւոր է ամենամեծ ուշադրութիւն դարձնել թէ իր և թէ աշակերտների հնչմանը:

Սորա համար նախ և առաջ հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել, որ երեխաները սովորեն բացայայտ շեշտելով հնչել այն բառը, որ պատասխանական նախադասութեան գլխաւոր միտքը պարունակում է իր մէջ: Այս բանս հարկաւոր է մանաւանդ այն պատճառով, որ երեխաներին պէտք է սովորեցնել պատասխանել ամբողջ նախադասութեամբ և ոչ թէ մի բառով, այնպէս որ իրանց պատասխանի մէջ կրկին և առաջարկած հարցի նշանակող բառերը, կրկնանկ-

րից պէտք է պահանջել, որ հարցման ու պատասխանի զըլխաւոր էական բառը առանձին կերպով շեշտելով հնչեն և վոքը ինչ բարձր ձայնով արտասանեն, որ կարելի լինի համոզվել, թէ երիխայքը բաւականապէս հասկացել և ըմբռնել են առաջարկուած հարցի միտքը: Այս բանս պէտք է շարունակ և խստութեամբ պահանջել բոլոր աշակերտներից, մինչև անգամ ամենաբխտիտ ու դանդաղ երեխաներից: Հարկաւոր է ստիպել նրանց, որ մի և նոյն պատասխանը տա սն անգամ կրկնեն, մինչև որ վերջապէս կանոնաւոր արտասանեն: Երբ որ ամէն մի երիխայ առանձին ուղիղ արտասանութեամբ կպատասխանէ, այն ժամանակ կարելի է պահանջել որ բոլորը միասին պատասխանեն առաջարկուած հարցերին:

Երբ և, այսպիսի բացայայտ շեշտադրութիւնը դիտուոր բառերի վերայ վոքը ինչ կոշտ է, բայց սրանու մեծ մեղս չկայ: Ամէն ուսումնարանական կրթութիւն մի առանձին արուեստականութեան և անընականութեան կնիք է կրում իր վերայ, բայց կրթութեան այդ կոտիտ կնիքը էական պակասութիւն չէ և չուտով անհետանում է. կեանքը շատ շուտ քնշում, ոչնչացնում է այն անհարթութիւնները, անճունութիւններն և անընականութիւնները, որ ուսումնարանը տալիս է աշակերտին:

Հասկանալի է ինքն ըստ ինքեան, որ այս էական պայմանը, որ վերաբերում է ամէն տեսակ կրթութեան, անհրաժեշտ է մանաւանդ նախակրթարանի ուսուցչին, որ իրան նուիրել է նկատողական ուսման, որ մի և նոյն ժամանակը պէտք է լինի միաժողովեան և խօսակցութեան կրթութեան: Այս համար վերայ էլ, այն աշակերտը, որին կառաջարկուի այսպիսի հարց, թէ ինչ է այս կամ այն առարկայի անունը՝

պէտք է պատասխանէ այսպէս.— այս առարկայն անունն է դառ, շատաճար, գրէշ (և այլն): Իսկ եթէ հարցնեն, այս ինչ սենեակ է, նա պէտք է պատասխանէ այսպէս. — այս սենեակը դասարանն է: Այսպիսի կարգ պէտք է դառնան ընդ ամէն նկատողական ուսման մէջ. և ասուածքով որտե պէտք է հեղուէլ մշտ ուսման ընթացում: Մի և նոյն ժամանակ այս ամենանշտ և հասարակ բան է, և կարելի է պահպանել թէ մայրաքաղաքում և թէ ամէն կուրած, յետ ընկած գիւղում: Աստուց սրբո ոչ մէ սպիշ և զարգացող զոյնն կրթութեան հետքաւոր չէ:

Դասարանի 4-ի 4-ի խաւոր կանոնները դասողութեան ընդ:

- 1 Աստուցէ Բնութեան դասողութեանը և ուսուցչին:
- 2 Աչքի առաջ ունեցէք մալ դիպիւն զարգացման բրնական աստիճանները, կամ շրջանները:
- 3 Սկսեցէք հիմնաւորապէս ուսուցանել այն կէտից, որի վերայ դանվում է աշակերտը և առաջնորդեցէք նորան դէպի առաջ շարունակ և անընդհատ, առանց մի բան թողնելու:
- 4 Մի ուսուցանէք ոչինչ, որ ուսանողների համար դեռ ոչինչ նշանակութիւն չունի այն ժամանակ, երբ նա սովորում է կամ ապագայում էլ ոչինչ նշանակութիւն չի ունենալ:
- 5 Աստուցէ նկատողական յիւով — Գործնականութեան: Մարդու կրթութեան և զարգացման համար նկատողութիւնը ևս այնքան բնական և հարկաւոր եմ համարում, որ մինչև անգամ պատրաստ եմ անուանել նրան միակ հիւքը ամէն սկզբնական ուսման համար: Ողջ ոչնչեան իմն ուսումը պէտք է նկատողական լինի: Ինչ որ երիխայքը ըմբռնել են առանց նկատողութեան, այն նրանց համար

կմնայ անճանկանայի դատարկ և մեռած բան. Այն կըբ-
քութիւնը որ նկատողական չէ, նա երեխային կրթումէ
միայն ուսումնարանի և ոչ կիանքի համար:

6 Սկսեցէք ուսուցանել մերձաւոր առարկայից և ան-
ցէք հեռաւորը, պարզից բարձր, հեշտից դժուարը, յայտնիից
զէպի անյայտը:

7 Ուսուցէ՛ք պարբերաբար և ոչ գիտնալով չեռոյ:

8 Աշխատեցէ՛ք կրթութիւնով զարգացնել երեխայի
մտաւոր ոյժը, տալ նրան ուսման նիւթ, նշանակեալ զի-
տութիւն:

9 Մի ուսուցանէ՛ք այն բանը, որ աշակերտը չէ կա-
րող հասկանալ:

10 Սկսեցէ՛ք ուսուցանել նկալից — ասարիւնից և յետոյ
անցէ՛ք նրա չեռնէրդուլեանը, նշարն, և ոչ ընդհատաւորը:

11 Աշխատեցէ՛ք ձեր դասատուութիւնը հետաքրքրական
անել:

12 Միւնուոյն ժամանակ մի ուսուցանէ՛ք շատ առար-
կաներ, այլ մի առարկան միւսի ետեից: Այս կանոնը մա-
նաւանդ հարկաւոր է պատանեակ ուսման սկզբում, որ ու-
սանողին մըջոց տայ, իւր բոլոր սւշադրութիւնը կենդրո-
նացնել մի, կամ քանի մի գլխաւոր առարկաների վերայ,
այնպէս որ լինի մի կենդրոն, որի շուրջը պտտոյտ գան միւս
առարկաները:

13 Կրթեցէ՛ք ժամանակի դասատուութեան պահանջ-
անւորներին համաձայն:

14 Աշխատեցէ՛ք որ աշակերտը իր ամէն ուսածը միտ-
քը պահէ:

ԳՐԱՅԻՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄ
ԳՐԱՍՏԱՆ ՄԷՋ ԳՏՈՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆՆԵՐԻ
ՀԵՏ ԵԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

1. ՈՒՍՈՒՑՉԻ ԱՌԱՋԻՆ ԶՐՈՅՑՆԵՐԸ ՆՈՐԵԿ ԱՇԱ-
ԿԵՐՏՆԵՐԻ ՀԵՏ:

Ուսուցչի առաջին խօսքն ու զրոյցը նորեկ ա-
շակերտներին հետ պէտք է լինի միմեանց հետ ծա-
նօթանալու համար: Այն աշակերտները, որ նոր են
մտնում ուսումնարան, առհասարակ երկչոտ են լի-
նում, նրանք ուսուցչից վախում են: Սրա համար էլ
ուսուցչի առաջին զրոյցները աշակերտներին հետ պէտք
է շատ հասարակ և բարեկամական ձևով լինին:
Ուսուցչի զառնալով դէպի մի նորեկ աշակերտ հարց-
նում է՝ թէ ինչ է նրա անունը:

Աշակերտ: Վեորդ:

Ռ-սո-ց. Ազգանունը :

Աշուհերս. Յովհաննիսեան :

Ռ-սո-ց. Ի՞նչ է քո հօր անունը: Ի՞նչով է պա-
րապում նա: Ի՞նչ է քո մօր անունը: Ե՛լ
եղբայրներ ունի՞ս: Ի՞նչ են նրանց անուն-
ները: Քոյրեր է՛լ ունի՞ս: Ի՞նչ է մեծ քը-
րոջդ անունը: Ի՞նչ է փոքրերի անունը:

Ռ-սո-ց. (դառնալով դէպի միւսը): Քո անունը
ի՞նչ է և պի՞ն:

Առաջին զրոյցներում ուսուցիչը պէտք
է աշխատէ իմանալ, թէ ի՞նչ զիտան ա-
շակերտները: Ի՞նչ աղօթքներ, երգեր են
սովորել, կարո՞ղ են համարել, դժագրել:
Միևնոյն ժամանակ ուսուցիչը կարող է ցոյց
տալ նրանց նստելու տեղերը, և թէ երբ
պէտք է դասի գան ու գնան: Ուսուցիչը
կարող է ասել նրանց նմանապէս, որ պէտք
է մաքուր և սանդղած գան ուսուցմարան
և թէ հետները միշտ պէտք է բերեն քա-
րետախտակ, քարեզրիչ և ինչ որ իրանց
հարկաւոր է: Օգտաւէտ կը լինի, եթէ ու-
սուցիչը առաջին զրոյցներում հասկացնէ
աշակերտներին դասատան ամենահարկա-
ւոր կարգ ու կանոնները. թէ ինչպէս հար-
կաւոր է նստել, գրիչը և քարեզրիչը բըռ-
նել. թէ ինչպէս հարկաւոր է քարեապս-

տակը առանց արմուկի հանել. ինչպէս
չյո ապրի պէտք է նստել գրելու ժամանակ և սյն:
Կրկնուցով Սորա համար ուսուցիչը մի քանի մարմ-
նամարդական ձևեր է պործ դնում. օրի-
նակի համար այսպէս:

Ռ-սո-ց. Ուսելիս զգալը հր ձեռովն էք բռնում:

Աշուհերս. Այս ձեռովն:

Ռ-սո-ց. Այս ձեռին ասում են աջ ձեռ: Ի՞նչ-
պէս են առում այս ձեռին: — Մեկ-
նեցէք դէպի առաջ ձեր աջ ձեռը: Հի-
մա գրէք ձեր աջ ձեռը սեղանի վե-
րայ: Այս ձեռովը բռնում են նմանապէս
զրիչը, քարեզրիչը, երբ զրո՞ւմ են կամ
նկարում: Ո՞ր ձեռումն են բռնում քա-
րեզրիչը: Հիմայ մեկնեցէք դէպի առաջ
ձեր միւս ձեռը: Այս ձեռին ասում են
չափ ձեռ: Ի՞նչ են ասում այս ձեռին: —
Այս կերպով պէտք է վարժեցնել աշա-
կերտներին, մինչև որ կարողանան անխալ
աջ ձեռը ջակել ձախ ձեռից: — Հիմայ քա-
րեզրիչը բռնեցէք երեք մասներով (մեծ
մատով, ցուցամատով և միջին մատով):
Քարեզրիչը զրէք սեղանի վերայ: Հիմայ
վեր առէք: (Այս վարժութիւնը մի քանի
անգամ հարկաւոր է կրկնել): Վերկացէք,
նստեցէք (էլի մի քանի անգամ): Քա-

րեախախտակը զբէ՛ք սեղանի տակը, սեղանի վերայ : (Այս վարժութիւնը հարկաւոր է այնքան կրկնել, մինչև որ աշակերտները առանց աղմուկի կարողանան քարետախտակը հանել և պահել) : Յետոյ ուսուցիչը բոլոր աշակերտներին կանգնացնում է կարգով և պատուիրում, տեղներդ, կարգով, տեղներդ (մի քանի անգամ) : Յետոյ պատուիրում է նրանց ձեռները բարձրացնել, երկարացնել, ցածրացնել, կռացնել, մի ձեռը բարձրացնել, միւսը ցածրացնել, զրելու համար յարմար նստել, մեղմ քայլել, կանգնել ոտի վերայ, զլուսնիկը այս կողմը, այն կողմը պտտել և այլն : Առ հասարակ դաստան մէջ հարկաւոր է այս մարմնամարզական վարժութիւնները կրկնել, մինչև որ նորեկ աշակերտները կարողանան նոյն բաները մեծերի հետ հաւասար կատարել : Մենք կարծում ենք, որ օգտաւէտ կը լինի եթէ նկատողական կրթութեան հետ միացնեն և այս վարժութիւնները, որովհետև այսպիսով աշակերտները կը ծանօթանան այնպիսի հասկացողութիւնների հետ, որ առաջ իրանց համար բոլորովին անյայտ էին :

ԴԱՍԱՏԱՆ ՄԻՋ ԳՏԵՎՈՂ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒՓՈՒՆԸ

2. ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

- Ուս. Երեկայք, դուք հիմայ ո՞ր տեղ էք գտնվում : Բաւական էք որ այստեղ էք : Նայեցէք, որքան առարկաներ կան այստեղ, որ մենք դործ կնք դնում : Զեզանից ո՞վ կարող է մի առարկայի անուն տալ : Այս ի՞նչ է :
- Աշ. Գիրք է :
- Ուս. Այս տեղ ուրիշ առարկաներ էլ կան, որո՞նք են :
- Աշ. Քարետախտակ, քարեզրիչ, կուիճ :
- Ուս. Բարի. Թո՞ղ ձեզանից ամէն մինը մտքին պահէ տուած առարկայի անունը :
- Բւս. (Գառնալով զէպի մի աշակերտ) : Պետրոս, դուն ի՞նչ առարկայի անուն ես պահել մտիդ :
- Պեւ. Գիրք :
- Բւս. Դո՞ւ :
- Գր. Քարետախտակ :
- Բւս. Դո՞ւ :
- Աւշ. Քարեզրիչ :
- Բւս. Դո՞ւ :

Կաւիճ :
 Այս առարկաները ես զնուծեմ սեղանի վերայ : Դուք այս տեղ սեղանի վերայ ի՞նչ էք տեսնուծ :
 Ա. Գիրք , քարետախտակ , քարեզրիչ և կաւիճ :
 Ա. Ուղիղ է , այս առարկաները ձեր առաջն են : Ես գիրքը վերեւ առնուծ ձեռուս , ուշադրութեամբ լսեցէ՛ք թէ ի՞նչ եմ առաւ ձեզ . Գիրքը սարկայ է : Ո՛վ կարող է ասածս կրկնել : — Այդպէս է , ուղիղ է : Գուն էլ կարող ես միկնոյնը ասել : Փորձեցէ՛ք բոլորդ միասին ասել այդ միկնոյնը : Զիմոյ ձեռուս ի՞նչ կայ :
 Ա. Քարեզրիչ :
 Ա. Ես ի՞նչ կարող եմ ասել քարեզրիչի մասին : Ես էլ առարկայ է : — Ուրեմն ասացէ՛ք ինձ այդ :
 Ա. Քարեգրիչը սարկայ է :
 Ա. Իսկ քարետախտակը ի՞նչ է :
 Ա. Առարկայ է :
 Ա. Ո՛վ կարող է ասել թէ ի՞նչ է քարետախտակը :
 Ա. Քարեպատկառ սարկայ է :
 Ա. Շատ լաւ : Իսկ կաւիճը ի՞նչ է :
 Ա. Կաւիճը առարկայ է :

Ա. Ես կամենու՛մ եմ խնանայ թէ դուք ի՞նչ շնու՛մ էք մեր ասածները :
 Ա. Ի՞նչ է գիրքը :
 Ա. Ի՞նչ է քարեպատկառը :
 Ա. Ի՞նչ է քարեգրիչը :
 Ա. Ի՞նչ է կաւիճը :
 Իրաւ է : Այդ ամէնը առարկաներ են : Միայն այստեղ՝ դասատան մէջ կան առարկաներ , թէ դուքան էլ , ասնն էլ կան առարկաներ : — Այդպէս է , ամէն տեղ էլ առարկաներ կան : Ո՛վ կարող է տալ մի առարկայի անունը , որ դասատանից դուրսն է :
 Ա. Ծառ , փայտ , հոր :
 Ա. Ուղիղ է : Ասացէ՛ք ինձ , ի՞նչ է ծառը , փայտը , հորը :
 Ա. Ծառը առարկայ է : Փայտը առարկայ է : Հորը առարկայ է :
 Ա. Շատ լաւ . անուանեցէ՛ք արեմն այնպիսի առարկաներ , որոնք գտնվու՛մ են աների մէջ կամ դուրսը :
 Ա. Սայլը առարկայ է :
 Ա. Արօրը (գուժանը) առարկայ է :
 Ա. Եղանը առարկայ է :
 Ա. Սեղանը առարկայ է :
 Ա. Աթոռը առարկայ է :
 Ա. Կուժը առարկայ է :

Ռ-» Բաւական է : Մենք շատ երկար ժամանակ
կը կորցնէինք , եթէ կամենայինք անուա-
նել այն ամէն առարկաները , որոնք զըտ-
նվում են աների մէջ կամ դուրսը : Յե-
տոյ մենք էլի կը խօսենք շատ առարկա-
ների վերայ : Այս հաճելի է ձեզ :

Նշանակութիւն : Ուսուցիչը պէտք է պահանջէ աշա-
կերտներէից , որ պարզ , բարձր և անսայթաք պատասխա-
նեն : Չպէտքէ թոյլ տալ աշակերտներին խօսքը կու տալ :
Օգտակէտ է կրթման աշակերտներին միասին (խորով) պա-
տասխանել : Սրանով կը սովորին ամանակով (տակտով)
խօսել , բառերը պարզ արտասանել և վանկերի բաժանել :

3. ԴԱՍԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Ռ-» Ձեզանից ո՞վ է մտաբերում , թէ երեկ ինչ
առարկաներ անուանեցինք : Ձեզանից ո՞վ
կարող է նորից պատմել թէ ինչ ասինք նը-
րանց վերայ : Մտաբերում էք , թէ երեկ
ինչ առարկաներ զրինք սեղանի վերայ :
Բացի այն առարկաներից , դասատան մէջը
ուրիշ առարկաներ էլ կա՞ն : Մի բան ա-
սէ՞ք այդ առարկաների վերայ :

Ա. Ղրիչը առարկայ է :
Սպունգը առարկայ է :
Քանոնը առարկայ է :

Գրչակոթը առարկայ է :

Ռ-» Ուշադրութեամբ լսեցէք , որովհետեւ այդ
առարկաները հարկաւոր են մեզ դասա-
տանը , սորա համար էլ այդ առարկանե-
րին ասում ենք դասական առարկաներ : Ղիրքը
դասական առարկայ է :

Ինչո՞ւ զրքին դասական առարկայ ենք ասում :
— Այդպէս է , որովհետեւ զիրքը մեզ հար-
կաւոր է դասատանումը կամ ուսումնա-
բանումը : — Քարետախտակը ի՞նչ է :

Ա. Քարետախտակը դասական առարկայ է :

Ռ-» Ո՞վ կարող է անուանել բոլոր դասական ա-
ռարկաները :

Ա. Քարեզրիչը դասական առարկայ է :

Կաւիճը դասական առարկայ է :

Գրիչը դասական առարկայ է :

Սպունգը դասական առարկայ է :

Քանոնը դասական առարկայ է :

Մատիարը դասական առարկայ է :

Գրչակոթը դասական առարկայ է :

Ռ-» Այս սեղ սեղանի վերայ ի՞նչ առարկաներ կան :

4. Դ Ա Ս Ա Տ Ո Ւ Ն :

Ռ-» Երեխայք , ասէ՛ք ինձ , որտեղ էք այժմ :
Երէ՛ի . Մենք այժմ ուսումնարանումն ենք :

Ռ-ն. Ուսումնարանը մեծ է, ահա նախասննեակը
խմսնեակը և այլն, այս բոլորն էլ ուսումնա-
րանին են պատկանում: Գուք հիմայ դա-
սառան մէջն էք: Կրկնեցէք:

Երէի. Հիմայ մենք դասատան մէջն ենք:

Ռ-ն. Լաւ է, ինչո՞ւ համար այս սննեակին դա-
սատուն էք ասում:

Երէի. Որովհետեւ մենք այս տեղ սովորում ենք:

Ռ-ն. Այդպէս է: Գուք այս տեղ սովորում էք:
Եթէ մի ուրիշ մարդ մտնէ այս տեղ, երբ
որ դուք այս տեղ չէք լինիլ, նա կարող
է իմանալ թէ այս դասատուն է:

Երէի. Կարող է, որովհետեւ այս տեղ կան երկար
սեղաններ, նստարաններ, մեծ տախտակ:

Ռ-ն. Ուղիղ է: Ի՞նչպէս էք կարծում, բոլոր դա-
սաներն էլ միանման են: Ահա այս տեղ
մենք սենինք մի ուրիշ, բարձր դասատուն.
Նա էլ հէնց իսկ մերինի պէս է:

Եր. Ո՛չ, նա մերինի պէս չէ, նա փոքր է մե-
րիցը, այն տեղ միայն երկու ընսամուտ-
ներ կան:

Ռ-ն. Եղէ՛ք, ուրեմն, նկարագրենք մեր դասա-
տունը, որ իմանանք թէ ի՞նչպիսի է:
Ի՞նչ մասերից է բաղկանում մեր դասա-

1 Նշ. Ի հարկէ պատասխանը պէտք է տեղին յար-
մար լինի:

տունը: (Եթէ երեխաները պատասխան չեն
տալիս և չեն հասկանում թէ ի՞նչ է պա-
հանջում նրանցից ուսուցիչը, նա պէտք
է առաջարկէ այսպիսի հարց):

Ռ-ն. Գրիգոր, բարձրացրու ձեռք դէպի վերև:
(Երեխայն բարձրացնում է ձեռք): Այն տեղ
ի՞նչն է:

Եր. Այն տեղ օձօռքն է:

Ռ-ն. Լաւ, ուրեմն օձօռքը դասատան մի մասն է:
Կրկնեցէ՛ք ամէնքդ:

Եր. (խորով) Օձօռքը մեր դասատան մի մասն է:

Ռ-ն. Էլ ի՞նչից: Կախ արէ՛ք ձեռներդ դէպի ցած:
Գէորդ, ներքէն ի՞նչն է:

Գէորդ. Ներքէն յատակը (կամ տախտակամածն) է:

Ռ-ն. Որեմն օձօռքը և յատակը մեր դասատան
մասերն են: — Երեխաները կրկնում են:

Ռ-ն. Մեր դասատունը էլի ի՞նչ մասերից է բաղ-
կանում: Մեկնեցէ՛ք ձեռներդ դէպի ա-
ռաջ: Պետրոս, այն տեղ ի՞նչն է:

Պե- Այն տեղ պատն է:

Ռ-ն. Վերկաց տեղիցդ և գնա՛ այն տեղ. (երե-
խայն մօտենում է պատին): Լաւ, գնա՛,
նստիր տեղդ: Մեր դասատան մէջ միայն
մի՞ պատ կայ:

Եր. Ո՛չ, շատ պատեր կան:

Ռ-ն. Գնա՛ միւս պատի մօտ, վարօ: (Աղջիկը

գնում է միևնոյն պատի մօտ) : Ո՛չ, այդ պատի մօտ արդէն Պետրոսն էր : Մօտեցիր միւս պատին : (Աղջկէր մօտենում է միւս պատին) : Լաւ, նստիր : Երեխայք, քանի պատ գտանք դաստան մէջ :

Եր. Երկու պատ :
Ու. Լաւ. Գէվօ, ուրիշ էլ պատ կայ, ցոյց տուր : (Երեխայն գնում է երրորդ պատի մօտ) ¹ : Քանի՞ պատ գտանք :

Եր. Երեք պատ :
Ու. Սէրգօ, էլի պատ կայ :
Սէր. Կայ : (Վեր է կենում և ցոյց է տալիս) :
Ու. Լաւ, ուրեմն մեր դասատուներ քանի պատ ունի :

Եր. Չորս պատ :
Ու. Պատասխանեցէ՛ք կատարեալ նախադասութիւնով (հարցի մի քանի խօսքերը կրկնելով) :

Եր. Մեր դասատուներ չորս պատ ունի :
Ու. Լաւ, հիմայ կրկնեցէ՛ք ինչ որ ասինք դաստան վերայ :

Եր. Մեր դասատուներ բաղկանում է օձօռքից, յատակից և չորս պատերից :

1 Ն.Պ. Փոքր երեխաները մեծ բաւականութիւնով դուրս են դալիս սեղանի ետևից. դասատուութեան ժամանակ շարժմունքները օգտակար և բաւականացուցիչ են :

Ու. Ետտ լաւ է : Կարող էք ասել, բոլոր պատերն էլ միաչափ են :

Եր. Ո՛չ, սիւնայի չեն, երկուսը երկար են և երկուսը կարճ :

Ու. Յոյց տուր երկարները Գ. : (Երեխայն ցոյց է ստալիս երկու զուգահեռական երկար պատերը) : Լաւ, հիմայ դու ցոյց տուր կարճ պատերը : (Միւս երեխայն վեր է կենում և ցոյց է տալիս միւս երկու զուգահեռական կարճ պատերը) : Լաւ, այս աւելացրէ՛ք նրա վերայ, ինչ որ ասել ենք դաստան մասին :

Եր. Մեր դասատուներ բաղկանում է օձօռքից, յատակից, չորս պատերից, երկուսը երկար և երկուսը կարճ :

Ու. Ետտ լաւ : Հիմայ բոլորդ էլ ցոյց տուէ՛ք ինձ ձեր աջ ձեռք, մեկնեցէ՛ք : Երեխայք, լսեցէ՛ք, այն պատը, որ աջ ձեռք կողմն է դանվում, կոչվում է աջակողմեան պատ : Յոյց տուէ՛ք աջակողմեան պատը :

Եր. Այս աջակողմեան պատն է :

Ու. Բարձրացրէ՛ք ձեր ձախ ձեռք, մեկնեցէ՛ք : Այս ձախակողմեան պատն է : Յոյց տուէ՛ք և կրկնեցէ՛ք :

Եր. (Յոյց են տալիս) : Այս ձախակողմեան պատն է :

Ու. Իսկ այս (ցոյց է տալիս ետև ինը), ո՞ր պատն է :

- Եր. Այս ետեւի պատն է :
- Ուս. Իսկ այս (ցոյց է տալիս առաջի պատը) :
- Եր. Այս առաջի պատն է :
- Ուս. Լաւ : Գնա՛ Գ. , ցոյց տո՛ւր և անուանէ բոլոր պատերը : Հիմայ դու : Հիմայ դու : Բաւա- կան է , նստեցէ՛ք : Չախակողմեան պատի վերայ ի՞նչ կայ շինած Պետրոս :
- Պես. Չախակողմեան պատի վերայ լուսամուտներ են շինած :
- Ուս. Քանի՞սն են :
- Եր. Երեք լուսամուտ :
- Ուս. Ասացէ՛ք կատարեալ նախադասութիւնով :
- Եր. Չախակողմեան պատի վերայ երեք լուսա- մուտներ կան :
- Ուս. Իսկ աջակողմեան պատի վերայ ի՞նչ կայ շինած :
- Եր. Աջակողմեան պատի վերայ դուռ է շինած :
- Ուս. Լուսամուտները ինչի՞ համար են շինած :
- Եր. Նորա համար որ լոյս մտնի :
- Ուս. Ելէ ինչի՞ համար : (լուութիւն) Շոգի ժա- մանակը ի՞նչ են անում :
- Եր. Լուսամուտները բաց են անում :
- Ուս. Ուրեմն էլ ինչո՞ւ համար են լուսամուտ- ները :

- Եր. Նորա համար , որ հով լինի և առողջա- բար օդը կարողանայ տուն մտնել :
- Ուս. Իսկ դուռը ինչո՞ւ համար է :
- Եր. Որ կարողանան տուն ու դուրս անել :
- Սւս. Երեխայք , մեր դասատուներ անկիւններ էլ ունի՞ :
- Եր. Ունի :
- Սւս. Պ. Գնա՛ , ցոյց տո՛ւր բոլոր անկիւնները : (Երեխայն ցոյց է տալիս) Իսկ դու , Գր. համարէ՛ , քանի՞սն են : (Երեխայն համա- բուժէ) Երեխաները համարում են բոլոր անկիւնները :
- Եր. Մեր դասատուներ չորս անկիւն ունի :
- Ուս. Ուրիշ էլ ի՞նչ կայ դասատանումը :
- Եր. Վառարանը , վառարանը :
- Ուս. Ելէ ի՞նչ :
- Եր. Սեղանները , նստարանները և տախտակը :
- Ուս. Լաւ , վառարանը ինչո՞ւ համար է :
- Եր. Սենեակը տաշաղնիկու համար :
- Ուս. Իսկ սեղանները :
- Եր. Նրանց վերայ դաստիան առարկաները դը- նելու համար :
- Ուս. Հապա տախտակը :
- Եր. Որ նրա վերայ դրեն կաւիճով :
- Ուս. Օձօռքը ինչո՞վ է ծածկած :
- Եր. Սպիտակ դեղով :

- Ուս. Ոչ, զեղով չէ ծածկած, այլ կաճով սկզբած է: Յատակը ինչո՞վ է ծածկած:
- Եր. Տախտակամածով (աղիւսով կամ քարով):
- Ուս. Տախտակամածը ինչո՞վ է ներկած:
- Եր. Չիթադեղով:
- Ուս. Ի՞նչ գոյնի:
- Եր. Ընկուղենու:
- Ուս. Իսկ պատը ինչո՞վ է ծածկած:
- Եր. Շղալերով (դուճաւոր թղթով):
- Ուս. Ի՞նչ գոյնի:
- Եր. Կապուռ:
- Ուս. Վառարանը ո՞վ է շինել:
- Եր. Կալատողը:
- Ուս. Սեղանները, առխտակը, ո՞վ է շինել:
- Եր. Ատաղձագործը¹:
- Ուս. Իսկ լուսամուտները, դուռը և տախտակամածը ո՞վ է շինել:
- Եր. Հիւսը:
- Ուս. Ո՞վ է նրանց ներկ քսել:
- Եր. Նաղշքարը:
- Ուս. Պատերին ո՞վ է շղալեր կպցրել:
- Եր. Թուղթ կպցնող նաղշքարը:
- Ուս. Հիմնց դուռ Գէվօ, աստ սիզբից ինչ որ ասացինք մեր դասատան վերայ (դառնում է դէպի ամենալաւ աշակերտը):

¹ Եւսոս. Ատաղձ — փայտի մասալա, փայտի նիւթ:

1004
75695

Գէվ. Մեր դասատունը բաղկանում է օձօւքից, յատակից, չորս պատերից, երկուսը երկար և երկուսը կարճ: Չախտակողման պատի վերայ երեք լուսամուտներ կան, իսկ աջակողման պատի վերայ դուռը: Մեր դասատունը ունի 4 անկիւն, 1 վառարան, 5 նստարան, 5 սեղան և 1 մեծ փայտե առխտակ: Օձօւքը սպիտակ կաճով է սըղաղած, տախտակամածը ընկուղենու գոյն ճիթադեղով է ներկած, իսկ պատերի վերայ թուղթ է կպցրած: Սեղանները, նստարանները և տախտակը շինել է ատաղձագործը, իսկ դուռը, լուսամուտները և տախտակամածը շինել է հիւսը: Պատերը և վառարանը կալատողն է շինել. տախտակամածին ներկ է քսել նաղշքարը և թուղթն էլ կպցրել է պատին:

5. Դ Ո Ւ Ռ:

Չալը և մեծուկիւսը: Սենեակի դուռը ունի չորս կողմ և չորս անկիւն: Ահա այս նրա ներքի կողմն է, այն վերևի, այս — աջ և այն — ձախ կողմը: Գոններն կողմերը ուղիղ են: Ահա այս գիծը սղիղ գիծ է: Դրան մակերևոյթը սահմանափակված է չորս

ուղիղ գծերով. նա չորս կողմանի և չորս անկիւ-
նանի է : Գրան ներքի կողմը վերինի հետ հաւասար
երկայնութիւն ունի, աջ կողմն էլ այնքան—որքան
և ձախը :

Գրան իւրաքանչիւր հակառակ կողմերը միա-
չափ երկայնութիւն ունին : Դռները մարդու հասու-
կից բարձր են լինում :

Մտերը : Դուռը բաղկանում է շրջանակից, խա-
չաձև միջանց զօտիներից և դրան տախտակից : Երբ-
ջանակը դրան արտաքին մասն է և կաղնում է նրա
կողմերը : Խաչաձև զօտիները անցնում են դրան մի-
ջով վերևից ներքև և աջ կողմից դեպի ձախը :
Գրան տախտակը գտնվում է շրջանակի և խաչաձև
զօտիների տարածութեան մէջ :

Շրջանակի վերայ կալ երկու օղակ, վերին և
ներքին : Չանկալներով դռները կախ են տալիս այս
օղակներից : Գրան ներքևի անշարժ մասին ասում
են շեմք :

Թի է Կնչ նի-նից ե ու է շինում դռուր : Դուռը
շինում են փայտից : Փայտը լինում է սպիտակ և դեղ-
նադոյն : Զուտ երկաթը նմանապէս սպիտակ գոյն է
ուներնում : Դուռը ներկում են դեղնադոյն ներկով :
Գրան փայտեղէն մասերը շինում է հիւսը, իսկ եր-
կաթեղէնը — երկաթադործը (չընդարը) :

Թի է Կնչ Կամար է դռուր : Դուռը նրա համար
է, որ դաստառուը բաց ու խուփ անեն, որ մար-

դիկ կարողանան դուռ և տուն անել : Դուռը խուփ
են անում, որ քամին սենեակը չ'մանէ և ձմեռը
տունը տաք լինի : Նթէ ուղում են այնպէս խուփ ա-
նել դուռը, որ ոչ ոք չ'մանէ, այն ժամանակ բա-
նալիքով փակում են :

ԱՅՍ ԵՒ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԸ :

Ուսուցիչը իւր հարցերը այն ձևով է առա-
ջարկում, այնպէս է ուղղում, որ աշակերտները կա-
րողանան վերոյիշեալ բառերով պատասխանել : Նթէ
երկխոյն ուղիղ չէ արտայայտում իրան միտքը,
հարկաւոր է ուղղել. — ուսուցիչը տալիս է ուղիղ պա-
տասխան պատշաճաւոր շեշտադրութիւնով, իսկ ե-
րկխոյն նրա ասածները կրկնում է : Բոլոր դասատը-
վութիւնը պէտք է լինի կենդանի խօսակցութիւն :
Իւրաքանչիւր դասից յետոյ, ամէն մի աշակերտ կրկ-
նում է և այն դրութիւնները, ինչ որ բմբունել է
դասատվութեան ընթացքում : Առաջադէմ աշա-
կերտները կրկնում են մի քանի բան. իսկ նրանցից
ամենալաւը պատմում է բոլորը, ինչ որ դասի ժա-
մանակ ասել են :

6. Լ Ո Ւ Ս Ա Մ Ո Ւ Տ :

Լուսամուտի մի քանի մասերը անշարժ են,
միւսները շարժական : Անշարժ են լուսամուտի շրջ-

Չանակները, իսկ շարժականներն են լուսամուտի բաց-
վող մասերը: Շրջանակների վերայ ամրացած են եր-
կաթէ օղակները, որոնցից կախ են ընկած լուսա-
մուտի բացվող մասերը: Այս լուսամուտի վերայ կան
չորս բացվող մասեր, երկուսը վերեն են, իսկ եր-
կուսը ներքեր: Այս ներքին աջակողմեան մասն է,
այս — ձախակողմեան: Այն վերին աջակողմեան մասն
է, իսկ միւսը ձախակողմեան: Ամէն մի մասում մենք
նշմարում ենք շրջապատած փայտէ շրջանակներ և
երկու օղակ: Այս փայտէ շրջանակները լուսամուտի
կիսի արտաքին մասերն են կազմում և բաղկանում են
չորս կողմերից և չորս անկիւններից: Այս փայտէ շր-
ջանակների մէջ ծեփելիքով ամրացած են ապակիները:
Լուսամուտի աջակողմեան կիսի վերայ գտնվում է
փակելիք, որով լուսամուտը փակում են և բաց են
անում: Լուսամուտը բաղկանում է փայտից, երկա-
թից, ծեփելիքից և ապակիից: Շրջանակները շի-
նած են փայտից, չանկալները և օղակները — երկա-
թից, ծեփելիքը ալւերից և սոսխնձից. իսկ լուսա-
մուտի ապակին — ապակիից: Ապակին թափանցիկ է,
նրա միջով լոյսը թափանցում և սենեակները լու-
սաւորում է: Լուսամուտի միւս մասերը անթափան-
ցիկ են:

Լուսամուտը նրա համար է, որ արեգակի լոյսը
կարողանայ տուն մտնել, և միևնոյն ժամանակ զբոխ
ցուրտ օդը չմտնէ: Երբ որ կամենում են զբոխ ա-

ռողջարար ցուրտ օդը տուն թողնել, այն ժամանակ
լուսամուտը բաց են անում:

Լուսամուտի շրջանակները շինել է հիւսը, օ-
ղակները և չանկալները երկաթագործը (չընդարը):
Շուշաքցողը ապակին դրել և ծեփել է:

Շրջանակը փայտից է շինած: Փայտը բերում են
անտառից: Երկաթը դուրս են բերում հանքերից, որ
գտնվում են հողի մէջ: Նրան առաջ ձուլում են և յետոյ
ծեծում: Ապակին շինում են աւազից և կալքարից
(անկաղ): Հիւսը շրջանակը սղոցի և ուրիշ գործիք-
ների օգնութեամբն է շինում: Վերջապէս ապակի
դրողը ապակին կտրել է քարով, որին աղամանդ
(ալմաղ) են ասում:

7. Վ Ա Ռ Ա Բ Ա Ն:

Վառարանը բաղկանում է նոյն իսկ վառարա-
նից և ծխնելոյղից: Վառարանը ունի մի դրնակ, որ
բաց ու խուփ է լինում: Վառարանը սենեակի յա-
տակի վերայ է շինած: Վառարանը չորսանկիւնանի է,
գուռն էլ նմանապէս չորսանկիւնանի է: Վառարանը
ազուռով է շինած: Ազուռը շինում են կաւից:
Դուռը երկաթից են շինում: Վառարան շինողին ա-
սում են կալտող:

Վառարանը նորա համար է, որ ցուրտ ժա-

մանակները — աշունքն ու ձմեռն սենեակը տաքացնեն : Վառարանը տաքացնում են փայտով : Երբ որ վառարանի մէջ դարսում են փայտը և վառում, այն ժամանակ վառարանը տաքանում է, և սա սենեակի մէջ դանվող օդն է տաքացնում : Ծուխը որ գոյանում է այրվող փայտից ծխնեղյղով բարձրանում է դէպի վերև — տանիցը դուրս է գնում :

Յ. Ս Ն Ղ Ա Ն :

Սեղանը բաղկանում է երեք մասերից, վերևին, միջին և ներքին մասերից : Վերին մասը սեղանի տախտակն է, միջինը, — սեղանի արկղը, իսկ ներքինը սեղանի ոտներն են : Սեղանը ոտներով յատակի վերայ է կանգնած, ոտների վերայ գտնվում է արկղը և սորա վերայ էլ սեղանի տախտակը : Ուրեմն արկղը գտնվում է ոտների և տախտակի մէջ աեղը : Սեղանի տախտակը չորս ոտանների և չորս անկիւնանների է : Ամէն երկու հակառակ կողմերը միաչափ են : Այս չորս կողմերից երկու կողմերը միւս երկու կողմերից երկար են — ուրիշ խօսքով, սեղանի երկայնութիւնը լայնութիւնից աւելի է : Սեղանը ներկած է սև ներկով : Սեղանի ոտները նմանապէս չորս կողմանի և չորս անկիւնանի են :

Սեղանը նրա համար է, որ նորա մօտ նսան

և գրեն, կամ նրա վերայ դարսեն գրքեր և ուրիշ առարկաներ : Արկղի մէջ գնում են այնպիսի առարկաներ, որոնք ուզում են պահել :

Արկղը և տախտակը եղևնից են շինած, իսկ ոտները կաղնի փայտից : Սեղանը ատաղձագործն է շինել :

Գ. ՔԱՐԵՏԱԽՏԱԿ ԿԱՄ ԱՍՊԻՍԻ ՏԱԽՏԱԿ :

Քարետախտակը բաղկանում է քարետախտակից և շրջանակից : Քարետախտակը երկու կողմիցն էլ տափակ է . նա թուխ գոյն ունի և չորս անկիւնանի է : Նրա բոլոր կողմերը միաչափ չեն, միայն երկու հակառակ կողմերը հաւասարաչափ են : Երկու անհակառակ կողմերիցը մինը երկար է, իսկ միւսը կարճ : Այն քարը, որից կտրում են քարետախտակը ասվում է շիֆերի քար կամ յասպիս, որ գտնվում է լեռներում : Նրան այն տեղից ձեռք բերելու համար լեռներումը փոսեր և հորեր են փորում : Այս գործով պարասպում են հանքահանները : Շիֆերը պոկում են սալ սալ և հարթում են : Յետոյ այս քարետախտակի չորս բոլորով ատաղձագործը շրջանակ է շինում եղևնի ծառից : Նրանից յետոյ քարետախտակը ծախում են խանութներում : Ծնողները քարետախտակը գնում են իրանց որդոց համար : Երեխաները քարետախտակները տանում են ուսումնաս

բան, որ տեղ նրանց վերայ գրում և վճարում են: Սորա համար գործ են դնում քարեգրիչը, որ նրամանապէս ուրիշ տեսակ շիջեր քարից են շինում: Երեսան քարեգրիչը բռնում է աջ ձեռի երեք մատներով ու քարետախտակի մակերևոյթի վերայ զըծեր է քաշում: Այն ժամանակ քարեգրչից բաժանվում է մանր, սպիտակագոյն թող, որ թողնում է քարետախտակի վերայ քսվող քարեգրչի հետքը: Եթէ քարետախտակը վերգցես, կը վշրվի: Սորա համար էլ խելօք երեսանները քարետախտակի հետ զգոյշ են վարվում:

Ծանօթութիւն: Հասկանալի է, ի հարկէ, որ ուսուցիչը չէ պատմում երեսանցը ինչ որ վերեր գրած է, այլ հարց ու պատասխանների միջնորդութեամբ, այս բոլոր տեղեկութիւնները հաղորդում է աշակերտներին: Միակերպութիւնը ձանձրացնում է ամենաջանասէր աշակերտներին: Թոյլ և բթամիտ աշակերտներին պէտք է հարկադրել, որ մէկ մէկ ցոյց տան այն առարկաների մասերը, որոնց վերայ խօսում է, առաջարկելով այսպիսի հարցեր: Յոյց տուէք ինձ քարետախտակի այն կողմը, որ աւելի երկար է: Ո՞րն է նրա աջ կողմը: Ի՞նչ է ձախը և այլն:

10. Գ Ր Ի Չ (Փ Ե Տ Ո Ի Ր):

Փետուրը երեք մասերից է բաղկանում. վերին, միջին և ներքին. զրչի վերին մասը նրա փետրաւոր

մասն է, միջինը — բունը, իսկ ներքեինը զրչի սուր ծայրը: Գրչի վերին մասը բաղկանում է փետրակնուրից կամ բմբուշներից, որոնք դասաւորված են բնի երկու կողմիցը. այս փետրակները մի կողմից աւելի երկար են քան միւս կողմից. փետրակները առհասարակ սալտակ են լինում:

Բունը լինում է պսպղուն, կիսաթափանցիկ և կլոր. նրա միջուկը երևում է զրչի միջուկը:

Այս փետուրը սագի թւիցն է պոկած, այս աստի փետուր է և, ինչպէս երևում է, այս փետուրը սագի աջ թւիցն է պոկած: Սագը ջրի թռչուն է: Թւերը նրա համար են, որ թռչունները կարողանան թռչել: Այս փետուրը թւի փետուր է: Այս փետուրով կարելի է զրել և սորա համար էլ ասվում է փետուր — գրչի: Բայց սրանով զրելու համար հարկաւոր է առաջ պատրաստել, որովհետեւ թւից պոկած նոր փետուրը վափուկ է լինում և աւելորդ թաղանթով ծածկուած: Փետուրը զործածելու համար առաջ փոքր ինչ տաքացնում են կրակի վերայ, յետոյ մահուտով տրորում են: Այս կերպով պատրաստած փետուրից զրիչ են շինում. սորա համար բարակ և սուր դանակով (զրչահատով) կտրում են նրա զուլսը, յետոյ ճրջում և սրում են նրա ծայրը: Եթէ այսպիսի զրիչը բռնես աջ ձեռի երեք մատներովդ, թաթախես թանաքում և յետոյ թղթի վերայ ման ածես, այն

ժամանակ կը նշմարես բարակ և հաստ, մեծ և փոքր: ուղիղ և ծուռ գծեր:

Հարցեր Խոսակցութեան համար: Ինչն^ը համար այս գրիչը անուանվում է սաղի գրիչ: Ինչն^ը կոչվում է գրիչ: Ո՞ր կենդանիները փետուրներ ունին: Անուանեցէ՛ք ձեր տեսած թռչուններից մի քանիսը:

11. Գ Ր Չ Ա Հ Ա Տ:

Այս փոքրիկ դանակը գործ է ածվում գրիչ կտրելու համար և այս պատճառով կոչվում է գրչահար:

Գրչահատը բաղկանում է երկու զլխաւոր մասերից, կոթից և բերանից:

Գրչահատի բերանը երկու կողմ ունի. մինը — ետեւինը հաստ է և բուլթ, միւսը — առաջինը բարակ է և սուր:

Երբ որ ուղում են գրչահատով գրիչ կտրել, գրչահատի կոթը բռնում են աջ ձեռով, իսկ գրիչը ձախ ձեռով, և այդպէսով ճեղքում և կտրում են գրիչը:

Կոթը շինած է երկաթից և զրսից պատած եղան կղջերով կամ ձիու սմբակով: Գրչահատի բերանը շինած է երկաթից: Գրչահատը գործ ածելուց առաջ հարկաւոր է նորան քարի վերայ սրբել, որ կոչվում է յեսան (սրոց):

Գրչահատը պէտք է զգուշութեամբ բանացնել, թէ ոչ կարող ես մատներդ կտրել:

12. Թ Ա Ն Ա Ք (Մ Ե Լ Ա Ն):

Թանաքը գրելու համար է: Թանաքը հեղուկ է և հոսում է, եթէ նրան թափես: Եթէ գրիչը թաթախես թանաքի մէջ, գրչի վերայ կը մնայ թանաք: Եթէ գրիչը խոր թաթախես թանաքի մէջ, նորա մի մասը կըր գնտանի կամ կաթիլի ձևով կը թափվի գրչից թղթի վերայ և լաքայ կը թողնէ: Շշի կամ մի ուրիշ ամանի մէջ լցրած թանաքը հաւաքար կամ հորիզնական մակերևոյթ է ունենում:

Հասարակ թանաքը սև է լինում, բայց կայ և ուրիշ գոյնի թանաք. կարմիր, կանաչ, կապոյտ և այլն: Լաւ թանաքը պէտք է բոլորովին սև լինի, ինչպէս ածուխը, ագուսի թեւը: Վատ թանաքը շատ սև չէ և բաց գոյն է ունենում:

Թնութիւնը պատրաստ թանաք չէ տալի: Մարդիկ թանաքը շինում կամ պատրաստում են կխտորից, արջասպից (զաղ), քացախից և ջրից: Ուրեմն թանաքը բնութեան արդիւնք չէ, այլ արհեստի:

Թանաքը ածում են փոքր ապակիէ ամանների մէջ, որոնց թանաքաման են ասում:

13. Թ Ա Ն Ա Բ Ա Մ Ա Ն :

Այս ամանին թանաքաման են ասում: Ահա սորա մասերը. վերին մասը կամ թանաքամանի բերանը, միջին մասը, որի մէջ թանաքն է լինում, և թանաքամանի յատակը: Թանաքը ածում են թանաքամանի մէջ նորա բերանով և յետոյ խցանով բերանը ծածկում են, որ թանաքի մէջ թող կամ ուրիշ բան չընկնի և չ'թափուի, եթէ յանկարծ թանաքամանը շուռ ընկնի:

Թանաքամանը յատակով զրած է սեղանի մակերևոյթի վերայ: Թանաքը յետ ածելու համար, թանաքամանը թեքում են կողքի վերայ կամ բոլորովին շուռ են տալիս:

Ահա այս թանաքամանը կրօր է: Սա շինած է ապակիից և մանր աւազի հետ խառնած կաւից: Կաւը մի տեսակ հող է, որ գտնվում է երկրագնաի մակերևոյթի վերայ: Բրուարը, ջրով լուանալով, կաւը մաքրում է, շագախում է մանր աւազի հետ, յետոյ մի առանձին գործիքի (գաղզահի) վերայ կրօր ձև է տալիս նորան, բաց օդումը ցամաքացնում է և վերջապէս այրում է մեծ և սաստիկ տաքացրած վերուան մէջ:

Թանաքամանը զիմացիուն չէ, շուտով է կոտորվում և սորա համար էլ թանաքամանը պէտք է

զգուշութեամբ բանացնել: Ի՞նչպէս են կոչվում այն ամանները, որոնց մէջ պահում են ջուր, զինի, եղ, կաթը, պանիր և այլն:

14. Թ Ո Ի Ղ Թ :

Այս թուղթը սպիտակ է: Թուղթը լինում է նոյնպէս կապուտ, մոխրագոյն, դեղին, կարմիր և այլն: Թուղթը բարակ է, հարթ, կիսաթափանցիկ, բայց զիմացիուն չէ, հեշտ է պատուվում: Թուղթը նորա համար է, որ նորա վերայ գրեն ու դճագրեն, նորա մէջ փաթաթեն զանազան առարկաներ և այլն:

Թղթի վերայ կարելի է գրել գրչով ու թանաքով, կամ մատիտով. դճագրել կարելի է նմանապէս գրչով, մատիտով կամ սև կաւիձով: Մատիաների և կաւիձների ծայրերը հարկաւոր է սըրել, որ կարելի լինի նրանցով գրել ու դճագրել:

Թուղթը շինում են հին ու անպէտք կտաւի կտորանքներից: Կտաւի կտորտանքները ժողովում են և տանում թղթի գործարանները: Գործարաններում կտաւը քրքրում են և ծեծում, յետոյ եփում են և մաղից անց են կացնում, յետոյ այս թղթի խիւսը չորացնում են և նրանից շինում են թեթեթեր: Թուղթը ծաղում են միասին տաս-ասար

Թերթ կամ օզմա—օզմա և յետոյ ծախում են :
Ձանասէր աշակերտները Թղթից սովորաբար տետ-
րակներ են կարում իրանց հումար և մաքուր պա-
հում :

15. Գ Ի Ր Ք :

Ահա այս գիրք է : Գիրքը երկու մասից է բաղ-
կանում՝ արտաքին և ներքին : Ներքին մասը բուն
գիրքն է . իսկ արտաքինը գրքի կազմը : Գրքի ար-
տաքին մասը կամ կազմը քարտոնից է շինած և
գունաւոր թղթով պատած : Ներքին մասը բաղկա-
նում է թղթից , որի վերայ սև տառեր են սպառ-
դրքի ներքին մասը բաղկացած է երեսներից և թեր-
թերից : Այս գիրքը քառանկիւնի է : Նորա առաջի
մասի վերայ մենք նկատում ենք չորս անկիւն և եր-
կու կողք . — ներքին և վերին մասերը չորս—չորս
անկիւններ և երկու—երկու կողքեր ունին : Յետևի
մասի վերայ կաած է գրքի կազմը : Գիրքը կարելի է
դնել մի տեղ , պարկացնել և կանգնացնել , նորան
կարելի է ձեռին բռնել , մի տեղից միւս տեղ տա-
նել , բաց և խուփ անել , կարդալ ինչ որ նորա մէջը
գրած է :

Գիրքը շարադրում է հեղինակը , ապում են
տպարաններում և կազմարարներն էլ կազմում են :

Ներքին մասն է հիմա խօսեցինք 12 առարկաների
վերայ , որոնք են դուռ , լուսամուտ , վառարան , սե-
ղան , քարնտախտակ , դրիչ , գրչահատ , թանաք , թա-
նաքաման , թուղթ և գիրք : Այսպէս հարկաւոր է
մանրամասնաբար քննել դասատան մէջ գտնուած
միւս առարկաներն էլ . զորօրինակ պատի քարտէղ-
ները և տախտակները , կաւիճը , սպունդը և այլն .
Իրան ուսուցչին է մնում ընտրել այնպիսի առարկա-
ներ , որոնք տեղական յարմարութիւններով կամ ու-
սումնարանի և աշակերտների համար առանձին նշա-
նակութեամբ և ընտարութեամբ աւելի ձօտ են :

Յայտնի բան է , որ կրթութիւնը ինքը ցոյց կը-
տայ խղճմտանքով ու մտածող ուսուցչին և այնպիսի
օգտաւէտ վարժութիւններ , որոնք յիշված չեն դասա-
գրքիս մէջ : Յիշենք այս տեղ այդ տեսակ կրթութիւն-
ներից մի քանիսը :

1. Շատ օգտաւէտ է հաղորդել աշակերտներին տեղե-
կութիւնների մի ամբողջ շարք : Այսպիսի տեղեկութիւն-
ները շատ հեշտ է մտքումը պահել , այնպէս որ մինչև ան-
գամ ամենաթոյլ և բթամիտ աշակերտներին կարելի է այս-
պիսի տեղեկութիւններով ուսուցանել կապով խօսել .
Զորօրինակ .

- Յատակը սենեակի մասն է :
- Օճօքն էլ նմանապէս սենեակի մասն է :
- Յատակը և օճօքը սենեակի մասերն են :
- Դուռը պատի մասն է :
- Լուսամուտն էլ պատի մասն է :

Դուռը և լուսամուտը պատի մասերն են:

Յատակը սենեակի մասն է:

Սենեակը տան մասն է:

Լուսամուտի շրջանակները լուսամուտի մասերն են:

Լուսամուտը պատի մասն է:

Պատը տան մասն է:

2. Օգտակատ է նմանապէս հազրդել երկխաներին այն պիտի տեղեկութիւնները շարք, որոնք ցոյց են տալիս առարկաների սեռը, էութիւնը և փոխադարձ յարաբերութիւնները. Զոր.

Վառարանը պատկանում է սենեակին:

Վառարանները պատկանում են սենեակներին:

Դանակը դորձիք է:

Թանաքամանը ապակի է անօթ է:

Կաղմարարը արհեստաւոր է:

Արհեստաւորը մարդ է. և այլն:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԸՆԹԱՅ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՄԷՋ ՆԿԱՐԱԳՐԱՄ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԶԱՆԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Նշանակութիւն: Այս վարժութիւնները պէտք է լինին կատարեալ ձևով, ուսուցիչը տալիս է երկու կամ քանի մի առարկաների անուններ, որոնք պէտք է միմանց հետ համեմատել: Առարկաները համեմատուում են միմանց հետ իրանց սովորական արտայայտ յատկութիւններով, այնպէս որ համեմատութիւնից իսկոյն երեւում է նրանց մէջ եղած զանազանութիւնը: Երկխաներից պահանջում են առարկաների այն յատկանիշները, որոնք արդէն յայտնի են նրանց նախընթաց վարժութիւններից: Այժմ երկխաները իսկոյն չգտնեն այն յատկանիշները, որոնք երկու համեմատելի առարկաներին յատուկ են, կամ նոցա էական զանազանութիւններն են ցոյց տալիս, այն ժամանակ ուսուցիչը աշխատում է հարցերով նրանց ուշադրութիւնը դարցնել այնպիսի յատկանիշների վերայ: Այն բաները, որոնք այս միանման, կամ տարբեր յատկանիշները արտայայտում են, պէտք է շեշտելով հնչլին, որովհետեւ նշանակութեան ուսումը է և պէտք է լինի մի և նոյն ժամանակ հարձողական և խօսուցողական շրջանակում: Այս վարժութիւնների ժամանակը մանաւանդ պէտք է աշխատած պահպանել աշակերտների ուշադրութիւնը կենդանի խօսակցութեամբ:

1. ԴԱՍԱՏԱՆ ՏԱԽՏԱԿԱՄԱԾԸ ԵՒ ՍԵՆԵԱԿԻ ԴՈՒՌԸ¹.

Դասատան տախտակամածը քառանկիւնի է, դուռն էլ քառանկիւնի է: Տախտակամածն էլ, դուռն էլ ունին չորս-չորս կողմեր և չորս-չորս անկիւններ: Տախտակամածը երկայնաձև է, դուռն էլ նմանապէս երկայնաձև է. տախտակամածի և դրան երկայնա-
 լայնութիւնից աւելի է: Դրան վերայ երկաթ կայ, նոյնպէս տախտակամածի վերայ (կողպէք, մետեր և այլն): Դուռն էլ, տախտակամածն էլ երկաթով են պնդացնում: Տախտակամածը դրնից լայն է և երկայն: Դրան մակերևոյթը տախտակամածի մակերևոյթից վորը է: Դուռը սպիտակ գոյն ունի, տախտակամածը դեղին: Տախտակամածի վերայ կարելի է մանգալ, իսկ դռնով անցնել: Դուռը կարելի է բաց ու խուփ անել, շարժել, իսկ տախտակամածը ոչ: Դուռը կանգնած է ուղղահայեաց կերպով, տախտակամածը պարկած է հորիզոնական կերպով: Դուռը տախտակամածի վերայ է, իսկ տախտակամածը դրան տակն է: Այն ծառերը, որոնցից շինել են դուռ և տախտակամած, բուսել են անտառում, կորուել են և սողոյվել զբան և տախտակամածի համար տախտակների ձևով: Երկաթը

¹ Այն տեղ, որ անդ տախտակամած չկայ, կարելի է դուռը համեմատել օձօւրի հետ, իսկ եթէ այդ էլ անյարմար կը լինի, ինքը ուսուցիչը կարող է վերցնել երկու ուրիշ առարկաներ:

տախտակամածի և դրան համար՝ երկաթագործն է ծեծում: Տախտակամածն էլ, դուռն էլ սենեակում են գտնվում: Դուռը սենեակի մասն է, տախտակամածն էլ նրա մասն է: Երկուսն էլ սենեակի համար անհրաժեշտ են: Առանց դրան անկարելի կը լինէր սենեակը մտնել, առանց տախտակամածի անյարմար կը լինէր սենեակումը մանգալ, և նստելիս մարդու ոտները շուտ կը մրսէին: Առանց դրան և տախտակամածի սենեակը բնակութեան համար անյարմար կը լինէր: Փոշին (թօղ) նստում է և մնում դրան ու տախտակամածի վերայ:

2. ՍԵՂԱՆ ԵՒ ՇԻՖԵՐԻ (ԲԱՐԷ) ՏԱԽՏԱԿ:

Ա. Համեմատն յարկանիշներ (նմանութիւն):

Սեղանը գտնվում է ուսումնարանումը, շիֆերի տախտակն էլ նոյնպէս ուսումնարանումն է գտնվում: Սեղանն էլ, տախտակն էլ գտնվում են այս սենեակումը: Սեղանն էլ, տախտակն էլ մարդիկ են շինել. երկուսումն էլ վայտ կայ: Սեղանն ունի երկայնութիւն, լայնութիւն, բարձրութիւն և հաստութիւն: Քարետախտակն էլ ունի երկայնութիւն, լայնութիւն և հաստութիւն: Սեղանը քառանկիւնի է, տախտակն էլ քառանկիւնի է: Սեղանն էլ, տախ-

տակն էլ երկայնու թիւնով աւելի են քան թէ լայնու թիւնով : Ինչպէս սեղանի, նոյնպէս և տախտակի երկու հտիառակ կողմերը միմեանց հաւասար են : Թէ սեղանի վերայ և թէ տախտակի վերայ կարելի է գրել : Թէ սեղանը և թէ տախտակը կարելի է կտրել, կտոր-կտոր անել : Երկուսն էլ մշտական չեն. նրանք ժամանակով շինած են, և մի ժամանակ էլ կանհետանան : Երկուսն էլ յաւիտենական չեն, և օրէց-օր հնանում են : Սեղանն էլ, տախտակն էլ կեղտոսովում են և երկուսն էլ կարելի է ջրով լուսանալ :

Բ. Անճան յարչանիշներ (չանուանաւելիւն) :

Սեղանը բոլորը փայտից է շինած, իսկ քարե-տախտակի միայն մի մասն է փայտից շինած, նրս մեծ մասը քարից, շիֆերից է շինած :

Շիֆերի տախտակը աւելի հեշտութիւնով կարելի է ջարդել, կտրել քան թէ սեղանը : Սեղանը շիֆերի տախտակից ամուր է : Ողջ սեղանը ատաղձագործն է շինել, բայց շիֆերի տախտակը, բացի ատաղձագործից, շինել է և քարտաշը : Սեղանը ունի չորս օտր և արկղ. տախտակը ոչ արկղ և ոչ օտներ ունի : Սեղանը կանգնած է, շիֆերի տախտակը պարկած : Երբեմն շիֆերի տախտակը մեխից կախ են տալիս. սեղանը երբեք կախ չեն տալիս : Սեղանը շիֆերի

տախտակից աժան է : Սեղանը նրա համար է, որ նորա վերայ զանազան բաներ դնեն, իսկ շիֆերի տախտակը նրա համար է, որ նորա վերայ գրեն և գծագրեն : Երբեմն շիֆերի տախտակը դնում են սեղանի վերայ կամ արկղի մէջ : Սեղանը երբէք շիֆերի տախտակի վերայ չեն դնում : Սեղանը մեծ և ծանր է շիֆերի տախտակից : Սեղանը կարելի է այրել, շիֆերի տախտակը բոլորը չէ կարելի այրել :

Յ. Թուղթը եւ Թանաքը :

Ա. Անճան յարչանիշներ :

Թուղթը սպիտակ է, թանաքը սև է : Թանաքը հեղուկ է, թուղթը հեղուկ չէ, այլ կարծր մարմին : Թուղթը սեղանի վերայ է դրած կամ գրքի մէջ. թանաքը թանաքամանի կամ շշի մէջն է ածած : Թանաքով թղթի վերայ գրում են : Գրիչը թաթախում են թանաքում և այս գրչով գրում են թղթի վերայ :

Թանաքը թաց է, թուղթը չոր : Թուղթը շինում են հին ու անպէտք կտաւներից, թանաքը ուրիշ նիւթեղէններից : Թուղթը շինում է թղթի գործողը, թանաքը շինում են ուրիշ մարդիկ դեղանոցում :

Բ. Համանման յատկանիշներ:

Թուղթն էլ, թանաքն էլ իրեր, մարմիններ են: Նրանք մի յայտնի տեղ կամ տարածութիւն են բռնում: Նրանք զրիչու համար են և զրութեան առարկաներ են, նրանց մարդիք են պատրաստում: Թուղթն էլ, թանաքն էլ կարելի է տեսնել և շօշափել:

Նշագրութիւն 1: Այսպէս էլ կարելի է համեմատել զուռն և լուսամուտը, զրիչը և զրչահատը, թանաքամանը և զիրքը և այլն: Աննման յատկանիշների զանազանութիւնը աւելի հեշտ է նկատուում, քան թէ համանմաններին, սորա համար էլ աւելի լաւ է պահանջել երկխաներից, որ նրանք առաջ գտնեն առարկաների զանազանութիւնները, իսկ յետոյ նմանութիւնները: Բայց փոփոխութեան համար կարելի է պահանջել, որ նրանք փոփոխակի զաննն երբեմն աննման և երբեմն համանման յատկանիշները:

Վարժութիւններից յետոյ քննած առարկաների անունները պէտք է համեմատել իրանց տեսակի համեմատ, այսպէս. զուռը, լուսամուտը, վառարանը սենեակի մասն են, որ նմանապէս աման մասն է: Շիֆերի տախտակը, զրիչը, զրչահատը զասական նիւթեր կամ զասական առարկաներ են: Շիֆերի տախտակը, զրիչը, քարիզրիչը, զրչահատը, թուղթը զրութեան առարկաներ են: Սեղանները, աթոռները, զբանդանները սենեակի կահ-կարասիք են: Այս բոլոր առարկաները մարդու աշխատանքով են գրուիլ բերած, ուրեմն մարդու արհեստի կամ աշխատու-

թեան պտուղներն են. նրանք ողջն էլ տարածութեան մէջ մի որոշեալ տեղ են բռնում, բոլորն էլ մարմիններ կամ իրեր են: Մինք կարող ենք նրանց տեսնել և շօշափել:

Սրանից յետոյ կարելի է երկխաներին հակառակ հարցեր տալ. զոր. յիշած առարկաներից որոնք են սենեակի մի մասը կազմում: Որոնք են զրութեան առարկաները: Որոնք են շինած երկաթից, քարից, փայտից և այլն: Որոնք են ատաղձագործի շինածը, որոնք հիւսի, որոնք քարտաշի և որոնք երկաթագործի (չընդարի):

Նշագրութիւն 2: Այսպէս, ինչպէս ջուր է տուած առաջին երկու վարժութիւնների մէջ, կարելի է քննել և որիչ առարկաներ, որոնք դասատանում չկան, բայց ուսուցիչը կարող է հետը դասատուն բերել, ինչպէս զանազան հողագործական և անտեսական մեքենաներ, անոթներ և այլն:

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

մանկանցս յնորս գնացր՝ ամ սիեմիտոսն մանկ
միտան յն սպարոյ, մեծագ մը բնու յանդար մի էմի
յնման բնացր՝ ցմի բոցայ զմիս՝ ամ զմի կայ զմի
բնուցան միտանցմիս յ միտայ բնու յնայիլ
միտանց զմիտանցս յանդար զոր յան սիեմիտ
մանկայոց մի ցմիս յ մանկայ զսան մի միտան
սիեմիտոսն յն սպարոյ մի զմիտայ յոյնս յանդար
գնացիլ յն սպարոյ յն սպարոյ յն սպարոյ յն սպարոյ

ԵՐԿՐՈՐԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

ԲՆԱԿԱՆ ՊՈՏՄՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻՋԱԸ

ԱՐԱՋԻՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ԸՆՏԱՆԻ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ :

Մատնութաց վարժութիւնների բոլոր առարկաները միաձև և պարզ էին, սորա համար էլ դժուար չէր հասկանալ և ըմբռնել նրանց էութիւնը, որոշիչ յատկանիշները և բաղկացուցիչ մասերը : Այս վարժութիւնների միջոցով երեխաների դիտողական ընդունակութիւնը այն աստիճան կարող էր զարգանալ և ոյժ ստանալ, որ հիմայ արդէն կարելի է հարկաւորել նրանց քննել և դիտել աւելի բաղադրեալ առարկաներ : Այնու ամենայնիւ խօսակցութիւնների համար հարկաւոր է ընտրել այնպիսի առարկաներ,

որոնք կարող են աւելի հեռաքրքրական երևալ երեխաների համար : Այսպէս են այն առարկաները, որոնք երեխաների ասարած շրջանումն են գտնվում, հեռաբար և ծանօթ են նրանց, այն առարկաները, որոնց երեխայքը կարող են տեսնել և դիտել ոչ միայն ուսումնարանում, այլ և ուսումնարանից դուրս : Առ հասարակ ուսույթը պէտք է ցոյց տայ երեխաներին այն առարկան, որի վերայ կամենում է խօսել : Անհրաժեշտ հարկաւոր է, որ երեխաները իրանց արտաքին զգայարանքների միջնորդութեամբ ընդունեն և ըմբռնեն ամէն մի առարկայ, նրա ամէն մի յատկութիւնը և բաղկացուցիչ մասերը : Որքան յայտնի չէ սկզբնական պատմութեան բոլոր դատարկութիւնը, անօգտաւէտութիւնը և աննպատակ դաստիարակութիւնը լոկ բառացի բացատրութիւնների միջնորդութեամբ, առանց շօշափելի կերպով ծանօթացնելու երեխաներին այն առարկաների հետ, որոնց մասին խօսվում է :

Ուրեմն բնական պատմութեան ո՞ր առարկաները ամէնից յարմարաւոր, հեռաբար և օգտաւէտ են վերոյիշեալ նպատակին հասնելու համար : Յայտնի բան է ընտանի կենդանիները : Նրանք արդէն փոքր ինչ ծանօթ են երեխաներին ամէնօրեայ կենսից : Բայց երեխաների այս ծանօթութիւնը հարեւանցի է : Այս կենդանիների էական և որոշիչ յատկանիշները և յատկութիւնները դեռ երեխաներին

ըստ մեծի մասին յայտնի չեն Երեսաների զխանութեան
 ընդունակութիւնը պէտք է զարգացած և այս
 պատճառով էլ նրանք իրանց ուշադրութիւնը չեն
 դարձրել այն դանազանութիւնների վերայ: Սորա հետ
 էլ կենդանիները երեսաների մասձողութեան համար
 մեծ առանձին գրաւիչ գործութիւն ունին: Գատկա-
 բակը պէտք է օգուտ քաղէ երեսաների այս բնա-
 կան հակումից և հետաքրքրութիւնից դէպի կեն-
 դանիները և դորձ դնէ իրան մանկավարժական նը-
 պատակները համար: Ուսուցիչը, վերցնելով մի քան
 ասի կենդանի, իրրե խօսակցութեան նիւթ երեխայի
 միտքը զարգացնելու համար էլ հարկաւորութիւն
 չէ ունենալ զրգուելու երեսաների ուշադրութիւնը
 և աշխատասիրութիւնը: Երեսաները առանց մի որ
 և իցէ արտաքին զրգման և ստիպողական միջոցների
 պատրաստ են մեծ յօժարութեամբ լսելու նրան, որ
 ամէն ուսման յտաւջաղիմութեան ամենագլխաւոր
 պայմանն է:

Բայց խօսակցութեան ժամանակ ուսուցիչը
 ինչպէս պէտք է ցոյց տայ երեսաներին ընտանի կեն-
 դանիները: Յայտնի բան է որ ամէն ժամանակ յար-
 մար չէ բերել գտատուն կենդանի ընտանի անասունը,
 թէև երբեմն այդ էլ հարկաւոր է: Փոքրիկ շուն և
 թռչուն ամէն անգամ հեշտութեամբ կարելի է ձեռք
 բերել և ցոյց տալ երեսաներին դասատան մէջ:
 Կարելի է նմանապէս դասատուն բերել կենդանիների

խրտուիլակը: Ուսուցիչը կարող է օգուտ քաղել այն
 դանդերից և ոսկորներից, որոնք ամէն անգամ կար-
 յելի է դանակ և սրանց ինքը բնութիւնը դեղնեղիկ
 կերպով մաքրելէ մեկ և կաշուց: Ամանապէս հար-
 կաւոր է գտատան մէջ ունենալ դոյներով ներկած
 կենդանիների պոտկերներ՝ մեծ զլրքով: Երեսաները
 սիրում են անհասարակ այս անասն նկարները գի-
 անել և կննել: Այդպիսի պատկերներ հիմուք բաւա-
 կան աժան կարելի է դնել: Աւելի լաւ կը լինէր, ե-
 թէ ինքը ուսուցիչը կարողանար դժագրել իրան
 դասատան համար այսպիսի պատկերներ այն գիրքով,
 որ աւելի յարմար է դանում իր նպատակի և խօ-
 սակցութեան աւարկայի համար: Այս աշխատանքը
 ուսուցչի համար էլ շատ օգտաւէտ է, որ պժաղը-
 բերով կենդանու ստուերագիրը, բոլորովին կարող է
 ուսումնասիրել նորա ձեւը: Այդպէս հարկաւոր
 է յորդորել և սովորեցնել երեսաներին, որ նրանք
 մօտիկ նայեն իրանց տանը գանվող կենդանիների
 վերայ և յետոյ դասատանը պատմեն իրանց նկատու-
 ղութիւնները: Այս միջոցները արդէն բոլորովին
 բաւական են, որ ընտանի կենդանիների վերայ եղած
 խօսակցութիւնները արդիւնաւոր լինին և այն մանա-
 կավարժական օգուտները տան, որ նրանցից սպա-
 սում ենք: Տարակոյս չկայ որ այսպիսի ուսման օ-
 գուտը շատ աւելի մեծ է, քան թէ այն որ պէտք
 է ստանայ երեսան երկարածից և մանրամասն պատ-

մու թիւններից մի որ և իցէ Սերբերկայի զեանափորուկի կամ ամերիկական թուշուէն քօնդօրի վերայ, որոնց երեխան երբէք չէ տեսել և չպէտք է էլ տեսնէ իր օրումը : Սենք ցանկանում ենք, որ ուսուցիչները միանգամայն մուսնան հին դաստիարակեան եղանակը, և սկզբնական ուսման ժամանակը կամենային կանգնել պարգայան այն կէտի վերայ, որի վերայ գործում են երեխաները : Այս պայմանով միայն կարող են նրանք հասկանալ այն բոլոր օգուտները, որ մենք սպասում ենք նկատողական և դիտողական դաստիարակութեան զարգացուցիչ եղանակից : Այն ժամանակ միայն ուսումնարանը կը լինի այն, ինչ որ պէտք է լինէր, երբ նո Քոլորովին կ'ապրուէր դարբանային Բուրբուկուցիէ փնիկոսոփայութեաններից և նրանց Բուրբուկուցիէ փնիկոսոփայութեաններից : Միայն այն ժամանակ ուսումնարանը երեխաների համար աւելի օգուտի տեղ չի լինիլ, ինչպէս մինչև հիմայ եղել է : — Երկիւղի և ձանձրութեան փոխարէն, սրունք մինչև հիմայ տիրապետում էին ուսումնարաններում, երախաները կը գտնեն այն տեղ ուրախութիւն և բաւականութիւն :

Եւ իրաւ, հարկաւոր է որ աշակերտները շատ պէին ուսումնարան իրանց բարի և խելօք ուսուցչի մօտ մի և նոյն բաւականութիւնով և եռանդով, ինչպէս որ այժմ վազվզում են փողոցներում մանածոց կապիկներին և արջերին տեսնելու համար : Այն ժամանակ ուսուցչի կոչումն էլ ծանր բեռ ու պա-

տիժ չի համարվիլ : Ընդհանառակն, այս պաշտօնը նրա համար բաւականացուցիչ և հաճելի պարտաւճանք կը լինի :

Այս տեղ մենք ցոյց կը տանք մի քանի այնպիսի կենդանի խօսակցութիւնների օրինակներ ընտանի կենդանիների վերայ : Յայտնի բան է որ բոլոր ներքեւի գրածը միայն ուսուցչի համար է : Նա չը պէտք է երբէք սարկաւոր հետեւի մեր խօսակցութիւնների կարգին ու ձեւին : — Բնական և կենդանի խօսակցութիւնը պէտք է բռնէ հնարովի և անընդհան խօսակցութեան տեղ, որին հետեւում է հին դաստիարակութիւնը :

1. Շ Ո Ւ Ն :

1. Նախ և առաջ ուսուցիչը պէտք է պահանջէ աշակերտներից պատմել, ինչ որ գիտեն իրանց ծանօթ կամ անծանօթ շան մասին : Ամէն մի երեխայ պէտք է պատմէ, ինչ որ իրան յայտնի է : Ուսուցիչը դարձնում է երեխանց ուշադրութիւնը այն բաների վերայ, որ նրանք արդէն գիտեն շան մասին, բայց մոռացել են յիշել :

2. Սրանից յետոյ ուսուցիչը ցոյց է տալիս երեխաներին շան խրտուիլակը, իսկ եթէ այն չկայ, շան պատկերը մեծ ձևով : Ուսուցիչը ցոյց է տալիս

նժանայէս շան սկաւառակը, ոսկորները, կամ նրա
խկական կամ նկարած ողջ օսկրօտիքը (կմախքը):

3. Ուսուցիչը պէտք է հարկազրէ երեխանցը
մեծ ուշադրութիւնով զննել իրանց տեսածը:

4. Երբ երեխայքը վերջացնում են հանդարտ և
ուշադրութիւնով խրատելակ կամ պատկեր նայելը,
ուսուցիչը պահանջում է նրանցից, որ իրանց տես-
ածն ու նկատածը պատմեն: Աշակերտները պէտք է
աւանձին աւանձին պատմեն ինչ որ նկատել են,
լիազարտ նախորատ-ձեռններով և ուղիղ արուայայտելով
իրանց միտքը, ոչ թէ կիսատ և մի քանի բառե-
րով: Եթէ նախադատութիւնը կիսատ և անպատշա-
ճաւոր շեշտադրութիւնով է ասուած, այն ժամա-
նակ ուսուցիչը ուղղում է և պահանջում է երեխա-
ներից մի և նոյն նախադատութիւնը կրկնել, առաջ
մէկ մէկ և յետոյ բոլորը միասին (խորով):

5. Եւ այսպէս երեխաները, զննելով պատկերի,
խրատելակի կամ օսկրօտիքի ամէն մի մասը աւան-
ձին, պէտք է իրանց նկատածը և տեսածը պատմեն
ուսուցչի առաջնորդութեամբ:

Ա. Հան Գլխաւոր հատերը:

Վրտի, վիզ, բուն, պոչ և ոտներ:

Գլխի հատերը. սկաւառակ, գազաթ, ձնկատ,
ծործորակ, քունք, աչիւր, քիթ, գունչ, բերան և ա-
կանջներ:

Բնի հատերը. փոր, մէջք, կողեր, փարի ներքին

մասը, բնի առաջի և ետևի մասերը, մէջքի առաջին,
միջին և յետին մասերը:

Ոտները եւ նրանց հատերը. առաջի ոտները և ե-
տևի ոտները, աջ և ձախ առաջի ոտը, աջ և ձախ
ետևի ոտը, ազգր, օտի ներքին մասը կամ ներբան:

Երբնի հատերը. կրունկ, գարշապար, տապան,
մասնիկ և ոսկորներ:

Պոչի հատերը. պոչի սկիզբը, միջին մասը և ծայրը:

Աչիւրի հատերը. յօնքերը, ներքին և վերին ար-
տևանունք, բիւր:

Ականջի հատերը. ականջակոնք և անկաջի ծակ:

Քիւրի հատերը. քթի վերին մասը, քթի միջին
մասը, քթի ծայրը և քթի ծակերը (ուռնզները):

Բերանի հատերը. վերին և ստորին շրթունք, վե-
րին և ստորին ծնօտ, բերանի առաստաղ, լեզու և
ատամներ:

Բ. Այս հատերի ամէն մէկն նշանակու-
մունք:

Աչքերով կենդանին տեսնում է, ականջներով
լսում է, քթով հոտոտում է, լիզելով և առաս-
տաղով ճաշակում է, մարմնի ամէն մասերով շօ-
շափում է:

Աչքերը, ականջները, քիթը, լեզուն և բերանը
զգայարանքի գործարաններն են: Այսպէս ուրեմն շունը
ունի հինգ զգայարանք, տեսանելիք, լսելիք, հոտո-
տելիք, ճաշակելիք և շօշափելիք:

Հունը ատամներով ծամում է կերակուրը, բե-

քանով հաշուեմէ, որոնքով ման է դալիս և վազուճի։
Ոսկերը կոչուում են շարժման գործարաններ։

Գ. Շան կեանքը։

Շունը ուտում է միս, հաց, բանջարեղէն, մէկ
խօսքով ամէն բան, որով կերակրվում է մարդս։ Նրա
սիրած կերակուրը հում միսն է։ Շունը հաշիւ կեն-
դանի է։ Նրա առաջին կարգի սուր առամները հեշ-
տացնում են մի ծամելը։

Բ. Շան յարկու-բիւնը եւ ինչ օգուտ է պաշտոն նա
Տարբերան։

Շունը շատ հաւատարիմ և հասկացող կեն-
դանի է, նա սիրում է մարդու ընկերութիւնը, ճա-
նաչում և սիրում է իր տիրոջը. հնազանդում է նը-
քան, լսում է և պատրաստ է նորան պաշտպանել ա-
մէն յարձակմունքից։

Ընտանի շունը զիշեր և ցերեկ պահպանում է
իր տիրոջ տունը։ Հիւսիսային երկրներում շներին
չծում են ճիւղների տեղ։

Նշարկու-բիւն։ Այսպէս էլ հարկաւոր է զննել միւս ըն-
տանի չորքտանի կենդանիները, որոնք են կա-
տու, ձի, կով, խոզ, ոչխար, այծ և այլն։ Զննե-
լով այս կենդանիների ամէն միւր առանձին, երե-
խաների ու չաղրութիւնը պէտք է դարձնել նորա այն
յատկութիւնների վերայ, որոնցով մի կենդանին զա-
նազանում է միւս կենդանուց։ Հարկաւոր է ուշա-
դրութիւն դարձնել նմանապէս նորա վերայ թէ ինչ
օգուտ է տալիս մարդուն զննելով կենդանին, կամ

այն գործադրութեան վերայ, որ մարդը անում է
կենդանուց կամ նորա մասերից։ Մենք էլ հարկաւո-
րութիւն չենք դրում այս տեղ լիովին նկարագրել կեն-
դանիներին վերաբերեալ այս բոլոր խօսակցութիւն-
ները։ Մենք բաւականանում ենք միայն համառօտ
նրանց մի քանի աւելի էական յատկանիշները ցոյց
տալով։

2. Կ Ա Տ Ո Ւ :

Կատուի դուլեր և դունչը բոլորակ է, ականջ-
ները սուր և ցցված են։ Գնչի վերայ գտնվում են եր-
կայն և կոշտ բեխի նման մաղեր։ Կատուի բունը
դիւրածիգ է. պոչը երկայն և բրդոտ։ Ոսկերը կարճ,
իւրաքանչիւր ոտների վերայ կան հինգ հինգ մատ-
ներ։ Մատները վերջանում են մի մի շարժան, սուր
եւ կէտ չանկերով (մազիչիներով)։ Կատուն իրան չան-
կերը կուչ է ածում և մանզալիս պահում է իր փա-
փուկ թաթերի մէջ, որ չը բթանան։ Կատուի ատամ-
ները սրածայր են։ Կատուն հաշիւ և Գիշապու կեն-
դանի է։ Նա բռնում և ուտում է մկներին, ու
հանդուր թռչուններ է որսում։ Կատուն իր որսերին
աննշմարելի կերպով մօտենում է և զարմանալի ճար-
տարութեամբ բռնում է նրանց։ Առհասարակ կա-
տուն յայտնի է իր խորամանկութեամբը, խարդա-
խութեամբը և ճարպիկութեամբը։

Յ. Զ Ի:

Ձիւ-Տարձի Տաւերը. զլուխ, վիզ, բուն, չորս
 ոտներ և պոչ: Ձիու զլուխը երկայն է և գեղեցիկ.
 զլխի վերայ կան երկու ցից ականջներ, որոնց մէջ
 գտնվում է մի փունջ, երկու աչքեր. դունչն վերայ
 երկու ուննդ: Ձիու վիզը գլուխից է. վրի վերայ
 կայ բաշ: Նրա բունը երկայն է. ոտներն էլ նմանա-
 պէս երկայն են: Նզուկներն ահա ձիու ոտների վերայ
 գտնվում է մի պննդ (ամբակ): Ձին Ֆ պճոտնի կենդանի
 է: Ձին ունի երկար և գեղեցիկ պոչ: Ձիու պոչի
 մագերը սկսվում են նրա արմատից: Ձիու առաջին
 առամները շատ սուր չեն, միւսները լայն են և տա-
 յիակ: Ձին գեղեցիկ կենդանի է, ուժով, արթուն,
 յանդուգն, հստակ և հաւատարիմ: Ձին ուտում է
 խոտ, յարգ (դարման), դարի, խրվուկ: Ձին մի
 ամենևին չէ ուտում, սորա համար էլ նրան խոտ-
 կէր կենդանիների կարգումն են դասում: Ձին շատ
 օգուտ է տալիս մարդու: Մարդը նրա վերայ նս-
 տում է, նրանով բեռն է կրում և լծում է սայ-
 լում: Ձին բանացնում են հանդում և դործ են դը-
 նում պատերազմների մէջ: Ձիու կաշին դործ են դը-
 նում ոտնամաններ կարելու համար. իսկ պննդնե-
 րից շինում են զանազան մանր իրեղեններ: Պոչի
 մագերը գործ են դնում աթոռների և դոշակների
 համար: Ձիու միսը համով է և շատ լուսաւորեալ

երկրներում ուտում են, ինչպէս կովի ու եղան միսը:
 Ձին ծնում է կենդանի յագեր. ձին կենդանածին է և ա-
 ռաջին ժամանակ կանոն է կերակրում իւր քուսակ-
 ներին: Ձին բնտանի կենդանի է: Ձիու մարմինը
 ծածկուած է խիտ մազերով: Ձիանը լինում են զա-
 նազան գոյնի. սպիտակ, մոխրագոյն, կապուտ, շէկ
 և չալ:

Գ. Կ Ո Վ. Ե Ի Ե Զ:

Կովը և եղը վերին ծնօտի վերայ առաջին առամ-
 ներ չունին: Նրանց առամները լայն են և տախակ, որ
 հեշտու թեամբ կտրողանան խոտը ու գարմանը ծածկը
 կոմն ու եղը չորս ոտանի կենդանիներ են. նրանք
 իւրաքանչիւր ոտի վերայ երկու պճեղ ունին: Նը-
 բանց զլխի վերայ գտնվում են երկու կեռ կեռ և
 սրածայր եղջերներ: Եղջերների մէջը դատարկ է:
 Եղջերներով կոմն ու եղը իրանց պաշտպանում են:
 Կովը միանգամայն չէ ուտում խոտը, նա դեռ փոքր
 ինչ ծամում, կլորում է բերանում և կուլ է տալիս,
 յետոյ կրկին ծամում է—որձոձ է: Սորա համար էլ
 այս կենդանիներին ստում են որձոձ կենդանիներ:
 Որձոձը կենդանիներին ստամոքսը բազկանում է չորս
 մասերից: Այս անսակ կենդանիների էղին ստում են

կով, խակ որձին — ցուլ: Սրանց ձագերին ասում են հորթեր: Իսկ մի տարեկանին ասում են մողի, ջահէլ եղանը — աշառ, կովին — երինջ: Եղբ լըծում են և գործ են ածում հողադործութեան համար. նրան լծում են դութանում, չխում, սայլում, նրանով ծանր բեռներ են կրում: Կովը ծնում է ձագեր (հորթեր), և նրանց կերակրում է կաթնով: Կովի հորթերը ծնանելուն պէս կարողանում են ոտի վերայ կանգնել, ծծել իրանց մօր կաթը, տեսնել և շուտով մանդալ: Կովը տալիս է մարդուն կաթը: Եղբ, կովը և հորթերը մորթում են և նրանց միսը ուտում: Նրանց կաշուից կարում են սանամաններ ու ուրիշ բաներ: Կովը և եղբ մեծ ու փոքր եղջերաւոր և էրէն-աճաճի կենդանիների կարգումն են դասվում, և մարդու համար շատ օգտաւէտ են:

Ծ. Գ Ո Մ Է Շ:

Գոմէշն՝ էլ, ինչպէս և եղբ, չորբոտանի, ընտանի, խոտակեր, որոճող, եղջիւրաւոր և երկու աճղանի կենդանի է: Նա կովից մեծ կենդանի է: Նը-

1 Գոմէշը նկարագրելիս կարելի է կրկնել մի և նոյն նկարագրութիւնը, ինչ որ եղան և կովի մասին ասել ենք, միայն ուշադրութիւն դարձնելով այս յատկութիւններէ վերայ:

րա մարմնի մասերը հաստ են: Եղջիւրները մեծ, կաշին հաստ և թուխ գոյնի. նրա մարմինը ծածկուած է լինում նօսր և թուխ մազերով: Գոմէշը ցուրտ է սիրում: Նա բնակվում է անք երկրներում: Գոմէշի սրջը երկար է և ծայրի վերայ կայ մի սպիտակ մազէ փունջ: Գոմէշի կաթը և մածունը եղալի, թանձր և համով է լինում կովից: Գոմէշի կաթնից շինում են կարագ, իւղ, պանիր և մածուն:

Ե. Ե Ն:

Էջը իր կազմուածքովը և պճեղովը ձիու նըման է: Եջի գլուխը երկայնաձև է, ակունջները երկար և շարժական են: Եջն վզի վերայ կայ մի կարճ բաշ: Նրա մարմինը ծածկուած է կարճ, կոշտ և մոխրագոյն մազերով. մէջքի վերայ երկու շերտ (զօլ) կայ: Եջի սրջը կարճ է և վերջանում է մի մազէ փունջով: Եջի սաները կարճ են. սաները վերջանում են մի մի պճեղներիով: Էջը Բաաճաճի կենդանի է: Եջի տաամները սուր չեն, այլ տափակ: Էջը ուտում է խոտ, դարման, գարի և այլն: Էջը կաթնով է կերակրում իրան քուռակին: Էջը չորքոտանի, խոտակեր, ընտանի և կաթնատու կենդա-

նի է : Նրանով բեռներ են կրում և շատ անգեր նրան թամբում են ու նրա վերայ նստում : Նրա մոր թին էլ դործ են դնում , իսկ կաթը խմայնում են թոքացառով հիւանդներին : Իշի միսը կարելի է ուտել :

7. Ուղ Ը :

Ուղան էլ մեր ընտանի կենդանիներից մինն է : Ուղտի գլուխը փոքր է . դունչը սլսարի դնչի նման , ատամները սուր չեն : Ուղտի վիզը երկար և կեռտիկ է : Ուղտի բունը նմանապէս երկար է . մէջքը ծուռ և լայն : Ուղտի մէջքի վերայ կայ մի (կամ երկու) ստամոքս : Ուղտի սուրը կարճ է , ոտները երկար : Նրա առաջի ոտների ծնկան վերայ կայ աւելամիտ : Նրա ներքանը ծանր է : Ուղտը չորքոտանի , խոտակեր , կաթնատու , ընտանի կենդանի է : Ուղտը օգտուէա կենդանի է մարդու համար : Ուղտին բարձում են ծանր բեռներ և մեծ քարվաններով ապրանքը մի անգից միւս անգ են տանում : Նորա բրդից շինում են մահուդ և ուրիշ բաներ : Ուղտի միսը և կաթը ուտում են , իսկ կաշին դործ են դրում . ոտամանների համար :

8. Խ Ո Չ :

Խոզի գլուխը մեծ է և երկար , ախնջներն էլ նմանապէս մեծ են , աչքերը փոքր , քիթը կամ դունչը երկար . խոզի դունչը վերջանում է կոլով կնձիթով : Նա իրան դնչով գետներ փորում է : Խոզի ոտները կարճ են , իսկ սուրը կրկալածե (օղաձև , կեռացած) : Խոզի մարմինը ծածկուած է կոշտ մսղերով : Խոզը պաշտպանվում է դնչով և ատամներով : Վայրենի խոզի ատամները ընտանի խոզի ատամներից երկար են : Խոզը ուտում է կարտօթիլ (գետնախնձոր) , ճարխալ , լորի , դարի , արմաաներ և զանազան խոտեղէններ : Խոզը ուտում է նմանապէս զանազան անմաքուր բաներ . պէտք է աշխատած , որ խոզը չուտէ այդպիսի վնասակար բաներ , որովհետև խոզի միսը մարդը ուտում է : Խոզը խոնաւ անգեր է սիրում , նա սիրում է թուլ դալ ցետի և սլխի մէջ :

Ընտանի խոզի որձը կոչվում է վարազ , իսկ եզը մչրուն . ձագերին ասում են կոճեր :

Ընտանի խոզերին պարարտացնում են և ձմեռները մորթում : Խոզի միսը համով է և մարդը ուտում է , նմանապէս ապուխտ արած : Խոզի միսը նմանապէս ջարդում են մանր աղ , փլփլիլ և ուրիշ համեմունքներ են ցանում և յետոյ աղիքների մէջ ածում : Այս անսակ պատրաստածին ասում են եր-

շիկ (կարաս) : Խոզի ջագարից շինուժ են սրբիչներս :
 Ինչպէս ուրիշ կենդանիների այնպէս և խոզի
 զլնուժ կայ ուրիշ : Վզուժը կան նմանապէս երկու
 խողովակներ . մինը շնչափողը՝ շնչաւորակէս համար,
 իսկ միւսը կոկորդը՝ կերակուրը ներս համար :
 Բնի մէջը գտնուժ են թոքեր, սիրտ, ստամոքս
 լեարդ, փիժեղ, երիկամուր, աղիքներ, և այլն :
 Բոլոր մարմնովը անցնուժ են երակներ, որոնք լըֆ-
 ցուած են կարմիր արիւնով : Այս երակները դուրս
 են դալիս սրտից և էլ յետ սիրտն են մտնուժ : Խոզը
 մորթելէ, դանակը կոխուժ են նրա սրտի մէջ, այն
 ժամանակ սրտից բոլոր արիւնը թափուժ է և խողը
 շնչահամ է լինուժ : Խոզի արիւնը կարմիր, սուր և
 հեղուկ է, բայց երբ մարմնից դուրս է գալիս, այն
 ժամանակ արիւնը սառչուժ է և թանձրանուժ :

Խոզը ատամներով ուտելիքը ծամուժ է և կուլ
 է տալիս . այս կերակուրը խողովակով անցնուժ, դը-
 նուժ է ստամոքսը, որտեղ նա կակղանուժ է և մար-
 վտուժ . այս տեղից կերակուրը գնուժ է բարակ աղիք-
 ները, որտեղ կերակուրի սննդարար մասերը արիւն
 են դառնուժ, իսկ անսննդարարները կենդանին մարմ-
 նից դուրս է գցուժ : Արիւնը թափուժ է սիրտը և
 սրտից գնուժ է մարմնի բոլոր մասերը :

Գ Ո Չ Խ Ա Ր Ե Ի Ա Յ Ծ :

Այսարը ծածկուած է սև կամ սպիտակ բը-
 դով : Այսարի բուրդը երբեմն լինուժ է հարթ,
 երբեմն դանդուր, իսկ եղջիւրը զանազան տեսակ է
 լինուժ : Նրա ոտները բարակ և երկու պճղանի են :
 Այսարը անոթը, վախտո, բարի և յիմար կենդանի
 է : Այսարը սննդուժ է խոտով և սիրուժ է աղ :
 Մարդը նրանից ստանուժ է բուրդ, միս, կաթը և
 մորթի : Կաթնից շինուժ են եղ և պանիր : Մոր-
 թուց կարուժ են զգակներ և ուրիշ բաներ :

Այծի եղջիւրները ծուռն են և կեռ, մօրուրը
 երկայն, պոչը կարճ և դէպի վեր ցցուած : Այծը
 երկու պճղանի կենդանի է . նրա մարմինը ծածկուած
 է երկայն մաղերով : Այծը առանց զժուարութեան
 ման է գալիս բարձր և անհարթ տեղերուժ և ան-
 վան վեր է լինուժ ամենաբարձր և զառիվեր ապա-
 ուածների վերայ : Նա թուչկոտող, ուրախ կենդանի
 է : Մեծ ախորժակով արածուժ է խոտը, շաղկամը,
 տերեւները և այլն : Մարդը այծից ստանուժ է կաթ,
 կաշի, մաղ, միս և այլն :

ՎԱՅՐԵՆԻ ԿԵՆԴՐԱՆԻՆԵՐ՝

Ընտանի կենդանիները զինելուց յետոյ կարելի է արդէն անվախ զննել և մի քանի վայրենի կենդանիներ: Հասկանալի է ի հարկէ, որ այս դէպքումն էլ հարկաւոր չէ շեղվել նկատողական ուսումից և պէտք է զննել այնպիսի կենդանիներ, որոնք արդէն փոքր ի շատէ իրանց անուսով և բնութեամբ յայտնի են փոքր երեխաներին: Մի քանի վայրենի կենդանիներ ի հարկէ մեծ դժուարութեամբ կարելի է ձեռք գցել և մանաւանդ դասատուն տանել, սորա համար էլ նրանց խրտուիլակները և պատկերները կարող են լինել նկարագրութեան և խօսակցութեան աւարկայ:

Այս տեղ մենք կը նկարագրենք մի քանի վայրենի կենդանիներ:

10. Գ Ա Յ Լ:

Գայլը արտաքին տեսքով բոլորովին շան նրման է¹: Նրա դունչը սուր է, աչքերը աղահալ և չար, ականջները ցցուած դէպի վերև, վիզը դըժուարաթեք և ուժեղ, պոչը կուսցած: Նրա վրայի մազը կոշտ է և թանձր: Մտղն և բուրդը կենդանիներին ջրոխց պահպանում են: Ձմեռները կենդանիները աւելի բրդոտ են լինում, քան թէ ամառները, որովհետև ձմեռը ցուրտ է լինում, իսկ ամառը տաք: Գարնանաշուն պէս կենդանիների թանձր և երկար

¹ Նկարիկ հարկաւոր է կամ շունը կամ գայլը:

մաղն ու բուրդը թափվում է ու նրա տեղը դուրս է դալիս նոր նոսր և կարճ բուրդ: Կենդանիները Մարչիս են տալիս, փոխում են իրանց մտքը: Գայլը իրան համար քաշուած, անմարդաբնակ տեղեր է վնտուում: Նա զղոյշ, երբեմն էլ վախկոտ կենդանի է: Գայլերը կենում են անտառներում, ձորերում, սարերի զլխին, և երբեմն էլ հանդերում և դաշտերում: — Գայլը վայրենի կենդանի է (ուրիշ ի՞նչ վայրենի կենդանիներ ի անուններ զիտէք, ի՞նչ էք լինել նրանց մասին, պատմեցէք): Գայլը իրանից անզօր կենդանիները բռնում է, խեղդում և նրանց միտը ուտում: Գայլը յափշտակում և ուտում է ոչխար, կով, խոզ, նապաստակ, սագ, մուկը, և այլն: Արձ գայլը ուտում է երբեմն իրան ձագերն էլ. ուտում է նմանապէս հլւանդ գայլին: Իսկ գայլն զէշը — զխաղը նրանց համով կերակուրն է: Գայլը Գիշարոյ — Ծառէր, վայրենի կենդանի է: Գայլը դարնան ժամանակ ծնում է կոյր ձագեր: Նա իրան ձագերին սննդում է առաջ կաթնով, յետոյ նրանց համար միս է ծամում և ուտացնում: Իսկ մի քանի ժամանակից յետոյ բերում է փոքր կենդանիներ, մինչև որ նրանք իրանք կարողանում են իրանց համար ուտելիք վնտուել: Գայլը չորքոտանի, վայրենի, զիշատող, կենդանածին և կաթնատու կենդանի է: Գայլը վնասակար կենդանի է, նա մարդուն շատ վրեւաններ է տալիս: Գայլը բնաանի խօսակեր կենդա-

նիներին միշտ փնտռում է և նրանց, գտնելուն պէս, պատառում է : Նրբեմն նա մտնում է հօտի մէջ և այնքան չէ ուտում, որքան որ խեղդում է և տեղը թողնում : Թէև ընտանի շուներ իր անսքով բոլորովին գայլի նման է, բայց նա գայլի *անհաշտ* թշնամին է : Շուներ կատաղածի պէս համարձակ ընկնում է գայլի ետևից և շատ անգամ նորա ձեռից ազատում է անզօր ընտանի կենդանիները, յետ դարձնելով նրանց իր տիրոջը և գայլին էլ տեղն ու տեղը անհողի անելով : Շուներ կարծես այս ամէնը մարդու համար է անում, որին նա այնքան է սիրում, որքան ատում է գայլը : Թէև գայլը վախում է մարդից էլ, բայց շատ անգամ, մանաւանդ ձմեռները, երբ գայլերը սոված խմբերով ման են գալիս և իրանց համար կերակուր են փնտռում, մարդ պատահելիս չեն վախում նրանից և նրա հրացանից ու անվախ յարձակվում են նորա վերայ : Գայլերը, ինչպէս և շները, հիւանդանում են կատաղութեամբ, և այս ժամանակները մանաւանդ նրանք լինում են շատ երկիւղալի մարդու համար : Այս ժամանակները նրանց բերանից լորձուներ (թուր) է թափվում, որ կատաղութեան նշան է : Նրանց կծած մարդն էլ թունաւորվում է և կատաղում : Շատ մարդաշատ և բուսաւոր բաշ երկրներում այս վայրենի և վնասակար կեն-

դանին բնաջինջ է արած : Մեր երկրներում դեռ ևս նրանցից շատ կան, և զիւզացիները նրանցից շատ վնասներ են կրում :

11. Ա Ր Ջ :

Արջը նմանապէս վայրենի կենդանի է : Արջի դուռը դուրս ընկած — երկայնաձև է, աչքերը փոքր, սկանջները ցցուած : Արջի պոչը կարճ է : Արջի թաթերի վերայ կան հինգ հինգ մատներ. ամէն մատի վերայ կան մի մի ամուր չանկեր : Արջը իրան թաթերի վերայ է ման գալիս, շուներ և կատուն մատների վերայ : — Արջը *Ասիայի* կենդանի է, շուներ և կատուն *Տարսարջի* :

Արջի ատամներից երևում է որ նա կարող է ուտել միս և բանջարեղէններ, նրա զլխաւոր ուտելիքը միսն է, սորա համար էլ արջին զատում են մսակեր կենդանիների կարգում, բայց որովհետև նա ուտում է մսի հետ զանազան բանջարեղէններ, սորա համար էլ արջը *ամեն բան ուտող կենդանի է* է կոչվում : Արջը ուտում է արմատներ, խաղող և տերեւներ : Արջի սիրած կերակուրը մեղրն է : Արջը շատ անգամ է մտնում զիւզացու *Տեղապահներ* և անխնայ փչացնում է զիւզացու փեթակները : Նա մտնում է նմանապէս զիւզացու այգին և իրան սիրած պտուղները ուտելու համար ջարդում է խա-

դողի, դեղձան և ուրիշ մրգեղէնների ծառերը: Նա անխնայ ջարդում է նմանապէս հացեղէն բոյսերը: Այս ժամանակ դործում են արջի առաջին ոտները և սորա համար էլ նորա այս ոտները շատ շարժական են: Արջը ուժեղ կենդանի է, նա իրան թաթերի հարուածներով կարող է սպանել ձի և առաջի ոտներով կարող է տանել կովը:

Արջը ձմեռը մանուկ է իրան բունը (չբլայ է մոնուկ). այս ժամանակ նա քնում է և ոչինչ չէ ուտում (գիւղացիները կարծում են թէ արջն էլ պաս է պահում), այլ սննդվում է իրան իւղով:

Արջը կենդանածին և կաթնատու կենդանի է: Նորա ձագին ասում են քոթիթ (քոթոս): Արջը բացի վաստից օգուտ էլ է տալիս. արջի մորթուց քուրք են կարում, որ շատ տաք է պահում: Արջի միսը ուտում են, նա համեղ է լինում մանաւանդ սպուխտ արած. աւելի համեղ են նրա թաթերը:

12. Մ Ո Ւ Կ:

Մուկիկը փոքրիկ, գեղեցիկ և ուրախ կենդանի է: Նորա գլուխը երկայնաձև է, աչքերը փոքրիկ և սև, ախանջները դէպի վերև ցցուած: Դուռնչի վերայ ցցուած են կոշտ, բեխի նման մազեր: Մկան ոտները փոքրիկ են: Մկան ոտների վերայ կան փոքր թաթեր: Մատները բարակ են և երկար: Մատների

վերայ կան չանկեր: Մկան պոչը երկար և բարակ է, կաշին բարակ և մոխրագոյն. նրա մարմինը ծածկուած է նոսր և բարակ մազերով: Մուկը ուտելիքը չէ ուտում, այլ կրծում է: Մուկը կրծող կենդանի է: Մուկը կրծում է իր առաջնատամներովը: Նորա ամէն մի ծնօտի վերայ կան մի մի ջուխտ առաջնատամներ: Այս ատամները միշտ աճում են և միշտ մաշվում են, երբ մուկը կրծում է: Եթէ չմաշվէին, ատամները բերանից դուրս կը գային: Մկները բնակվում են տներում և հանդերում: (1⁰նչ է ուտում պոչու մուկը): Հոնքի մուկը վսասակար է մարդու և շատ վնաս է տալիս գիւղացիներին: Նրանք փչացնում են գիւղացու արտերը: Հասկերը կտրում են ատամներով, կրում են իրանց բները և ձմեռվան համար պաշար են պատրաստում: Մկները իրանց բները շինում են հողի մէջ: Մկան բունը բազկանում է մի քանի սենեակներից և մի քանի ծակերից: Մուկը իրան ձագերին կերակրում է, ինչպէս և բնտանի կենդանիները, կաթնով: Մի տարում մուկը վեց անգամ ձագեր է ծնում և ամէն անգամ վեց հատ: (Ուրեմն մի ջուխտ մուկը իրան կանքում, այս վսասակար կենդանիներից որքան կը ծրնանի¹):

1 Մուկը ապրում է մինչև վեց տարի: Փոքր մուկիկը չորս ամսից յետոյ արդէն ձագեր է ծնում:

13. Խ Լ Ո Ի Ր Գ :

Խլուրդի զլուսը երկար է, վերեւից տափակա-
ցրած, զունչը սուր, քթի ծայրին ունի մի պինդ
զրդնձուկ՝ խողի նման : Խլուրդի աչքերը շատ մանր
են և ծածկուած են թանձր բրդով : Որովհետև խլ-
լուրդը միշտ ապրում է գետնի տակը, սրա համար
էլ նրան հարկաւոր չեն մեծ աչքեր : Խլուրդը ա-
կանջի արտաքին մաս (խխունջ) չունի, բայց նրանց տեղ
զրպից դէպի գլխի ներքին մասը դնում է մի ծակ-
ախնջածակ : Ականջի արտաքին մասը լիւիքի գլխաւոր
գործարանը չէ : Առանց արտաքին ականջի էլ կա-
րելի է լսել : Լսելիքի ամենազլխաւոր գործարանը
գտնվում է խողովակի մէջ : Նթէ այս խողովակը խց-
կենք, դժուարութեամբ կը լսենք : Չնայելով որ խլ-
լուրդը չունի ականջի արտաքին մաս, այնու ամե-
նայնիւ նա լսւ է լսում :

Խլուրդի բունը կլոր և երկար է : Ոտները շատ կարճ
են. նորա ոտների վերին և միջին մասերը երեւում չեն :
Խլուրդի առաջին ոտների թաթերը շատ լայն, թիաձև
և մերկ են : Թաթերը թեքված են աջ և ձախ կողմերի
վերայ : Ամէն մի թաթի վերայ կան հինգ հինգ կարճ
մատներ, երկայն և լայն չանկերով : Խլուրդը այս
թաթերով, ինչպէս բահով փորում է գետնը, հողը
այս և այն կողմը դէն ածելով : Խլուրդի ետևի ոտ-

ներն էլ կարճ են : Նտելի ոտների վրայ էլ կան հինգ
հինգ մատներ իրանց չանկերով :

Խլուրդի պոչը կարճ է : Նրա բոլոր մարմինը
ծածկուած է կակուղ և սև բրդով :

Խլուրդը միշտ ապրում է գետնումը, որ տեղ
նա իրան համար բոյն է շինում շատ ծակերով : Խլ-
լուրդի ատամները նման են մսակեր կենդանիների ա-
տամներին, ուրեմն նա խոտը չէ կարող ուտել : Խլ-
լուրդը բնակվելով գետնի մէջ, այն տեղ վնասուում
է իրան համար միջատներ և ձիձուներ, որոնցով
նա կերակրվում է . խլուրդը ձիձուակեր — Ֆլատակեր
կենդանի է : Նրա զգայարաններից աւելի զարգա-
ցածը հոտոտելիքն է, որի միջնորդութեամբ գետնի
մէջ գտնում է իրան ուտելիքը — միջատները :

Խլուրդը շատ օգտակար կենդանի է, որովհե-
տև նա ջնջում է արմատներ փչացնող ձիձուներին :
Թէև նա երբեմն փչացնում է շաւիղները, հողը
նրա վրայ կիտելով, բայց այնու ամենայնիւ նա ար-
մատները ոչ թէ չէ փչացնում, այլ նա մեծ օգուտ
է տալիս : Սորա համար էլ նրանց չպէտք է ջնջել :

Խլուրդը ազահ կենդանի է : Չմեռները նա մտ-
նում է գետնի մէջ աւելի խոր և այն տեղ շարու-
նակում է ողջ ժամանակը ապրել :

Խլուրդը թոքերով է շունչ քաշում, նրա ա-
րիւնը կարմիր և սուր է : Խլուրդի ձագերը ճնանում

են մերկ և կոյր, որոնք աննդվում են իրանց մօր կաթնով :

14. Մ Շ Կ Ա Թ Ե Ի Ո Ի Կ :

Մշկաթեուկի մարմինը բաղկանում է զլեից, վզից, բնից, Տշխալեից, սուներից և պոչից :

Մշկաթեուկի գլուխը շան զլխի նման է, քիթը բուրթ է և փափուկ՝ երկու մեծ մեծ ճեղքուած ունդներով : Նրա հոտոտելիքը դարգացած են : Մշկաթեուկի աչքերը շատ փոքր են, նա ցերեկով վատ է տեսնում : Բերանը մեծ և լայն է բացվում, ախանջները շատ մեծ են : Նրա լսելիքը շատ դարգացած է : Մշկաթեուկի առաջի և ետևի ոտների վերայ կան հինգ—հինգ մատներ : Առաջի ոտների մեծ մատը փոքր է, որի վերայ կայ մեծ սուր և կեռ չանգ, միևս չորս մատները երկար և բարակ են, սրանք չանգեր չունին : Այս մատները բաղկանում են երեք խողերից : Մշկաթեուկի այս չորս երկար մատների, առաջի և ետևի ոտների, բնի և պոչի մէջ ձգուած է մի բարակ և կտաւափայտիչ Տաշէ փուս : Այս մաշկին ասում են Լե . իսկ կենդանուն Տշխալե կամ շիջէ : Մշկաթեուկի թևը հասի թևի նման չէ . հասի թևը փետուրներից է բաղկացած :

Ետևի ոտները առաջվանից կարճ են : Այս ոտ-

ների վերայ կան հինգ հինգ մատներ սուր սուր չանակերով :

Պոչը երկար ու բարակ է . պոչն էլ է պատած թևերի մաշկով :

Մշկաթեուկի մարմինը ծածկուած է բարակ, և փափուկ սև մազերով, իսկ փորի վերայ մոխրադոյն :

Մշկաթեուկները շատ լաւ են թռչում : Գետնի վերայ շատ դժուարութեամբ են սողում, իրանց թևերը ծալելով, առաջի ոտի մեծ մատի և ետևի ոտների սուր չանկերով մազլցելով : Քնելիս նրանք կպչում են ետի ոտներով մի բանից և գլուխները կախ են անում :

Մշկաթեուկը աննդվում է ճիճուներով և միջատներով : Մշկաթեուկն էլ խլուրդի պէս Ֆլասուկէր կենդանի է : Մշկաթեուկի և խլուրդի ատամները մասկեր կենդանու ատամների նման սուր են, նրանք սղոցաձև և մեխաձև են : Մշկաթեուկը իրան որսը Լուշէն է ձարում : Նա թռչելու ժամանակ բաց է անում իրան լայն բերանը, բռնում է և կուլ է տալիս մետասկար միջատներին :

Մշկաթեուկի դճայարանները, բացի տեսանելիքից, շատ դարգացած են : Մշկաթեուկն էլ է շնչառում թոքերով, և նրա մարմնու մէջ շրջում է տաք և կարմիր արիւն : Մշկաթեուկները միայն մի կամ երկու անգամ են ծնանում իրանց օրում : Նրանց ձագերը երկար ժամանակ են կպչում իրանց մօր ծը-

ծերից , մինչև անգամ թռչելիս, և սննդովուսն նրանց հաճում:

Մշկաթեուկները ցերեկները փնտռում են մուկի և քաշուած տեղեր, նրանք օրերը անց են կայնում սակրակներում, անբնակ շինութիւններում, այրերում, և այլն. և երբ գիշերը առնում է, դուրս են գալիս որսի: Նրանք անդադար գիշերները աշխատում են միջատներ ոչնչացնելով. միայն անձրևն է խանդարում նրանց գործը:

Ողջ ձմեռները մշկաթեուկները մի առանձնացած և մուկ տեղ քաշվելով խոր քնում են, և գարունը գալուն պէս, երբ օրերը սկսում են տաքանալ և միջատները երևալ, նրանք այս երկար և խոր քնից զարթնում են և սկսում են իրանց որսը: Մշկաթեուկը չեւալ քնող կենդանի է:

Մշկաթեուկները օգուտ են տալիս մարդուն նրանով, որ ջնջում են վնասակար միջատներին:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՎԱՐՇՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՍ ԿԵՆԳԱՆԻՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ՄԻՄԵԱՆՑ ՀԵՏ:

Ի՞նչպէս են կոչվում առհասարակ մեր վերևը նկարագրած կենդանիները: Չորքտանի, ընտանի և վայրենի, հաճախէր և կենդանածին կենդանիներ: Ինչո՞վ են կերակրվում նրանք:

Մասամբ մտով, մասամբ խոտեղէններով: Նրանցից մի քանիսը մտակեր են, իսկ միւսները խոտակեր: Ի՞նչպիսի ձայն են տալիս այս կենդանիները: Երևնը հաչում է, կատուն մլաւում է, ձին խրխնջում է, եզն ու կոյր բառանչում են, խողը խրխրացնում է, ոչխարը մայում է, և այլն: Քանի՞ զլուս ունին նրանք, քանի՞ վիզ, բուն, աչքեր, ախանջներ, լեզու, ոտներ և այլն: Այս կենդանիները առէն էլ ունին մի զլուխ, մի բուն, մի պուշ, քիթ, մի լեզու, երկու աչք, չորս ոտն և այլն: Այս կենդանիները իրանց ձագերը կաթնով են սնդում: Սորա համար էլ սորա բ՛ուրը չորքտանի և հաճախէր կենդանիներ են կոչվում:

1. Շան համեմատութիւնը կառուի հետ:

Ա. Համանման ցարկանիշներ: Շունը և կատուն երկուսն էլ մի մի զլուխ ունին, մի վիզ, մի բուն, մի պոչ և չորս ոտը: Նրանք զլխի վերայ ունին երկու աչք, երկու ականջ, մի դունչ, մի բերան: Նրանց բերանի մէջ կան սուր սուր ատամներ. նրանք խաչեր կենդանիներ են: Երկուսի զլուխն էլ առաջի կողմն է, պոչը ետեւի, ոտները ներքեւի, մէջքը վերեւի: Նրանց ոտների վերայ կան թաթեր, թաթերի վերայ մատներ, իսկ մատների վերայ շանկեր: Նրանց մարմինը ծածկուած է բուրդով: Շունն էլ, կատուն էլ քնտանի կենդանիներ են, նրանք երկուսն էլ դոնը վումբեն մարդու ձեռի տակը, — երկուսն էլ մարդուն օգուտ են տալիս: Շունն էլ, կատուն էլ ծնանում են կենդանի ձագեր: Նրանց ձագերը կոյր են ծնում և առաջի օրերումը իրանց մօր կաթնով են անդրվում: Շունն էլ, կատուն էլ չորսստանի, կենդանածիւն, խաչեր և կռնակներ կենդանիներ են:

Բ. Անման ցարկանիշներ: Շունը կատուից մեծ է: կատուի մարմինը շանից աւելի դիւրածիղ է: կատուի շանկերը շարժական և սուր են, իսկ շանը ոչ: Շունը կատուից օգտակար է մարդու համար:

Շունը պահպանում է տունը, ծառայում է մարդուն որսի ժամանակ, հովուին օգնում է տաւարը արածելու և պահպանելու. — կատուն մուկն

է բռնում: շունը հաւում է, իսկ կատուն մշուում: — շունը հաւատարիմ կենդանի է, իսկ կատուն չար:

2. Կ Ո Վ Ե Ի Ո Չ Խ Ա Ր:

(Համեմատութիւն):

Ա. Մանուկներ. կովն էլ, ոչխարն էլ չորքոտանի, քնտանի, կաթնակեր, խոտակեր և կենդանածիւն անասուններ են: կովն էլ ոչխարն էլ ծամող կենդանիներ են, երկուսն էլ բարդ ստամոքս ունին: Նրանց ամէն մի ոտի վերայ երկու կճղակ կայ: կովի զլխի վերայ էլ, ոչխարի զլխի վերայ էլ կան եղջիւրներ: Նրանց մարմինը ծածկուած է բրդով: կովի և ոչխարի ոտները կարճ են: Ոչխարն էլ, կովն էլ լիւնում են զանազան դոյնի: Նրանք օգտակար կենդանիներ են: կովն էլ, ոչխարն էլ մարդուն օգուտ են տալիս. նրանք տալիս են կաթ, բուրդ, կաշի, ձմարս, միս և փէին:

Բ. Օտնապանութիւն: կովը ոչխարից մեծ է: կովի եղջիւրները առհասարակ կարճ են և դէպի վերեւ բարձրացած, իսկ ոչխարինը երկար և կրացած: կովի զլուխը ոչխարի զլխից երկար է: կովի բուրդը կարճ է և կոշտ, իսկ ոչխարինը երկար և կակուղ: կովը կանգնում է իրան հաստ ոտների վերայ, իսկ

ոչխարը բարակ ոտների վերայ: Թէև կովը հեզ կենդանի է, բայց ոչխարը նրանից հեզ է: Կովը բարկացած ժամանակը հարուած է ապիտ: Կովի կաթը ոչխարի կաթիցը համով է: Կովի բրդից թաղիքներ են շինում, իսկ ոչխարի բրդից զանազան բրդեղէն նիւթեր: Կովի կաշին հաստ է, իսկ ոչխարինը բարակ: Կովի կաշին դործ չեն դնում այն բաների համար, ինչի համար դործ են դնում ոչխարինը: Ոչխարի մորթից կարում են գտակներ, քուրքեր և այլն, իսկ կովի մորթից չեն կարում:

Յ. ԽԼՈՒՐԴ ԵՒ ՄՇԿԱԹԵՒՈՒԿ:

(Համեմատութիւն):

Ա. Մամուռ-Լիւն: Խլուրդն էլ, մշկաթեուկն էլ աւնին զլուխ, բուն, պոչ, չորս ոտներ: Գլխի վերայ ունին աչքեր, աղանջներ, դունչ, քիթ և բերան. բերանի մէջ սուր առամներ, լեզու: Նրանց ոտների վերայ կան մատներ, մատների վերայ չանկեր: Նրանց մարմինը ծածկուած է բրդով: Խլուրդն էլ մշկաթեուկն էլ Տիջապոկէր կենդանի են: Նրանք երկուսն էլ ջնջում են վնասակար, բուսեղէն փչացնող միջատներին: Նրանց երկուսի հոտոտելիքն էլ զարգացած է: Նրանք ձմեռը քնող կենդանիներ են:

Խլուրդն էլ, մշկաթեուկն էլ ծնում են կենդանի ձագեր, նրանք իրանց ձագերին կաթնով են սնուցում: Նրանց արիւնը տաք և կարմիր է, նրանք երկուսն էլ թոքերով են շնչառում:

Բ. Օտնադանու-Լիւն: Մշկաթեուկի առաջի ոտների մատները երկար են խլուրդից: Մշկաթեուկը ունի խխունջ, խլուրդը չունի: Մշկաթեուկը ունի մշկաթե, իսկ խլուրդը չունի: Մշկաթեուկը կարող է թռչիլ, խլուրդը չէ կարող թռչիլ: Խլուրդը իրան համար շինում է գետնի մէջը բուն և նրա մէջն է ապրում, մշկաթեուկը բուն չէ շինում և ապրում է օդի մէջ: Մշկաթեուկը իրան ուտելիքը, միջատները օդումն է բռնում, իսկ խլուրդը գետնի մէջ:

Ն: Կարգութիւն: Այսպէս էլ հարկաւոր է համեմատել ձին իզան և իշի հետ. այծք, սլխանը, կովը խողի հետ. մուկը կատուի և մշկաթեուկի հետ և այլն: Աստուցիչները կարող են համեմատելու ժամանակ աւելացնել այն յատկանիշները, որոնք մենք չենք յիշել: Մենք աշխատել ենք այս անդ ցոյց տալ համեմատութեան ձևը, և ոչ թէ ներկայացնել լիովին մի ամբողջ նկարագրութիւն: Աւելի լաւ կը լինի եթէ այս համեմատութիւնները լինէին զբաւոյր: Աստուցիչը պէտք է գրէ հարցեր, իսկ աշակերտները այդ հարցերին պէտք է զբաւոր պատասխաններ գրեն, այնպէս, որ դուրս գայ մի ամբողջ, հետևաբար և հասկանալի նկարագրութիւն:

4. ՂԵՆՅԱՆՈՒՐ ԿՐԿՆՈՂՈՒԹԻՒՆ :

Մեր բոլոր զննած կենդանիների մարմինը բաղկանում է զլսից, վզից, բնից, չորս ոտներից և պոչից։ Նրանք իրանց ձագերը կաթով են սննդում։ Սորա համար էլ նրանց ասում են կաթնակեր կենդանիներ։ Բոլոր կաթնակեր կենդանիները ունին ակերտիտ-հման տաք և կարմիր արիւն, նրանք թոքերով են շնչառում և նրանց մարմինը բրդով է ծածկուած։ Նրանց բերանումը հան առամներ, որ բաղկանում են ներքին մասից արմառից, և վերին-և ստորին։ Կենդանու առամներից երևում է թէ ինչով է նա սննդվում։ Խոտակեր կենդանիների սողնակի առամները բուխ և տափակ են։ Կրծողների առամները զուրի նման են։ Քիչապող-յարիշտակող, կաթնատու կենդանիների ժանիքները մեծ և սուր են, սողնակները սղոցի առամների նման են։ ձիճառակների առամներն էլ յարիշտակողների նման են, բայց սողնակները նրանցից աւելի սուր են։ Իսկ բոլոր կաթնակեր կենդանիների ոտները բաղկանում են երեք մասերից ազդրից, ուղղից և ներքանից, որի վերայ դանկում են դարչապար, տապան, մասներ չանդեր կամ պճեղներ։ Ոտները միանում են բնի հետ։ Կաթնատու կենդանիները ունին ակերտիտ։ Ողնաշարը բաղկանում է շատ մեջը ծակ ոսկորներից, որոնք միմեանց հետ միացած են և կազմում են մի խողովակ։

Ողնաշարը սկսում է սկաւառակից անցնում է մէջքով և վերջանում է սրտով։ Ողնաշարի և սկաւառակի մէջքուղեգծով է լքցված։ Ողնաշարին կպած են կողքերը և ոտների ու ձեռների օսկորները։ Կաթնատու կենդանիների մարմինները աստիճանաբար փոխվում է, կաշին և մաղը թափվում են։ Գլխաճեղները և օսկորները միշտ փչանում, մաշվում են։ Սրբոր կենդանին երկար ժամանակ էլ ուտում ըլարում է։ Եթէ մեր կաշին չմաշվէր և էլի նորից չդուրս դար, այն ժամանակ նա հին շորի նման կը մաշվէր։ Կենդանիները ուտում են և խմում, որ իրանց կրծքային շնչառուին։ Ուտելիքը բերանից կոկորդովը դնում է ստամոքսը, որ տեղ նա մարսում է, այս տեղից ուտելիքը գնում է բարակ ալիքները, այս տեղից էլ հեղուկ—մարսական մասերը վաղը խողովակներով գնում են և արիւնի հետ են խառնվում։ Բոլոր կաթնակեր կենդանիների արիւնը կարմիր և սուր է։ Արիւնը հոսում է—շարժում է խողովակներում, որոնց ասում են երակներ։ Նա հոսում է կենդանու մամին բոլոր մասերում, սննդում է նրանց և անոգեք հնացած մասերը այն տեղից ժողովում է, ասնում է թոքերի մէջ։ Թոքերը դանկում են կուրծքում և բաղկանում են երկու պարկից, որ տեղ օդը մաքրում է անոգեք ճառ-կարմիր արիւնը և դարձնում է պիտանի սննդարար բաց-կարմիր արիւն։

Պիտանիարիւնը թորերից կրկին զնուսէ վենս
 քանու մարմնի բոլոր մասերը անպիտուէ Յրիւնը և
 բնկների միջով սիրան է վազում: Արտը բազ
 կանուսէ պարկաձև հիւսնոսից: Սիրտը զտնվում է
 նմանապէս կործնուսէ թորերի միջ: Մենք լսում ենք
 երբ որ սիրտը հուճէ զայլս (կծկվում է), ուստիւսէ
 (ընդարձակվում է) և ստոճ ենք սիրտը արտարիւս
 է, կամ քոթուսէ է: կաթնակեր կենդանիներին սիրտը
 և թորերը միանման են և ստամոքսները նմանապէս
 միանման են, որոճողներին ստամոքսը բազկանուսէ
 չարս մասերից: Թոսակեր կաթնատու կենդանիներին
 ստամոքսը մեծ է, և անղիքները և երկար մսակեր և
 միջատակեր կենդանիներից: ուր ցիւրցոյնի բիւրցոյ

կատարի վայրէ: լավ: միջոցոյց զմիջի և յոգում
 մեծուս միջ, միայն և զմիջով մի լավ լսողի
 չորս: ուրի մամ սիրտանման լի մեջնի միջ: զուսց

ԵՐՐՈՐԴ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ԹՈՉՈՒՆ ՆԵՐ:

մ թ ճարտարի յունէ միջոցի զրի միայն
 լից լիւսը: Մ: ճարտարի կողմէ: ուրի միայն
 -բո. բոնոց, զմեջ մեծ կողմոյ լի մեծոյց տղոց
 զբո յամազգայ լի: արտարոյց զարգս զմեջ լի
 մ լի: ուրի զրի մեջ զարտարի միջ: լի: լի: լի: լի:
 զմիջոցոյց լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի:

1. ԱՔԼԱՐ:

1. Մարմնի ճարտար և կետէ: արտար զմեջ
 զմիջ: Մ. քլարի զլուսը և պուր բարձրացած են զէ
 ալի վերև, պուր փետուրները կրկնածև, կանուս են
 զէպի ներքև: Ա. քլարը տեսքով զեզեցիկ է, նրա մար
 մինը մազերով չէ ծածկուած, այլ փետուրներով:

Ա. քլարը բերնի, կամ զնչի անդ կտուց ունի և երկու
 ոտ ունի, — նա լուսն է: Ա. քլարի զիսի առաջի
 մտոր կտուց է կուլում, որ և բազկանուս է բերանից.
 կտուցը մթազոյն է, առաջի մտոր սրածայր է, ետևի
 մտոր արմատուսը զեզնազոյն, որ և բազկանուս է
 երկու մասերից — վերին և ներքին: Ա. քլարը ա
 տամներ չունի, ստամոքսի սեղ կտուցն է բա
 նուս: Ա. քլարը չունի նմանապէս իսկահան քիթ, թէ
 և նա ունի քիթի ծակեր: Ղլխի երկու կողքերումը
 կան ականջներ, որոնք ծածկուած են փետուրներով:
 Ա. քլարի առջերը լսկվում են միայն ներքին արուսա

ուր թ ճարտարի յունէ միջոցի զրի միայն
 լից լիւսը: Մ: ճարտարի կողմէ: ուրի միայն
 -բո. բոնոց, զմեջ մեծ կողմոյ լի մեծոյց տղոց
 զբո յամազգայ լի: արտարոյց զարգս զմեջ լի
 մ լի: ուրի զրի մեջ զարտարի միջ: լի: լի: լի: լի:
 զմիջոցոյց լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի: լի:
 զմիջ: Մ. քլարի զլուսը և պուր բարձրացած են զէ
 ալի վերև, պուր փետուրները կրկնածև, կանուս են
 զէպի ներքև: Ա. քլարը տեսքով զեզեցիկ է, նրա մար
 մինը մազերով չէ ծածկուած, այլ փետուրներով:
 Ա. քլարը բերնի, կամ զնչի անդ կտուց ունի և երկու
 ոտ ունի, — նա լուսն է: Ա. քլարի զիսի առաջի
 մտոր կտուց է կուլում, որ և բազկանուս է բերանից.
 կտուցը մթազոյն է, առաջի մտոր սրածայր է, ետևի
 մտոր արմատուսը զեզնազոյն, որ և բազկանուս է
 երկու մասերից — վերին և ներքին: Ա. քլարը ա
 տամներ չունի, ստամոքսի սեղ կտուցն է բա
 նուս: Ա. քլարը չունի նմանապէս իսկահան քիթ, թէ
 և նա ունի քիթի ծակեր: Ղլխի երկու կողքերումը
 կան ականջներ, որոնք ծածկուած են փետուրներով:
 Ա. քլարի առջերը լսկվում են միայն ներքին արուսա

նունքով, վերինը բոլորովին չկայ: Այլարի կասարի վերայ կայ մի կարմիր աւելամիս, որին տուում են քօչոր: Գլխի ներքեն էլ նմանապէս կան երկու կողմ աւելամիսեր:

Աքլարի վիզը զեղեցիկ ձևով կեռացած է և փայլուն փետուրներով ծածկուած: Աքլարի բնի երկու կողմումն էլ գտնվում են թևեր, որոնց օգնութեամբ արջարը կարողանում է բարձրանալ օդը կամ ընկնել: Թռչելիս արջարը թևերը փռում է և նրանցով օդումը թևթևին է տալիս: Իւրաքանչիւր թևը բաղկանում է երեք մասերից, վերին, միջին և ստորին: Թևի ստորին մասը բաղկանում է երկար փետուրներից, որոնց օգնութեամբ արջարը կարողանում է վերել թռչել. այսպիսի փետուրներից թևերի վրայ առհասարակ լինում են 10 հասարակ ստորինները փոքր ինչ կեռացած են: նայելով թռչունի բնի դնտաձևութեանը, այնպէս որ կեռացած փետուրին նայելով կարող ենք խելոյն իմանալ, թե այս ինչ փետուրը որ թևիցն է պոկած, աջ թե ձախ: Թռչունի թևերը նրա առաջի սանրի տեղն են բռնում:

Աքլարի բունը ամբարցած է ոտների վերայ, որոնք բաղկանում են երեք մասերից. վերին-աչրեց, միջին-աչրեց և ներքին-ներքին: վերին մասը մի կիսից հասու է և երկուսն էլ փետուրներով են ծածուած: Ներքանը առհասարակ ծածկուած չէ լի-

նում փետուրով, նա երբեմն տկլոր էլ է լինում, և երբեմն էլ թեփով ծածկուած: Ներքանի վերայ գտնվում են չորս մասներ, որոնցից երկը առաջի կողմն են, խի մէկը ետևի: Մասների ծայրը չանկերն են: Մասների և չանկերի օղնութեամբ արջարը կարողանում է կանգնել ձիւղերի վերայ: Պոչը բարկանում է երկար և գեղեցկաձև կեռացած փետուրներից, որոնք շատ զարդարում են արջարին:

Աքլարը ուտում է ցորեն, գարի, խրիուկ, կուլ է սալիս ձիձուներ և աւաղ: Այուրժքում գտնվում է մի պարկ, որ կոչվում է քուչ:

Աքլարը հպարտ և կռուասէր է: Վառեկները շատ անգամ կուվում են մինչ իմաս: Աքլարը գիշեր և ցերեկ ծողրոտու է սալիս և անվախ պահպանում է իր ձաշերը ամէն վտանգներից:

Այս թռչունը պատկանում է արաիան սեւին և կոչվում է արաի կամ արաիալ, իզանանը — կա, փոքրերը — ձուրեր:

Հաւը արջարից տկար և վախկոտ է: նա պոչի վերայ ոչ գեղեցիկ փետուրներ, ոչ քօչոր ունի: Հաւը արջարի նման չէ կարող երգել, նա միայն կուկացնում է: Հաւը ձու է ւծում, և երբ այս գործը աւարտում է, երկար ժամանակ է կուկացնում և արջարն էլ նրա հետ կրկնում է: Գարնանալուն պէս հաւը սկսում է ձու ւծել: Հաւի ձուաները լինում են բոլորովին սղխտակ, կոթը և երկայնաձև,

մի ճայրը միւսից սուր: Չո՛ւ ի արտաքին թաղանթը
 ազու՛մ է: Իձեւ կազմուած է կրիդէն մասից: Չո՛ւ ի
 ներքին մասը բարկանում է սպիտակուցից և դեղնու-
 ցից: Դեղնուցը գնտաձև է և սոխա՛նկոն ցից պինդ: Սպի-
 տակուցը պարու՛մ է գեղնու ցին: Ինչ հեղուկ է և
 թափանցիկ: Կձեւի ներքին մասը ծածկուած է սպի-
 տակ փառով: Երբ որ հաւը մի քանի՛ ձու է աճում
 նա Լուսն է նստում նրանց վերայ 20 — 24 օր
 համձու հրեք շարժ: Հաւը իրան մարմնի տարու-
 թիւնը հարրբում է ձուաներին և սրանով պատ-
 ճառ է դառնում ձուից ճուր քհամ դարձն: Ընտը
 շատ պարմանալի կերպով է քհամ դալիս ձու ի սպի-
 տակուցից, իսկ դեղնուցով: քանի որ նա ձուի մէջն
 է, սնդիւ՛մ է: Երբ որ 22 օրին ժուանում է թուխս
 նստուց յետոյ, ձուար սկսում է ձու ի մէջ շարժ-
 դիլ և ձայն տալ, այն ժամանակ հաւը կտարում է
 ձու և ձուար լու՛ս աշխարհ է դուրս դալիս: Հաւը
 դարմանալի քնքուշու թիւնով որս հպանում է մե-
 ծայնում է իրան ձուտերը, մինչև որ նրանք առանց
 մօր միջնորդութեան կարողանում են իրանց համար
 ուտելիք գտնել: Բայց երբ ձուտերը աճում են և
 դարդանում, այն ժամանակ հաւը իրանից դէն է
 քշում ձուտերին և կրկին սկսում է ձու աճել:
 Հաւը տալիս է մարդուն ձու, միս և փե-
 տուրներ: Մութը սկսելուն պէս արբարները և հա-
 վերը հեղանում են հաւանոցը, նստում են թառերի

վերայ և զլախները թեև տակ պահելով քնում են
 մի ուտի վերայ: Հաւերն ամենակրկիւղալի թշնամին
 աղուհաներն են իսկ ձուտերինը — ուրուրը (ձէրայ):
 2. Ծ թ ի Ս Ն Ն Ո Ն Ա Կ :
 Ծիճեռնակը մի քր թռչուն է: Նրա գլուխը
 կտր ձև ունի: Աչքերը փոքր և սև են: Կտուցը ար-
 մատումը լայն է և սղմուելով վերջանում է սուր
 փոքր ինչ կեռացած ծայրով: Կտցի արմատումը կան
 մի քանի բևեռանման մազեր: Ծիճեռնակը թռչելու
 ժամանակ կտցով միջաններ է բռնում և կու՛լ տալիս
 (նրա կտուցը շատ լայն բացվում է): Ծիճեռնակի
 բունը երկայնաձև է: Ընի վերայ կան երկու թեկը
 և երկու ոտներ: Թեկերը նեղ են և բնից շատ երկար:
 Ծիճեռնակի ոտները շատ բարակ և նուազ են:
 Նրա ոտները մինչև մատները փետուրով ծածկուած
 են: Ծիճեռնակի ամէն մի ոտի վերայ կան չորս-չորս
 մատներ, երեք մատներ սուաջու՛մ են, իսկ մինը և
 սևումը: Ծիճեռնակի բարակ մատները վերջանում
 են երկար և սուր չանկերով: Սորա համար էլ ծի-
 ճեռնակները չեն կարողանում երկար կանգնել և
 նստել ցածր տեղեր: Ծիճեռնակի պոչը երկար և ե-
 դանաձև է, այսինքն նրա երկու կողմի ծայրի փե-
 տուրները միւսներից երկար են:

Միժեռնակը ծածկուած է փետուրներով : Նրա գլխի, միջքի և սրջի փետուրները մութ կասրցայ գոյնի են : Իսկ փորի և շինքի փետուրները բուրովին սպիտակ են :

Միժեռնակները բարձր և արագ են թռչում : Նրանք սննդվում են միջատներով : Թռչելու ժամանակը բաց են անում իրանց բերանը և բռնում են մանր միջատներ, ջուրը խմում են նմանապէս թռչելու ժամանակը : Միժեռնակները հազիւ են վերադալի գետնի վերայ : Նրանք թռչում են բաց տեղերում, անտառներում չեն թռչում, որովհետեւ ծառերը արդելում են նրանց :

Միժեռնակը անհամար թռչուն է : Չմեռնում մեղ մօտ չէ մնում. որովհետեւ միջատներ չբկան : Նրանք աշունքը թռչում, գնում են ուրիշ տաք (հարաւային) երկրները, որ տեղ ձմեռ չէ լինում : Իսկ դարունքը երբ հենց օրերը սկսում են տաքանալ և ծառերը կանանչել, նրանք կրկին մեղ մօտ են թռչում : Միժեռնակների հայրենիքը մեր կողմերն է, որովհետեւ նրանք այս տեղ են ծուռ հանում : Միժեռնակները իրանց բունը շինում են օձօքների ասկին, պատի մի անկիւնուէր : Նա կայտ վերցնում է հողը կամ կաւը, թաց է անում իր կաշուէ թքովը և այս ցեխից ձեւում է իրան բունը¹ :

1 Միժեռնակներից շատերը բնակվում են իրանց անցիկ սննդի մէջ, որը նրանք առաջուց պատրաստում են :

Յետոյ նա կրում է ապուամալ, փետուրներ ու մաւ մուռ և փափուկ տեղ է շինում իրան ձուաների և ասարգայ ձողերի համար : Միժեռնակի բունը բարրակ ձե ունի և չորս կողմով ծածկուած է, միայն մի կողմից ունի մի ծակ : Միժեռնակները ամառը երկու անգամ ձուռ են հանում : Նրանք գետ առաջ ձու են անում և երեք շաբաթից յետոյ ձուտեր են հանում : Միժեռնակի ձուտերը լինում են տկլոր և անգոր : Նրանց մայրերը կրում են նրանց համար միջատներ և ուտացնում են նրանց :

Մարդիք միժեռնակին շատ սիրում են, որովհետեւ նրանք ոչնչացնում են փասակար միջատներին և մարբուն փասս չեն տալիս : Սորա համար էլ հասարակ ժողովուրդը կարծում է թէ միժեռնակի բունը և պանելը մեղք է :

Յ. Բ Ա Դ :

Բազի գլուխը լայն է, կոուցը նմանապէս լայն և ափիակ է : Ախրը երկար և կեռ է : Բունը հաստ, ծանր և բաւականին տափակ է : Կուրճքը զուրս ընկած : Պոչը լայն է, թևերը կարճ : Ոտերը կարճ և կպած են սրջից մօտիկ : Սորա համար էլ բազը օրօրվելով է ման գալիս և շուտ փախչիլ չէ կարող, Բազի ոտի վերայ կան չորս մատներ. երեքը առաջ

են ընկած, մէկը ետեր: Նրա առաջի երեք մատ-
 տերը միմեանց հետ միացած են ըղձահալով: Այս մաշ-
 կիցը երեւում է, որ բազր շողացող, ջրի թռչուն է:
 Բազր լող տարու ժամանակ թիակի պէս իրան թա-
 թերով ջուրը ձողում է և արագ առաջ է լողում:
 Բազի բնի ետեի կողմումը, պոչի մօտ կայ մի ա-
 ռանձին խուլ, որ իւզով լիքն է, այս իւզից ծծում
 են բազի փետուրները, որոնք այս պատճառով թաց
 չեն լինում:

Բազր ազահ և շատակեր թռչուն է. նա ու-
 տում է առաւօտից մինչև երեկոյ. նա ուտում է ա-
 մէն բան — սիջառներ, որդեր, ձուկ, հատիկ կա-
 նաչ խոտ և այլն: Նրանց պահելը հեշտ է, քան
 թէ հաւերի պահելը:

Չորհարդուի կորչելը: Ինչո՞ւ բազին ջրի թռչուն են ա-
 սում: Էլ ինչ ջրի թռչունների հետ ծանօթ էք, ին-
 չո՞ւ համար են նրանց մատների միջի մաշկիկները: Ի՞նչ
 է ուտում բազր, ինչո՞ւ նրան ազահ թռչուն են ա-
 սում:

Այսպէս էլ կարելի է նկարագրել սաղը, կարասը
 և այլն:

Ա Ա Ր Ծ Ի Ի :

Արծուի գլուխը բոլորակ ու լայն ձև ունի. նա
 ծածկուած է փետուրներով: Արծուի կոցի վերին
 ծնօտը կեռացած է չանդալի պէս և վերջանում է

շատ սուր ծայրով: Կողացը նրա համար է սրածայր,
 որ կարողանայ նրանով կոպակոբել այն թռչուններին
 և ուրիշ կենդանիներին, որոնցով նա սննդվում է:
 Արծուի աչքերը նրա գլխի երկու կողմերումն են
 դասվում. նրա աչքերը շատ սրտեւ և կեռասեւ են:
 Աչքերի վերևը յօնքերի նման փետուրով ծած-
 կուած են և առնգները դասվում են կոցի արմատումը:
 Ականջների արտաքին մասեր (խտուեջ) չունի, թէ
 և լաւ է լուծւում: (Էլ ինչ կենդանիներ չունին խը-
 խտուեջ): Արծիւը իրան գլուխը դիք և հպարտ է
 բանում. նրա վիզը ուղիղ չէ: Գլխի և վզի փետուր-
 ները կործ են:

Արծուի թևերը բաւականին երկար և ծայ-
 րերն էլ սուր են. նստած ժամանակը, նրա թևերը
 խաչմերուկ են լինում: Արծիւը իրան թևերի շար-
 ժկովը (մի վաբերելովը) կարողանում է շատ բարձր
 թռչիլ և երկար ժամանակ այն տեղ մնալ: Ար-
 ծուի կուրծքը լայն է և դուրս ընկած. թևերի տա-
 կից մինչև կուրծքը ձգվում են բազմաթիւ մկանուներ,
 որոնք օգնում են նրան թռչելու ժամանակը:

Արծուի ոսկորների մէջը փուչ է, նրանք ուղե-
 ղով չեն լիքը, այլ օդով, որ նմանապէս շատ թե-
 թեւացնում է արծուի ծանրութիւնը, և այս պատ-
 ճառով նա կարողանում է աւելի հեշտ թռչիլ դէ-
 պի վերև:

Արծուի ոտները բաւականին մեծ են, նրա ոտ-
 8

ները պոչից մօտ են կպած (սորա համար էլ արծիւը դիք է կանգնում)։ Նրա ոտների վերայ կան չորս մատներ, երեքը առաջն են, իսկ մէկը ետեւը։ Արծուի մատները շատ ուժով են նրանք վերջանում են երկուսը և սուր շանկերով։ Չանկերը մանդաղի պէս կեռացած են։ Արծիւը իրան թաթերալը մի ընդհանուր ամփոփում է իրան որսը և սուր շանկերովը պատուտրում է։ Նրա ոտների վերին և միջին մասերը փետուրներով ծածկուած են. ներքին մասը դեղին մաշկով է ծածկուած։

Արծուի պոչը լայն է և թիակի նման տափակ։

Արծիւը յափշտակող-ճառիչ թռչուն է։ Նա միայն կենդանի որս է բռնում։ Նա գէշ (լաշ) չէ ուտում։ Նա յափշտակում է անզօր թռչուններին թռչելու ժամանակ, վերեւից դէպի ներքև ընկնելով, և իր կտցի մի հարուածովը մահացնում է իրան որսին։ Նա ոչնչացնում է նմանապէս մկներին և փոքր նապաստակներին։ Արծիւը իր որսը ողջ է կուլ տալիս և յետոյ նրա պինդ մասերը յեռ է թքում։

Արծիւը միայն նրանով է օգտակէտ, որ ոչնչացնում է շատ կրծողներին։ Արծիւը իրան բունը շինում է բարձր ապառաժների և ծառերի վերայ։ Նա իրան բունը շինում է տերևներից և ծառերի ճիւղերից։

5. Կ Ռ Ո Ի Ն Կ :

Կռունկը բարձրահասակ թռչուն է. նրա գլուխը փոքր ու գեղեցիկ է, կտուցը բաւականին ամուր է, ուղիղ, կողքերից սղմված, երկար և սուր։ Վիզը բաւական երկար և բարակ է, բունը ձուածէ։ Կրռունկի ոտները երկար, մերկ և զօրեղ են. ոտների վերայ կան չորս մատներ. մինք. ետեւի կողմումը, երեքը առաջի։ Ետեւի մատը բաւականին բարձր է և գետնին չէ հասնում. առաջի մատները միաւորված են (սկզբում) հաստ մաշկով։ Չանկերը կարճ և փոքր են, կեռացած են։ Թեւերը երկայն և լայն են։ Կրռունկի կտուցը, ոտները, թեւերի և պոչի փետուրների ծայրը սևագոյն են, մնացած փետուրները մոխրագոյն. ծօծրակը մերկ և մոխրագոյն է։ Կռունկները մշտական հայրենիք չունին. նրանք աշնան և դարնան ժամանակները արևմտեցում են, այսինքն աշունները թռչում գնում են տաք հարաւային երկիրները, իսկ դարնանալուն պէս շուտով թռչում, գալիս են հիւսիսային հով կողմերը։ (Ել ԲՆԶ տեղափոխող թռչուններ գիտէք։) Կռունկների հայրենիքը հիւսիսային երկիրներն են, որովհետև նրանք այն տեղ են ձագեր հանում։ Կռունկները թռչելու օրից մի քանի օր առաջ ժողովում են մի տեղ և խմբով թռչում են։ Ամենից ուժեղն ու մեծը առաջ է ընկնում, իսկ միւսները կարգով մի մի նրա ետեւ

ւից գնում են, այնպէս որ կազմում են Էստոնիան: Կռուկները օր ու զիշեր անդադար անցնելով ծով ու ցամաք շտապում են տեղ հասնելու, նրանք, ձայն տալով, թռչում են բաւականին բաձր:

Կռուկները կարող են նմանապէս բաւական լաւ մանգալ և լող տալ: (Ի՞նչն է օգնում նրանց լող տալուն:)

Կռուկները ապրում են մեծ ճահիճներում ցանքերի մօտ: Կռուկները սննդվում են խոտեղէններով և կենդանիներով: Նրանք ուտում են հատիկներ, ողջ ողջ կուլ են տալիս ճահճային փոքր կենդանիներին. միջատներ ճիճուներ, դորտեր, ձուկներ և այլն: Կռուկները գալով հիւսիսային երկիրները սկսում են բռններ շինել իրանց ապագայ ձուտերի համար և ձու ածել:

6. մ. Բ. Ուի:

Բուի զլուխը մեծ ու լայն է և ծածկուած է կակուղ փետուրներով, կտուցը արծուի կոցի նման, վերին ծնօտը կեռ և սուր է: Կոցի հիմքը ծածկուած է խիտ փետուրով: Բուի կոցից երևում է, որ նա էլ արծուի պէս զիշատող թռչուն է:

Բուի աչքերը ձախատի վերայ են, աչքերը մեծ և զեղնագոյն են: Ականջները նոյնպէս մեծ են:

Բուի ոտները զօրեղ են. նրա չորս մատներից մինը ետևում է, իսկ երեքը առաջ են ընկած. նրա չանկերը (մագիլները) սուր և կեռ են: Ոտները մինչև չանկերը փետուրով են ծածկուած: Պոչը կարճ է:

Բուի բոլոր մարմինը ծածկուած է խիտ և կակուղ փետուրներով: Մէջքը խարտեաշ փետուրներով է ծածկուած խոռոչ պուտերով, իսկ փորը բաց մոխրագոյն սև գծերով:

Բուի լսելիքը զարգացած է. ցերեկով բուն վատ է տեսնում, լշջը ծակում է նրա բաց աչքերը, բայց զիշերով նա լաւ կտրող է տեսնել այն փոքր կենդանիներին, որոնցով նա սննդվում է: Բուն միայն զիշերներով է դուրս գալիս իրան բնակութեան տեղից և որսում է: Բուն ուտում է փոքր թռչուններ, մկներ, նապաստակներ և այլն: Բուն Գիշերային Գիշտող թռչուն է:

Բուն օգտակար կենդանի է, նա ոչնչացնում է մեծ քանակութեամբ հանդի մկները: Բուն իր բոյնը շինում է ծառերի խոռոչներում, հին և անբնակ աւերակներում կամ ապառաժների վերայ: Բուն միանգամից գնում է մինչև չորս ձու: Նրա ձուտերը մերկ և կոր են դուրս գալիս ձուից:

Բուից վախենում են, որովհետև նա զիշերներով է թռչում, անխորժ ձայն (բու) է հանում և զէմքով այլակերպ է: Բուերից հարկաւոր չէ վա-

խել և նրանց ոչնչացնել. նրանք մարդուն բացի օգուտից ոչինչ չլինա չեն տալիս: Եւ մնա մնա զմի միս պղծման ամ ամի մի ցոս (չղծմիլան) զմիմա: Եւ միայն զյոթ ծառոյծած մի իող տամի: զմիմա: Եւ Զ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿՐԿՆՈՂՈՒԹԻՒՆ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ.

ՎԵՐԱՅ: Ինչպէս տամի բոլր զայ զորի իսկ, իոյնապա մասայ ծառոյծած ի իող

Բոլոր թռչունների մարմինը բաղկանում է վրձից, բնից, երկու ոտներից և երկու թևերից ու պոչից: (Ի՞նչ հոտերից է բաղկանում հալեակներ և երանգներ հարմիր:) Գլխի վերայ կայ կտուց: Թռչունները իրանց բերանում ատամներ չունին, արտաքին ախանջ (խրխուռնջ) նմանապէս չունին. (իսկ կաթնակեր կենդանիները ինչ ունին իրանց գլխի վերայ): Թռչունների ոտները և թևերը բաղկանում են երեք մասերից, վերին, միջին և ներքին (ազդր, ոլոզ և ներբան): Ոտների վերայ դանդում են չորս մասեր. մէկը ետև, իսկ երկը առաջ, մասները վերջանում են չանկերով (մազիկներով): Թռչունների թևերը առաջին ոտների տեղ են բանում. բոլոր թռչունները իրանց թևերի միջնորդութեամբ կարող են օդում թռչել:

Թռչունների մարմինը փետուրով և աղուամազով է ծածկուած, թևերի և պոչի փետուրները երկար են և թռչելիս մեծ դեր են խաղում: (Ի՞նչ մասերից է բաղկանում փետուրը:) Թռչունները կարող են ման էլ զալ, իսկ նրանցից մի քանիսները

լող էլ են տալիս (որ թռչուններն են լող տալիս և ի՞նչն է նրանց օգնում լող տալու ժամանակ):

Բոլոր թռչունները բուն են շինում, չաւ են տծում, Լուսին են փայլիս և ճոպեր են կանոսած չուից, նրանք իրանց ձագերին կաթնակերների պէս կաթնով չեն սննդում, այլ զանազան հատիկներով և փոքր կենդանիներով, — թռչունները իրանց ձուտերին մեծացնում են:

Թռչուններից մի քանիսները որդաբնակներ են, իսկ միւսները միշտ մի շրջանում են ապրում: (Որո՞նք են տեղափոխվող թռչունները և որոնք են մի և նոյն շրջանում ապրում:)

Նշանակաւոր: Սորանից յետոյ հարկաւոր է աշակերտներին համեմատել տալ թռչունները միմեանց հետ զորօրինակ աքլարը բուսի հետ, բուն, արծուի հետ, բուն և աքլարը ծիծեռնակի հետ, ծիծեռնակը կուռնակի հետ. Ուսուցիչը կարող է չբաւականանալ վերև դնանա՞ծ թռչուններով, նա կարող է վերցնել ուրիշ թռչուններ, նայելով հանդամանքներին: Մենք նկարագրիլ ենք միայն առանձին յատկանիշ ունեցող թռչունները: Յետոյ պէտք է համեմատել տալ մի քանի թռչուններ, կաթնակեր կենդանիների հետ, և սրանից յետոյ բոլոր կաթնատու կենդանիները թռչունների հետ. որից յետոյ յուսով ենք, որ փոքրիկ աշակերտները կունենան մի որոշ և որով զաղափար թէ կաթնակերների և թէ թռչունների վերայ:

որսր: Գորտի լեզուն կպած է առաջի ծայրով բերանի մաշկից, ետևի ծայրը կպած չէ. նրա լեզուն լայն և կահուղ է:

Գորտի բունը հաստ և ճուռակ է, փորը մեծ և լիքուած, այնպէս որ նստելիս գորտի փորը գետնին է քսվում. սորա համար էլ գորտին ասում են սորան: Մեծ գորտը պոչ չէ ունենում:

Գորտի ոտները, ինչպէս և կաթնակերներինը ու թռչուններինը, բազկանում են երեք մասերից. ազդրից, ուղղից և ներբանից: Ներբանի վերայ կան չորս միաշափ մատներ, որոնք միմեանց հետ միաւորված են լողամաշկով: Գորտը մատների վերայ չանկեր չունի: Ոտները գորտին թռչկոտալու և լողալու համար են և ոչ թէ մանդալու: Գորտի մարմինը ծածկուած է մերկ լորձուկքոտ մաշկով, նրա վերայ ոչ մաղ և ոչ թեփ կայ:

Եթէ վերցնենք գորտը և նրա մարմինը կրտրատենք, մենք կտեսնենք որ գորտի մարմինը բաղկանում է պինդ մասերից — ծնկ ու սուրկից և հեղուկ մասից — ուրիւնից: Գորտի ոսկրոտիքը բաղկանում է գազաթից, ողնաշարից (կողքեր չունի) և ոտների ոսկորներից: Գորտի արիւնը թէև կաթնակերների պէս կարմիր է, բայց նրանցից սուս է. սորա համար էլ, երբ մենք գորտը բանում ենք ձուներու մս, զգում ենք սուսուսիւն (նրա արիւնը մերի-

ՉՈՐՐՈՐԴ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՂՈՒՆՆԵՐ ԵՒ ՁԱՆՆԵՐ

Ա. ՍՈՂՈՒՆՆԵՐ

1. ԳՈՐՏ:

Գորտը ունի զուլս, բուն և չորս ոտներ. երկուսը առաջի և երկուսը ետևի:

Գորտի զուլսը առիակ, առաջի կողմից բոլորակաձև և բարձրովին անշարժ է: Գլխի վերայ նշմարում ենք աչքեր, ուննդներ, բերան և ականջաձակեր: Աչքերը գլխի վերի մասում են՝ դուրս ընկած, գեղնազոյն և շատ պսպղան. ներքին կողմ վերելից մեծ է: Աչքերի ետևը դասաւորված են ականջի փոսերը. գորտը խխուենջ չունի: Փոսանման ուննդները աչքի առաջն են: Գորտի բերանը լայն է: Վերին ծրնոտի և առաստաղի վերայ գտնվում են շատ փոքր ատամներ. այս ատամներով գորտը կախում է իրան

1 Ուսուցիչը կարող է դասատան մէջ կինդանի գորտ ցոյց տալ իր աշակերտներին:

նից սառն է) : Գորտը ունի թորեր, սիրտ, ստամոքս, բարակ և հաստ աղիք, երիկամունք և այլն¹ :

Գորտը սննդվում է միջատներով, փոքրիկ ձկներով : Մեռած կենդանիներին նա ամենևին մօտ չէ գալիս : Երբ նա նշմարում է իր որսը, բաց է անում իր լայն բերանը, լիզուկն յետ է ձգում և կախում է միջատներին : Ցուրտ ժամանակները գորտը սառչում է, նա էլ չէ թռչկոտում ուրախ-ուրախ, նստում է մի տեղ, քիչ ուտում և ուշ ուշ շնչառում է : Աշնան ժամանակները գորտը մտնում է խոնաւ տեղ կամ ձահիճի կամ լճի ալեխի մէջ և այն տեղ մեռածի պէս ոչ ուտում է և ոչ շնչառում, այլ սառչում, փայ է կարծ : Գարնանալուծն պէս, երբ արեգակը իր տաքութիւնով հալեցնում է լճերի սառուցը և ջուրը փոքր ինչ սաքանում է, գորտը դուրս է գալիս իրան ապաստանարանից և սկսում է կռնուկները ու ջրի մէջ ձու ածել :

Գորտի շահուկը բաղկանում են շատ մանր և սև թանձր լորձուկներով պատած գունտիկներից : Չուաները գարնան ժամանակները լճի և առուների մակերևոյթի վերայ լողում են . գորտը չէ նստում նրանց վրայ և յանձնում է բնութեանը . նրա այս

¹ Այս ամէնը ուսուցիչը կարող է ցոյց տալ իր փոքրիկ աչակերտներին շօշափելի կերպով . նա ամէն տեղ կարող է գրտ ձուք գցել և երկխաների առաջ կտրափել, նրանց ցոյց տալով մարմնի մասերը :

պաշտօնը արեգակն է կատարում : Մի քանի օրից յետոյ այս ձուաններից դուրս են գալիս փոքրիկ կենդանիներ, որոնք բոլորովին գորտին նման չեն : Այս փոքրիկ գորտի ձուտերին շերեփաշն են ասում : Շերեփակոթը մի զարմանալի տեսք ունի . նրա մարմնը բաղկանում է միայն մի բոլորակ հաստ Բնից, Գլխից և Կրկնի ու լայն պոչից . պոչը նրա լող տալու գործիքն է : Շերեփակոթը ասիկ ամենևին չունի : Գլխի առաջի կողմում գտնվում է բերանը և աչքերը : Գլխի կողմերումը առաջի օրերում նա ունենում է քիմախոններ (շնչառութեան գործի, թոքերի տեղ), որոնցով շերեփակոթը շնչառում է : Նթէ շերեփակոթը ջրից հանկնք նրա քիմախոնները կը չորանան և կենդանին կմեռնի : Այս փոքրիկ գորտը սննդվում է ջրի փոքրիկ կենդանիներով — որդերով և միջատներով : Մի քանի ժամանակից յետոյ երևում են շերեփակոթի ետևի ոտները, յետոյ առաջինը . սրանից յետոյ նրա մէջքի հին մտշկը պատուվում է և դուրս է գալիս փոքրիկ գորտ, փոքրիկ պոչով : Յետոյ ոչնչանում են նրա քիմախոնները և երևում են Բոսիք : Գորտը ջրումն էլ չէ կարող շունչ առնուլ . նա ջրից դուրս է գալիս և սկսում է ցամաքի վերայ թռչկոտալ : Փոքր ինչ ժամանակից յետոյ մնացած փոքրիկ պոչն էլ մարմնի մէջը կուլ է գնում — երևում է Խիտի գորտը . գորտի ձուից դուրս եկած Պուտերը իր մօր նման չեն . նրանք գեռ լինում են

շերեմիակոթեր և յետոյ գորտի են փոխուամ: Գորտը
էրբարանափոխող կենդանի է:

Ինչպէս են բազմանում կաթնակերները և
թռչունները (Համեմատութիւն և զանազանութիւն):

Գորտը զանազանվում է կաթնակերներից նրա-
նով որ իրան ձագերին կաթնով չէ սննդում և մար-
մինը բրդով չէ ծածկուած: Իսկ թռչուններից —
նրանով, որ նրա առաջի ոտները թևերի նման չեն
և մարմինը փետուրներով չէ ծածկուած: (Համեմա-
տեցէ՛ք գորտը մի կաթնակեր կենդանու և մի թռ-
չունի հետ):

Նշարկութիւն: Հարկաւոր է նկարագրել տալ նմանապէս
օձը, խլեղը, կրեան և այլն: Օձը, խլեղն և կրեան,
ինչպէս և գորտը սողուններ են, նրանք իրանց փորի
վրայ փրփու են աւում:

Բ. ՉԿՆԵՐ

2. Ձ Ո Ւ Կ Ը ':

Չուկը իւր արտաքին տեսքով շատ քիչ նմա-
նութիւն ունի կաթնակերների, թռչունների և սո-

1 Գնելով այս տեղ մի ձկան նկարագրութիւն, կար-
ծում ենք որ ուսուցիչներին դժուարութիւն չի լինիլ ձկնը
բերել աշակերտների բնակած յրջանից մի ձուկը և նկա-
րագրել այն ձուկը աշակերտների առաջ:

շունների հետ: Ձկան մարմինը բոլորակ, երկայնաձև
ու կողմերից սղմված է. — նրա մարմնի տեսքը նա-
ւակի նման է: Ձկան մարմնի վերայ մենք տեսնում
ենք զլուխ, բուն ու պոչ. բայց ոտներ չենք նշմա-
րում, նրանց տեղը կան լողակներ: Գլուխը եռան-
կիւնի է. գլխի վերայ կայ երկու աչք առանց կոպի
և երկու քթի ծակեր: Ձուկը արտաքին ականջներ
(խխուջ) չունի, թէև շատ լաւ է լսում. գլխի
կողմերումը գտնվում են երկու պինդ լսիկեր, և նը-
բանց տակը կարմիր փրփուներ (չնչառութեան գոր-
ծիք): Ձկան բերանը մեծ է և խիստ լայն է բաց լի-
նում. բերանի մէջ կայ լեզու և շատ փոքրիկ ա-
տամներ:

Ձկան բնի վերին մասին ասում են մէջք, ներ-
քինին որովայնիկ: Ձուկը վիզ չէ ունենում: Պոչը
ձկան ետևի նեղ մասն է, պոչը վերջանում է լողա-
կեով. ձկան պոչը դէպի աջ ու ձախ կողմերը շատ
շարժական է և այսպիսով ձուկը առաջ է լողում:
Սյս ձուկը ունի ութ լողաթևեր, չորսը ջուխ
(պոյք) և չորսը կէտ (հատ-հատ) են: Մի գոյզը գտ-
նվում է գլխի ետևումը, այս կործին թևերն են. միւս
գոյզն էլ փորի վերայ և սրանց ասում են սրկայնի
թևեր: Կուրծքի թևերը միւս կենդանիների աստղի
սրկայնի տեղն են բռնում, իսկ որովայնիկները — երկու
սրկայնի տեղը: Մէջքի վերայ կան երկու հատ հատ
թևեր. Ֆէջի աստղի եւ Ֆէջի երկու թև: Մի հատ թև

էլ կայ պոչի վերայ . պոչի թևի մի ծայրում կայ փոս . մի հատ թև էլ կայ պոչի տակին — որչ ասի թև : Թևերը ձկան լող տալու համար են : ձուկը նրանց միջնորդութեամբ կարող է առաջ եւ ետ, աջ ու ձախ լող տալով գնալ եւ թեքվիլ . նա կարող է նմանապէս ջրի տակը մանել եւ երեսին դուրս գալ . ձկան թևերը կատարում են մի արտար դեկի պաշտօն : Ձկան մարմինը ծածկուած է բոլորակ պսպղուն եւ պինդ թեփերով : Ձկան մարմինը շատ սթիլիկ է , որովհետեւ նա ծածկուած է լորձունքով , որ դուրս է գալիս կաշուից , թեփերի միջից : Նթէ այս լորձունքը չլինէր այն ժամանակ ձկան կաշին եւ թեփերը թաց կլինէին ջրից :

Ձկան մարմինը, ինչպէս եւ մեր բոլոր վերեւը գննած կենդանիներինը, կազմուած է ուղորտութից, հասնափնէրից եւ արխնից¹ : Գլխի միջի գոգալի մեծ ուկորներն հետ միացած է ողնաշարը, որ ձգուած է ձրկան բոլոր երկայնութեամբ : Ողնաշարի երկու կողմից դուրս են գալիս սուր նոսրեր : Ձկան մկանները ներք-միտը սպիտակ է կաթնակերանից եւ թուշուններից, որովհետեւ նա քիչ արիւն ունի : Ձկան ա-

1 Այս մասերը աշակերտները պէտք է շօշափելի կերպով տեսնեն : Առհասարակ ուսուցիչը չպէտք է խնայէ աշակերտներին մի ձուկը մատաղ անել, նրանց առաջը կտրատելով և նկարագրած մասերը ցոյց տալով . միայն այս դէպքում նկարագրութիւնը կլինի վրովին և կատարեալ :

րիւնը կարմիր եւ սառն է . (որ կենդանիների արիւնն է տաք եւ որոնց սառը) : Նթէ վերցնենք ձեռնեւրումս ձուկը , կզբանք որ նրա արիւնը մերինից սառն է :

Ձուկը ապրում է միշտ ջրի մէջ եւ իր շնչաուութեան համար օդը այն տեղէ գտնում , քիմուսաներով, — միայն ձուկը ջրի մէջ կարող է շունչ առնուլ : Նթէ ձուկը ջրիցը հանենք, նրա քիմուստները կցամաքին եւ էլ չէ կարող օդ ծծել . այս պատճառով էլ ձուկը հանգստանում (մեռնում) է :

Քիմուսաներից կարելի է իմանալ թէ ձուկը վաղ է հանգստացել, թէ ոչ . եթէ քիմուսաները արիւնով լիքն են եւ կարմիր , կնշանակէ որ շատ վաղ չէ որ ձուկը կենդանի է եղած . խի եթէ քիմուսաների մէջ քիչ արիւն կայ և սպիտակ է, կընշանակէ որ ձուկը արգէն վաղ է հանգստացել : Քիմուսաները թոքերի պաշտօն են կատարում : Ձկան մարմնի մէջ, բացի ստամոքսից, աղիքներից եւ այլն կայ եւ մի բշտիկ (փուշիկ), որ բաղկանում է օդով լիքը բարակ մաշկից : Բշտիկը թեթեւացնում է ձրկան ծանրութիւնը ջրի մէջ եւ նա աւելի հեշտութեամբ կարողանում է իրան ջրի երեսին պահել :

Ձկները ձվիկներով են բաղմանում : Ձվիկները թողնում են ջրերի ակերում, բարակ տեղեր և իրանց ձագերի վրայ ամենեւին հոգացողութիւն չունին : Ձվիկներից դուրս են գալիս շատ փոքր

ձկներ (փիչխուլներ), որոնք իրանց մօրից միայն հասակով են զանազանվում: Ձկները ապրում են դետերի, լճերի եւ ծովերի մէջ: Նրանք սննդով են փոքրիկ ձկներով, միջատներով եւ այլն: Զուկը բաւականին օգուտ է տալիս: Զկան միսը համով է. ձկնից պատրաստում են զանազան տեսակ ուտելիքներ: Զկան իւղը բժշկականութեան մէջ լղարութեան գէժ են գործ դնում:

Համեմատեցէք ձուկը գորտի, բաղի եւ շան հետ (նմանութիւն եւ դասակարգութիւն):

ՄԵՐ ԲՈՂՈՐ ՎԵՐԵԻԸ ԶՆՆԱՄ ԿՆԵԴԱՆԻՆԵՐԻ ՎՐԱՅ ՄԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՅԵԱՅՔ ԵՒ ԿՐԿՆՈՂՈՒԹԻՒՆ:

Կաթնակեր կենդանիները, թռչունները, սողունները եւ ձկները նման են միմեանց իրանց սկզբներով: Այս բոլոր կենդանիները ունին ունիւրակներ: Թէեւ մի քանիսները սրանցից կողքեր եւ ոտներ (օձը) չունին, բայց բոլորն էլ ունին ունիւրակ եւ գագաթ. սորա համար էլ կաթնակերներին, թռչուններին, սողուններին եւ ձկներին միասին ասում են ունիւրակաւոր կենդանիներ: Ողնաշարաւոր կենդանիները առհասարակ չորս ոտներ ունին — չորսից աւելի չկան: Ողնաշարաւորների գլխի վերայ կայ քերտի երկու ծնօտներով, լեզուով եւ ատամներով. երկու աչք եւ երկու

ունիւրակներ: Մի քանիսը ունին երկու աչք: Ողնաշարաւորների արիւնը կարմիր է. — կաթնակերներինը եւ թռչուններինը սպիտակ, իսկ սողուններինը եւ ձկներինը սպիտակ: Ողնաշարաւորների արիւնը շարժվում է երակների մէջ: Կաթնակերների եւ թռչունների եւ մի քանի սողունների արիւնը ճարձում է թոքերում, զորտիւնը դեռ քիմուլստների մէջ, իսկ յետոյ թոքերում, ձկներինը բոլոր ժամանակ քիմուլստներում: Կաթնակերների մարմինը ծածկուած է մազերով, թռչուններինը փետուրներով, ձկներինը թեփերով, գորտինը եւ առհասարակ սողուններինը մերկ է¹:

¹ Ուտուցիւր պէտք է աշխատէ հարց ու պատասխանների միջնորդութեամբ այս տեղեկութիւնները հաղորդել աշակերտներին:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ԿԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

Մ Ի Զ Ա Տ Ն Ե Ր 1

1. Բ Ա Ջ Մ Ե Ռ Ա Ն Գ Թ Ր Թ Ո Ւ Ի Ր :

Բաղմեռանդ թրթուրի մարմնի վերայ կարելի է պարզ տեսնել երեք գլխաւոր մաս՝ գլուխ, բուն և անդամներ (ոտներ և թևեր) :

Թրթուրի գլուխը փոքր և բրդոտ է : Գլխի վերայ մենք տեսնում ենք երկու աչքեր, երկու բխեր և մի բերան : Աչքերը կլիպոսն են, դանդաղ են գլխի կողմերումը և շրջապատած են երկար մազերով : Բխերը կամ շափոնները կազմուած են շատ մասուէքներից-յօդերից : Թրթուրը բխերով անդադար շարժում է և շօշախում է աւարկաները, երբ անց-

1 Միջատները ուսումնասիրելով ուսուցիչը անսպառնելի նիւթ ունի իր ձեռի տակ : Միջատները շատ ձեռնատու են նկատողական ուսման համար . նրանց զարնան և ամառ ժամանակներ ամէն տեղ կարելի է դտնել , ձեռք պցել , դասատուն էլ բերել , ամէն կողմից ուսումնասիրնլ և նրանցից պատրաստել ամբողջ կօլլեկցիա :

նում է նրանց մօտով : Բխերը թրթուրի շօշախում ղուլթեան զործիքն է : Թրթուրի խողովականման բերանը կազմուած է ճնօսանիւց . նրա բերանը կարելի է փոքրիկ կնճիւն անուանել : Թրթուրը իր կնճիթով չէ կարող ոչ ծամել , ոչ ուտելիքը կախուլ , նա միայն իր երկար կնճիթով կարող է հեղանիւն ծծել . այս ժամանակները թրթուրը իր կնճիթը կօխում է ծաղիկների բաժակների մէջ և այն տեղից ծծում է նրանց քաղցր հիւթը : Թրթուրի կնճիթի կողմերում զտնվում են նմանապէս երկու-յօդաւոր բաւականին մեծ անդամներ , որոնց կարելի է շրթոններէ շօշախումէն ներ անուանել :

Թրթուրի կուրծքը բաղկանում է երեք-յօդերից — խողերից : Կուրծքի ներքին երեսի հետ միաւորվում են ոտները , իսկ վերեւի երեսից թևերը :

Թրթուրի երեք գլուխ ոտները միաւորվում են կուրծքի երեք յօդերի հետ : Առաջի գոյզը շատ փոքր է և կեռացած . նրանք գլխի մօտի մազերի տակն են պահուած և դժուարութեամբ կարելի է նկատել : Այս ոտները վերջանում են մի մազէ փունջով , որով Թրթուրը սրբում է իր գլուխը : Միւս երկու գոյզ ոտներն էլ փոքր և անզօր են : Ոտները բաղկանում են չորս-յօդերից , վերին յօդը մազերի մէջն է պահած և չէ երևում , իսկ միւս երեքը (ազդր , ոլոզ և թաթը) յայտնի երևում են : Թաթերը բաղկանում են կնճիւն-յօդերից , որոնք վերջանում են շան-

կերով: Թրթուրը արագ եւ երկար ժամանակ ման-
գալ չէ կարող. նա աւելի շուտ շուտ թռչում է քան
թէ ման է գալիս, սորա համար էլ նրա ոտները ան-
զօր են: Ոտները նորա համար են, որ թրթուրը կա-
րողանայ բոցերի բունիկների վերայ կանգնել, երբ
նա ուզում է հանգստանալ կամ վատ եղանակից
փախչիլ: Թրթուրը երբեք չի մեծ եւ լայն Լեւեր
ունի: Թեկերը եռանկիւնի ձև ունին: Նրանք կրծքից
կաշում են նեղ ափովը: Թրթուրի թեկերը ծածկը-
ված են գունաւոր փռչով: Նթէ ձեռով սրբենք այս
փռչին թեկից, այն ժամանակ մենք կրտսններ, որ
թրթուրի թեկերը Լեւերիցէ դառան եւ կազմուած
են թափանցիկ Լեւերով կամ փառով, որոնց միջով
անցնում են մի քանի երակներ: Թրթուրի թեկերի
վրայի կաշին պսպղան եւ դեղեցիկ է: Բազմեռանգ
թրթուրի թեկերի վերին կողմը շէկ գոյնի է եւ սև
քորով (շրջանակով) շրջապատած է, որի վերայ երե-
ւում են կապուտ գծեր: Առաջին թեկերի երեսի
վերայ գտնվում են երեք սև եւ երեք դեղին բծեր,
իսկ մէջ աեղը չորս սև բծեր: Նտեի թեկերի վե-
րայ կայ մի սև բիծ: Թեկերը բնի մօտ ծածկուած
են երկար եւ թուխ մազերով: Թեկերի ներքին ե-
րեսը սեւ գոյնի է մոխրագոյն եւ դեղին բծերով
ծածկուած:

Թրթուրի փոքր բաւականին բարակ է եւ բաղ-
կանուած է վեց յօրեքից: Փորի եւ կուրծքի մէջ ոչինչ

փոս չկայ: Թրթուրի փորը ծածկուած է կարճ
մազերով: Փորի վրայի մազերի մէջ գտնվում են շ-
չառու-Լեւերի ծակոկիտերը, որոնցով թրթուրը շունչ է
առնում. ուրեմն թրթուրը բերանով չէ շունչ առ-
նում եւ թոքեր էլ չունի. (որ կենդանիներն են թո-
քերով շնչառում):

Նթէ վերցնենք մի թրթուր եւ ձխենք, մենք
կտեսնենք որ նրանից թափվում է սպիտակ արիւն եւ ոչ
կարմիր, (որ կենդանիները կարմիր արիւն ունին):
Կտեսնենք նմանապէս որ նրա մարմնի մէջ ոսկորներ
չկան, ուրեմն չկայ եւ ողնաշար. ուստի թրթուրը
անողնաշար կենդանի է, (որ կենդանիները ողնաշար ու-
նին): Թրթուրին ասում են նմանապէս միջաբ, որով-
հետեւ նրա մարմինը եւ մարմնի մասունքները բաղ-
կանուած են մսեքից, յօրեքից եւ յաղեքից:

Բազմեռանգ թրթուրը թռչում է միայն ցերե-
կը, լաւ եղանակներին, երբ արեգակը պայծառ լոյս
է տալիս եւ սաստիկ տաքացնում: Այս տեսակ թր-
թուրներին կարելի է տեսնել դաշտերում, այգիներ-
ում ամսնձի եւ բալի ծառի մօտ: Թրթուրը երկար
ժամանակ չէ թռչում, այլ Լեւերով է մի ծաղիկից
դէպի միւս ծաղիկը, նրանց քաղցր հեղանիւթը
ծծելով: Թրթուրները միայն մի քանի օր են ապ-
րում. նրանք իրանց ձուանը ածելուց յետոյ մեռ-
նում են:

Բազմեռանգ թրթուրը իր ձուիկները դնում է

տանձի և բալի ծառի վերայ : Բազմեռանդի ձուռանից դուրս են դալիս Երևանից , որոնք որդերի նման են : Թրթուրը ունի պինդ ու ամուր ճնօտներով գլուխ : Նրա մարմինը մաս մաս — յօր յօր է բաժանված և ծածկուած է կակուղ մորթով ու բրդով :

Թրթուրի մարմինը մուք մոխրագոյն է մի քանի դեղին զօլերով : Թրթուրը ունի ութ զոյգ կարճ ոտներ : Առաջի երեք զոյգ ոտները չանկերով են վերջանում : Բազմեռանդ Թրթուրը սննդվում է այն ծառերի տերեւներով , որոնց վերայ դուրս է դալիս ձուլից : Նրանք շատից են , նրանք անկուշտի պէս անզաղար ուտում են ծառերի տերեւները : Աթէ մի ծառի վերայ լինին շատ Թրթուրներ , այն ժամանակ նրանք բոլորովին նրա տերեւները կուտեն և ծառն էլ կը վաճանայ : Բազմեռանդ Թրթուրները առաջի օրերում մի ողջ ընտանիքով են ապրում , այսինքն բոլոր Թրթուրները , որոնք դուրս են դալիս մի մօր ձուլից , բնակվում են միասին : Թրթուրը շատ վնասակար կենդանի է , սորա համար էլ աշխատում են նրանց ջնջել : Թրթուրը իր կեանքում մի քանի անգամ փոխո՞ւմ է իր հին մաշկը , այս ժամանակները նա ոչինչ չէ ուտում , նրա մաշկը չորանում է և մէջքումը պատուվում է : Այս ձեղքից Թրթուրը շուտով դուրս է պրծնում իր հին հագուստով , նոր մաշկ հագած : Թրթուրը մի քանի անգամ փոխում է իր մաշկը : Աշունքները Թրթուրները հարս-

նեալ կամ քոթոթ են կերպարանափոխվում , հարսնեակը ետևի ոտներով կախ է ընկնում ծառի ճիւղից և ողջ ձմեռը մնում է այս դրութեան մէջ : Գարնանալուն պէս հարսնեակը Թրթուր է դառնում . հարսնեակի վերայի մաշկը պատուվում է և նրանից Թրթուր (պպենակ) է դուրս դալիս : Թրթուրը դեռ առաջ կակուղ մաշկով է լինում ծածկուած . նրա թևերը ձևտորած են լինում , բայց մի քանի ժամից յետոյ նա ցամաքում է և արդէն կարող է թռչել :

Թրթուրը անողնաշար կենդանի է : Թրթուրը յօդաւոր կենդանի — ԴՆՊ է : Թրթուրը Կերպարանափոխող կենդանի է , այսինքն նա դեռ առաջ ձուլից Թրթուր է լինում , յետոյ հարսնեակ կամ բօժօժ , և ապա պպենակ կամ Թրթուր է դառնում : Այսպիսի կերպարանափոխութեանը ասում են Կապարեալ Կերպարանափոխութիւն : Թրթուրը Կապարեալ Կերպարանափոխող ԴՆՊ է :

2. ՄԵՂՈՒ (ՄԵՂՐԱՃԵՆՃ) ¹ :

Մենք պարզ տեսնում ենք , որ մեղուի փոքրիկ մարմինը , ինչպէս և Թրթուրինը երեք մասերից է կազմուած . գլխից , բնից և անդամներից (ոտներ և թևեր) : Գլուխը բուսականին մեծ և լայն է : Գլխի

¹ Այս դասի համար բացի մեղուից հարկաւոր է ցոյց տալ աշակերտներին , մո՞ժ , չէ՞ և մեղր , կամ աւելի լաւ մեղրահաց :

վերայ տեսնում ենք աչքեր, բեխեր և բերան: Աչքերը դասաւորված են զլխի կողմերում: Բեխերները զանվում են զլխի առաջի երեսի մէջ տեղը: Մեղուի շշտիւնները սև թելի նման են և բաղկանում են շատ յօդերից: Մեղուն թէև արտաքին ականջներ չունի, բայց կարելի է հաստատել, որ նա լուում է, սրով հետևե մեղուն աղմուկից փախչում է: Մեղուի վերին ծնօտները քաղիաթինի ձև ունին, վերին շքրթուները փքրիկ է. ներքին ծնօտն ու շքրթուները կազմում են մի հնձիւ, կամ ծծելու դործի:

Մեղուի բունը բաղկանում է երկու զլսաւոր մասերից, առաջին և ետևին, կուրծքից և փորից: Մեղուի կուրծքը փոքր է և վերևից դուրս ընկած: Կուրծքը բաղկանում է երեք յօդերից կամ մասսուկներից: Այս յօդերից միանում են երեք զոյգ ոտներ. իսկ կրծքի վերևի մասից — երկու զոյգ թևեր: Փոքր միանում է կուրծքի հետ բարակ թելով, այնպէս որ նա կարող է ազատ շարժել: Փորը ձուածե է. վերևի կողմից դուրս ընկած է, իսկ ներքևի — օտփակ: Փորը բաղկանում է վեց յօդերից — մասունքներից. առաջի յօդը ամէնից լայն է. վերջինումը լինում է խայթոցը, որով մեղուն կծում է և թունաւորում: Մեղուի կծածը ուռչում է և շատ ցաւում: Մեղուի փորի ներքի երեսի վերայ մենք նշմարում ենք ծակոտիքներ: Այս ծակոտիքները մեղուի շնչառութեան համար են, (էլ ինչ կենդանի

ծակոտիքներ ունի): Եթէ այս ծակերը ծածկենք մեղուն կհանդիպի:

Մեղուն ունի երեք զոյգ ոտներ, որոնք միասւորված են կուրծքի յօդերից: Առաջի զոյգը ամենախարձն է, իսկ ետևինը ամենաերկար: Ոտները բաղկանում են չորս մասերից, ինչպէս թրթուրինը: Վերի մասը փորի մազերի մէջն է սրահած, իսկ միւս երեք մասերը (որոնք են) յայտնի երևում են: Փաթը բաղկանում է հինգ յօդերից, վերի յօդի վերայ կայ մի մազ սրբիչ, իսկ վերջինի վերայ երկու փոքրիկ չանկեր: Մեղունների ոտները աւելի ուժով չեն, որովհետև նրանք աւելի թոււում են, քան թէ ոտների վերայ մանգալի:

Մեղուն թոււում է իր թևերի օդնութեամբ: Մեղուն երկու զոյգ թև ունի: Թևերը միանում են կուրծքի վերի մասից. երկու զոյգ թևերն էլ միմեանց նման են և բաղկանում են երեք մասից — ժառից, որոնց միջով անցնում են երակներ: Մեղուն թոււնիս փուում է իր թևերը: Մեղունները շատ լաւ և բաւական հեռու են թոււում: Մեղուի բզզոցը թևերի շուտ շուտ շարժելույն է ծագում: Մեղուի մարմինը ծածկուած է սև մաշկով և մաղերով:

Մեղունները հասարակին կեանք են վարում, նրանք առանձին չեն ապրում, այլ ամէն մի մեղուն պատկանում է մի որևէ իմբի (հարակուսութեան): Եթէ մի քանի մեղուններ պատահամաք ջոկվին ի-

բանց խմբից, նրանք ապրել չեն կարող և պէտք է մեռնին: Մեղունները խմբով բնակվում են կամ անտառներում, կամ ծառերի խոռոչների մէջ և կամ փեխաներում, որ մարդը շինում է նրանց համար: Մեղունների խումբը մեծ մասով բաղկանում է փոքր մեղուններից, որոնց ասում են Էսնուր, աշխարհուր կամ ճշու՛ մեղուններ, մի քանի պարսպ արու մեղուններից և մի ճանձմա՛կից — Լաֆուհուր:

Մեղունները սննդվում են ծաղիկների քաղցր հեղանիւթով. նրանք թռչկոտում են մի ծաղիկից դէպի միւս ծաղիկը. իրանց կնճիթը կոխում են ծաղիկի բաժակի մէջ ու նրա միջի քաղցր հեղանիւթը ծծում են: Մեղուի փորի մասունքների մէջ պարբարձրա՛մ է մում: Մումը մեղուի մաշկի տակից դուրս է գալիս, ինչպէս մերինի տակից արտո՛ւր: Մեղունները իրանց թաթերի սրբիչով ժողովում են այս մումը բերանում, ծամում են և յետոյ չեչ են պատրաստում իրանց փեթակի համար: Փեթակի մէջ ա՛մէն բան աշխատաւոր մեղուններն են շինում: Նրանք դեռ փեթակի միջի ծակ ու ծուկը կախում են կպչուկ նիւթով, որ օդը չխաղայ. միայն մի կողմից մի ծակ են թողնում, որ իրանք կարողանան Էսնուր — դուրս ու ներս անել: Յետոյ մումից մեղունները շինում են չեչ: Չեչը բաղկանում է շատ միաւորված վեց անկիւնանի յիստերից: Այս չեչերի փոսերը մեղունները մեղրով լցնում են: Մեղրը պատրաստում են

իրանց ստամոքսում այն քաղցր հեղանիւթից, որ մեղունները ժողովում են ծաղիկներից: Մեղունները ցուրտ և խոնաւ ժամանակներին սննդվում են այս մեղրով:

Մեղունները բանւորներից շատ քիչ են: Նրանց զլուխը աւելի մեծ է, փորը նմանապէս մեծ և հաստ է: Արունները փեթակում ոչ մի գործ չեն շինում, բայց շնորհներից — աշխատաւոր մեղուններից աւելի են բոցացնում և ողջ ժամանակները պարսպ են ման գալիս: Նրբեմն նրանք ճանձմա՛մօր — թագուհու և աւելից դուրս են թռչում, շրջապատում են նրան յարձակմունքներից պաշտպանելու համար: Աշխատաւորները ամառ ժամանակը, երբ ուտելիքը լի է, չեն արգելում արուններին իրանց աշխատանքովը ասորել, բայց աշնան ժամանակները, երբ ուտելիքը պահստւմ է, էլ չեն թողնում նրանց որ իրանց աշխատանքն ուտելիքի պահաս ժամանակը վչացնեն. և դուրս են անում նրանց փեթակից սաստիկ պատերապմ բաց անելով նրանց դէմ. պատերապմը շարունակվում է մինչև որ աշխատողները, որոնք թվով աւելի շատ են, բոլոր արուններին յօղթում են, փեթակից դուրս անում, ջարդում և սպանում:

ճանձմա՛կը — Լաֆուհին աշխատողներից շատ մեծ է և նրա փորը մեղի է: Ամէն փեթակում միայն մի մայր է լինում, ուրիւն միւս մեղունները պահպա՛

նում են: Երկու մայր մի փեթակում խաղաղ ապրել չեն կարող, մինը միւսին պէտք է յաղթէ և սպանէ: Մայրը հարկաւոր է փեթակի համար միայն նրանով, որ չու է ածուս (աշխատողները և արուները ձու չեն դնում): Եթէ մայրը հանգչի բոլոր մեղուններն էլ կհանգչին, որովհետեւ ուրիշ ձու ածող չկայ: Մայրը իրան ձուանները դնում է չեչի դատարի փոսերի մէջ, միւսները մեղրով են լիքը լինում: Մեքանի օրից յետոյ ձուաններից դուրս են գալիս սև գլխանի, առանց օսների փոքրիկ սպիտակ Բրեւոնէր (օրդեր): Երբ որ մօտենում է կարանէի դառնալու ժամանակը, աշխատողները ծեփում են վերելից փոսերը, իսկ թրթուրները ներքեւից գցում են նուրբ փառ և հարանեակ են փոխվում: Հարանեակները իրանց բանտի մէջ ոչ ուտում են, ոչ խմում. տասն օրից յետոյ հարանեակները Բեդանէրի են կերպարանափոխում: Աշխատողները իսկոյն մաքրում են չեչի փոսերը, և մօրացու մեղուի համար աւելի ընդարձակն են շինում. մայրը սկսում է կրկին ձու դնել, որոնք էլի թրթուր, հարանեակ և մեղուններ են դառնում: Եթէ մի փեթակի մէջ ժողովին շատ մեղուններ, այն ժամանակը մեծ մեղունները մեծ մօր հետ թողնում են փեթակը և դուրս են թռչում — չու էն աւելն, իրանց համար նոր բնակարան գտնելու համար: Ընտանեցրած մեղունների ձագերը ժողովում են մի ծառի ճիւղի վերայ, իսկ գիւղացի մեղուագահը շտապում

է կանուլ նրանց և մի նոր փեթակի մէջ դնել: Այս պատահում է ամառ ժամանակները: Այս մեղունները իսկոյն սկսում են իրանց փեթակը բնակութեան համար յարմար պատրաստել:

Մեղունները լինում են Բրեւոնէր և Գայրէնի: Վայրենի մեղունները բնակվում են ծառերի խոռոչների մէջ, սպառաժների վերայ, իսկ ընտանիները փեթակի մէջ, մեղուատանը, որ մարդը շինում է նրանց համար: Մեղուն օգտաւէտ միջատ է. նա մարդուն տալիս է մոմ և մեղր, սրա համար էլ մարդը նրան ընտանեցրել է: Մեղուատաները շինում են այգիներում կամ մի այնպիսի տեղ, որ տեղ գտնվում են բաւականին ծառեր և ծաղիկներ: Զմեռները մեղունները փայտ են կտրում և ոչինչ չեն ուտում: Մարդիկ փեթակների ծակերը ամուր ծեփում են և սրահում աւելի տաք տեղ, որ չհանգչին:

Մեղուն Գայրէնի, նրա արիւնը սպիտակ է. նա ոսկերտիք չունի. մեղուն Բրեւոնէրու կենդանի է: Մեղուն չունի նմանապէս թոքեր, նա ծակոտալիներով է շնչառում. մեղուն ունի ստամոքս և աղիքներ:

Մեղունների նման հասարակական կեանք վարում են նմանապէս մրջյունները, Կիւրագրեցէք մը Զիւնը: — Համեմատեցէք մեղուն մրջյունի հետ: — Համեմատեցէք միջատը — անողնաշարաւոր կենդանին, ողնաշարաւորի հետ: (Նմանութիւն և դասակարգութիւն):

3. ԱՐԲԵՇՈՒՄԻ (ՇԵՐԱՄԻ) ՔՐԹՈՒՐ :

Արբէշումի թրթուրը իր մարմնի մեծութիւնով, ձևով և կերպարանափոխութիւնով նման է բազմեռանգ թրթուրին: Արբէշումի թրթուրի մարմնի մասերը բազկանում են մի և նոյն մասերից, ինչից և բազմեռանգ թրթուրը: (Ի՞նչ մասերից է բազկանում բազմեռանգ թրթուրի մարմնը նկարագրեցէք): Շերամին, ինչպէս և մեղրաձանձին, մարդը պահում է, մեծացնում է և նրա մասին հոգս է քաշում: Նրա համար մարդը պարտէզներ է շինում և այն պարտէզների մէջ թթենիներ է տնկում նրան սննդելու համար: Շինում է նմանապէս նրա համար տներ: Վայրենի արբէշումի թրթուր չկայ, մարդը նրան ընտանեցիկ է արբէշումի թեւէ համար: Այս թրթուրները ձու են ածում, մանդախս և թռչում են միայն երեկոյեանները, երբ մութը առնում է սորա համար էլ նրանց Գիշերվան Լըվոսը են ասում:

Գարունները արեգակը իր ճառագայթներովը տաքացնում է շերամի փոքրիկ ձուիկը, որի մէջ և բխում է գալիս փոքրիկ որդ: Այս փոքրիկ որդը իր երկու սուր աթամներով կտորում է ձուիկի կձեպը և լոյս աշխարհ է դուրս գալիս: Այս որդը առաջ լինում է շատ փոքր, սև և փշերով ծածկուած, յետոյ մեծանում է, դեղնանում և մաշկը հարթանում: Շերամի որդի մարմնը բազկանում է տասն և երեք

անդամներից: Գլխի վերայ իւրաքանչիւր կողմերում երեւում են երկու աչքեր, որոնցով թրթուրը տեսնում է առարկաները և ծամելու համար պինդ ու ամուր ծնօտներ: Փորի վերայ կան տասն և վեց սուներ, վեցը առաջում, իսկ ասոր ետևում, որոնցով որդը կարողանում է շարժվել: Շերամի թրթուրի կողմերում դասվում են շնչառու-ձեռն ծակակներ: Շերամի որդը մինչև հարսնեակ դասնալը իր հին մաշկը չորս անգամ փոխում է և դուրս է գալիս նոր աւելի ընդարձակ մաշկով: Արբէշումի որդը շատ ազահ է, նա անդադար գիշեր և ցերեկ ուտում է և անխնայ սպառում թթենու նորաբոյս հիւլիայից տերևները: (Թթենիները բուսնում են առջ երկրներում, սւր սաստիկ ցրտեր չեն լինում):

Իր բխած գալու օրից մի ամիս յետոյ արբէշումի որդը Լարսեակ կամ Բոթոժ է դառնում: Արբէշումի որդի գտածոքսի մէջ կայ մի առանձին տեղ, որ լցվում է կոչուկ հեղանիւթով: Այս հեղանիւթը որդի ներքին շրթուների տակի խողովակով գուրս է հոսում և օգուտը չորանում, թեւ է դառնում: Այս թեւին «Էբէշու» են ասում: Որդը այս թեւը կայնում է մի բարակ ձիւղից և նրանից սու է մանում, այսինքն շինում է մի այնպիսի տուն, որի մէջ նա հարսնեակ կամ բոթոժ է դառնում: Ոսար մանելու համար, որդը իր շուրջը պատում է արբէշումի թեւով և պտոյտ է դալիս մինչև այն ժամանակ

նախ, մինչև որ արբէշուովց շինումէ մի փուջ ուր
կամ էծէ: Այս ոտը լինումէ ձուածև կամ ըն-
կուզածև: Այսպիսի ոտերից մարդիկ շինում են ար-
բէշումի թեկ, որ և գործ են զնում կարելու կամ
զանազան մետաքսեղէնների համար: Հարսնեակը
ոտի մէջ մնում է մի քանի օր առանց ուտե-
լու և խմելու ու մի քանի օրից յետոյ նա թը-
թուր է դառնում: Թըթուրը իր բանտից ազատվե-
լու համար ու թուլ թաց է անում ոտը, ծակում
— բաց անում ու դուրս թռչում: Սրանով ար-
բէշումը փչանում է: Եթէ ուզում են լաւ արբէշում
ստանալ, առաջուց ոտերը ածում են սաք ջրի մէջ,
որ հարսնեակներին սպանեն, ու նրանցից կծիկ շի-
նում: Արբէշումի ոտը մի վերստաչափ բարակ թեկից
է կազմուած:

Թըթուրը ոտից դուրս գալու օրից յետոյ
սկսում է ձու ածել և շուտով հանգչիլ: Արբէշումի
ձուաները մարդիկ պահում են հով տեղ, միւս տար-
վայ համար:

Նշարագանք: Բայմեռանդ թըթուրի, մեղրածանձի և
չերամի պէս էլ հարկաւոր է նկարագրել և մի քանի
ուրիշ հիշատակներ: Եղև. Տորեի, սենեմձանձ
և այլն: Արկնումնից դարձեալ, որ նշարագանքն ուսման
համար միջատները ամենահարուստ, անսպառելի
նիւթ են տալիս: Գարնան և ամառուան ժամանակ-
ները նրանց կարելի է տեսնել և բռնել ամէն տեղ,
և ուսումնասիրել նրանց ամէն կողմից:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

1. Մ՝ Ա՝ Ր՝ Դ՝:

Երևելի մանկավարժ Պետալօցցին կարծում էր, որ
մարդու մարմնի ուսումնասիրութիւնը երեխաների համար
պէտք է լինի սկզբնական ուսման զլխաւոր առարկան նը-
կատողութեան, դատողութեան և խօսակցութեան մէջ:
Միւս ծայրահեղ մանկավարժները մարդու մարմնի ուսում-
նասիրութիւնը ամենևին արտաքսում էին սկզբնական ու-
սումից, որովհետև նրանք արհամարհում էին այն միջոցը,
որով կարելի է զարթեցնել երեխանց դիտողական ընդու-
նակութիւնը և այն առատ աղբիւրը, որով կարելի է հարս-
տացնել երեխանց ամենահարկաւոր սկզբնական տեղեկու-
թիւններով:

Պետալօցցին իր կարծիքը հիմնում էր այս երևելի
տեսութեան վերայ „ամէն՝ ուսում պէտք է նկա-
տողական լինի“: Ուսուցիչը բոլոր իր սկզբնական կը-
թութիւնը պէտք է հիմնէ էական առարկաների վերայ, ո-
րոնց կարելի է ենթարկել անմիջապէս արտաքին զգայա-
բանքներին, տեսանելիքի, շօշափելիքի և լսելիքի: Ինչ որ
ասելում է այս կրթութեան ժամանակ, բոլորը պէտք է
լինի ձեռի տակ, ուսումնարանում, երեխաների աչքի ա-

1 Այն բանը պէտք է հասկանալ իր ընդարձակ նշանակութիւնով:

առջ: Յայտնի բան է որ այս ղէպը ում ամենայարմար առարկան մաքուր մաքուր միջն է: Ամէն աշակերտ, ամէն ուսուցիչ ինքն իր անձը դասատուն է բերում, բայց միևնոյն ժամանակ մարդը զննելու, նկատելու և ուսումնասիրելու համար որքան առատ և անսպառակի ասպարէզ է բաց անում զննողի առաջ, որքան օգտակատ տեղեկութիւններ կարելի է հաղորդել աշակերտներին նրա ամէն մի մասունքների վերայ: Մարդը մի ամբողջ բնութիւն է ներկայացնում: Մինչև անգամ կարելի է չվարել այն առատ տեղեկութիւններից, որ կարելի է հաղորդել աշակերտներին պատմելով նրանց բնութեան այս անվերջ երևոյթների վերայ:

Սորա համար էլ մենք վերջնում ենք մարդը իբրև մի առարկայ այս վարժութեան համար, և սորա համար մենք զրինք մարդը վերջը, որ նրա վերայ կարելի լինի երկար խօսել այդ վարժութիւններից յետոյ, որոնցով արդէն փորձիկ աշակերտների զիտութիւնը բաւականին հարստացած կլինի կենդանիներին վերաբերեալ տեղեկութիւններով:

1. ՄԱՐԳՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԸ:

Մարդու մարմինը մի ամբողջ մարմին է, որ բաղկանում է շատ միմեանց հետ անմիջապէս կապած կամ միացած մասունքներից: Մարդու մարմնի զլխաւոր մասունքները երեք են. զլուխ, բուն և անդամներ: Գլուխը կազմում է մարմնի վերին մասը, բունը միջին, անդամները, այսինքն ոտները և ձեռ-

ները, ներքին և մարմնի արտաքին մասունքներն են. զլխի և բնի մէջ տեղաւորված է վիզը: Բունը հաստատուած է ոտների վերայ, բնի զլխին վեզն է, իսկ վզի վերայ հանգստանում է զլուխը, կամ ուրիշ խօսքով, զլխի տակին գտնվում է վիզը, նրա տակին բունը, իսկ բնի տակին ոտները: Բնի վերին մասից, նրա երկու կողմովը ցած են իջնում ձեռները: Մենք կարող ենք տեսնել միայն մարդու մարմնի արտաքին մակերեւոյթը. նրա ներքին մասերը մեզ համար անտեսանելի են: Մարմնի արտաքին մակերեւոյթը ունի չորս կողմ. առաջի, ետեւի, աջ և ձախ կողմերը: Աջ կողմումը գտնվում են աջ ոտը և աջ ձեռը, իսկ ձախ կողմումը — ձախ ոտը և ձախ ձեռը:

2. ՄԱՐԳՈՒ ՄԱՐՄՆԻ ԳԼԽԱՒՈՐ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԵՐԸ:

Մարդու գլուխը ունի այս մասերը. վերին մասը, այսինքն զագաթ կամ կատար, առաջի մասը, կամ երեսը, ետեւի մասը կամ ծոծրանքը և վերջապէս ներքին մասը, որ միանում է վզի հետ:

Բացի սրանցից զլուխը ունի աջ և ձախ կողմեր: Վզի մասերը. առաջի և ետեւի, աջ և ձախ կողմերը: Բնի մասերը. առաջի և ետեւի, աջ և ձախ:

Բնի առաջի մասը բաղկանում է կուրծքից և փորից:

Բնի էստեի Տառը կազմում է մէջքը: Բնի աջ եւ ձախ կողմերումը գտնվում են կողերը: Նմանապէս բունը բաժանվում է երկու մաս. վերին եւ ներքին. վերին մասը կազմում է կուրծքը, կողերը եւ միջքի վերին մասը, իսկ ներքինը — փոքր ու միջքի ներքին մասը:

Աւերին աստիճանները կամ չեւի Տառերը. ուստի, ձեռի վերին կամ ուսի մասը, ներքին մասը կամ արմունկ եւ դաստակ. ներքին անդամների կամ ոտների մասունքները. վերին մասը կամ ազրը, միջին կամ սրունդ, ներքին կամ ներբան:

Նշանակւելիք, Այսպէս հասկացնելուց յետոյ հարկաւոր է աշակերտներին տալ հարցմունքներ, թէ ինչ է զըլուխը, երեսը, կուրծքը եւ այլն: Այս հարցմունքներին աշակերտները պէտք է պատասխանեն այսպէս.

- Գլուխը մարդու մարմնի զլխաւորն է վերին մասն է:
- Երեսը զլսի զլխաւորն է առաջի մասն է:
- Կուրծքը բնի վերի եւ առաջի մասն է:
- Սրունդը ոտի միջի մասն է եւ այլն:

Յ. ՄԱՐԳՈՒՆԻ ՄԱՐՄՆԻ ԳԼԽԱԻՈՐ ՄԱՍԵՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴԱԳԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԿԱՄ ՄԱՍԵՐԸ:

1. Արեւը բազմանում է ճակատից, աչքերից (աջ եւ ձախ), այտերից (աջ եւ ձախ), քթից, բերանից եւ կզակից: Աչքի մէջ նկատում ենք այս մասերը,

սերը, աչքի կակալները, բերերը, կոպերը, արտեւանունքները եւ յօնքերը: Աչքի կակալը գտնվում է աչքի փոսի մէջ, եւ ծածկուած է մկանունքներով եւ թաղանթով:

Հիմայ ասացէ՛ք մարդու մարմնի այն մասերի անունները, որոնք ես մատնանիշ կանեմ. Այս — աջ աչքն է, այս — ձախը. այս աջ աչքի յօնքն է, այս — ձախ աչքի կոպն է, եւ այլն:

Աչքի էստեի Տառերը. սպիտակուց, ծխածան եւ բլբ: Քիւնը բազմանում է հետեւեալ մասունքներից. քթի ոսկրից, քթի վերին մասից, քթի առաջատից կամ միջապատից, ուննգներից եւ քթի ծայրից:

Բերանի աստիճանները. — վերին եւ ներքին շրթունքները, բերանի աջ եւ ձախ անկիւնները, վերին ծնօտը վերին ատամներով, ներքին ծնօտը ներքին ատամներով, լեզու, բերանի առաստաղ, կատիկ:

Լեզուի Տառերը. լեզուի հիմքը կամ արմատը, լեզուի կողմերը եւ լեզուի ծայրը:

Բերանի առաստաղի առաջին, միջին եւ յետին մասերը:

Աստիճանի Տառերը. արմատ եւ թագիկ:

Զանազան տեսի աստիճանները. — վերին եւ ներքին առաջի ատամները, վերին եւ ներքին աջ եւ ձախ կող

մի անկիւնի կամ աչքի, և յեակի կամ այտերի ատամներ:

Գլխի կողմերումը գտնվում են քունքը և ահանջները. աջ և ձախ քունքը, աջ և ձախ ահանջները: Ահանջի մասունքները. ահանջակոնքներ (խրխուռնջ), ահանջափոս և բլթակներ:

2. Աչի մասունքները արդէն վերևը յիշեցինք: Ադամեան խնձորը-կոկորդը գտնվում է վզի առաջի կողմումը, ծոծրակը — ետևի:

3. Մէջքի միջի մասը անուանվում է ողնաշար:

4. Թիակը կազմում է ուսի մասը: Ուսի տակին, բնի և ձեռի ուսի մասի մէջ գտնվում է կանատակը: Արմունկը գտնվում է ձեռի արմունկի մասում: Որտեղ ձեռի երկու մասերը միմեանց հետ միանում են, այն տեղ գտնվում են յօդեր-խաղեր: Ամէն ձեռի վերայ գտնվում են երեք այսպիսի յօդեր կամ խաղեր, մինը ուսի մօտ, միւսը արմունկի, իսկ երրորդը դաստակի մօտ:

Դաստակը բաղկանում է բռից և մատներից: Գաստակի այն մասը, որի վերայ ամբանում են մատները, ասվում է ակ: Ձեռների վերայ կան հինգ մատներ: Ամէն մի մատը, բացի մեծ մատից (բուլթ), բաղկանում է երեք մասից, երեք սկորից և երեք յօդից: Մեծ մատը միայն երկու մասն ունի և երկու խաղ: Մատները վերջանում են ըղունգներով:

5. Ոտի վերին մասը կամ ազդրը բաղկանում է մի ոսկրից, միջին կամ սրունգը երկուսից, իսկ ներքինը կամ ներքանը շատ ոսկորներից: Ներքանի մասունքները կրունկ, տապան և մասներ:

4. ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԻՄԵԱՆՅ ՀԵՏ ՈՒՆՅՅԱԾ ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

Կատարը գլխի վերին մասն է կազմում և սահմանափակված է առաջի կողմից ճակատով, ետևի կողմից ծոծրանքով, աջ և ձախ կողմերով, և գլխի կողքերի մասունքներով:

Ճակատը երեսի վերին մասն է կազմում և զըտանվում է կատարից ցած, բայց աչքերի և բլթի վերև:

Աչքերը գտնվում են ճակատի ներքև, այտերի վերև, բլթի վերի մասի կողմերում:

Քիթը գտնվում է ճակատի մէջ տեղից ցած, բերանից վերև, աչքերի և այտերի միջում:

Նոսի մասը: Նոսիցետ հարկաւոր է ցոյց տալ և նկարագրել մարմնի բոլոր մասունքների շարաբերական դրութիւնները:

5. ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ԹԻԻԸ:

Անուանեցէ՛ք Տարմնի Պատար Տասուանքները: — Գլուխ, վիզ, բուն, երես և այլն: Ամէն մարդ ունի մի գըլուխ, մի ճակատ, մի մէջք և այլն:

Անուանեցէ՛ք այն Տասուանքները, որոնցից Տարբա ունի երէ՛տ երէ՛տ: Աչքեր, ականջներ, ուսեր, ձեռներ և այլն:

Մարդը ի՞նչ Տարմնի Տասուանքեր ունի երէ՛ք-երէ՛ք, չորս չորս և ուսելի: Ամէն մատը, բացի մեծ (բուծ) մատից, ունի երեք մատը — երեք խաղ և երեք ոսկոր: Ամէն մարդ ունի չորս չորս մարմնի արտաքին մասունքներ: Ամէն ոտի և ձեռի վերայ կան Հինգ մատը և այլն: Ամէն մարդ ունի 10-ական մատ, ոտների և ձեռների վերայ, ձեռի մատները ունին 14-ական մասունքներ, այդքան էլ ոսկորներ և խաղեր, 20-ական ըզունգներ ոտների և ձեռների վերայ, 32-ական ատամներ, բազմաթիւ մկանունքներ երակներ. ջղեր և անթիւ մազեր:

6. ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ԳՈՅՆԸ:

1. Մարմնի Տալերեւոյնը: Գլխաւոր գոյները, որ մեր կողմերումը թաղաւորում են մարդու մարմնի մակերևոյթի վերայ, այդ սպիտակ ու կարմրագոյն գոյներն են:

Երեսի և ձեռների գոյները առհասարակ լինում են փոքր ինչ մթնագոյն, քան մարմնի մակերևոյթի միւս մասներինը: Մի քանիսներէ երեսի գոյնը լինում է մուգ կարմիր, նմանապէս գեղնագոյն:

2. Մարդու Տալերը: Մազերի գոյնը լինում է սպիտակ, սև, գեղնագոյն և այլն: Մօրուքը առհասարակ ունենում է միւսնոյն գոյնը, ինչ որ գլխի մազերը: Բայց երբեմն բաց գոյնի է լինում: Մի քանի մարդիկների գլխի մազերը լինում են սև, իսկ մօրուքինը գեղնագոյն: Երկխայուծեան ժամանակը մազերը լինում են բաց, և յետոյ մգանում են: Մերերի մազերը սպիտականում են:

3. Աչքերը զանազան գոյնի են լինում: Բիբը միշտ սև է լինում: Միաճանը լինում է զանազան գոյնի — սև, կապուտ, մոխրագոյն և այլն: Սորա համար էլ ասում են սև աչեր, կապուտ աչեր և այլն: Աչքերի մնացած մասերը, այսինքն սպիտակուցը միշտ սպիտակ է լինում:

4. Այտերը — թշերը լինում են վարդագոյն, սպիտակ, գեղնագոյն:

Առողջ մարդու շրթունքները լինում են կարմիր կամ բաց-կարմիր: Հիւանդ ժամանակը և մեռնելուց յետոյ նրանք կապտանում են:

Լեզուն կարմիր է: բերանի առաստաղը, ըտերքը կարմրագոյն, իսկ ատամները սպիտակ են լինում:

Ըղանգները սպիտակ և կարմրագոյն են լինում:

Արիւնը կարմիր և մօրուքը կարմիր է լինում: Ուս-
ղեղը դեղնագոյն, իսկ ոսկորները սպիտակ են:

5. Միւսնոյն կրթութիւնը ուրիշ կարգով:

Մարդու մարմնի մասերից շատերը գլխաւորա-
պէս լինում են սպիտակ. ատամները, կաշին, ոսկորները,
նմանապէս մազերը ծերութեան ժամանակը:

Կարմիր լինում են շրթուները, թշերը, լեզուն,
արիւնը և միւսը:

Սև լինում են շատ մարդկանց մազերը, թեր-
թերուները, նմանապէս նեղրոսների կաշին:

Դարչինի (կինամոնի) գոյնի — շատ մարդկանց մա-
զերը, աչերը և ձեռները:

Խսրիւն — շատ մարդկանց աչքերը:

Դեղին կամ դեղնագոյն լինում են շատերի մա-
զերը և երեսը:

7. ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ՁԵՒՂ — ՏԵՍԻՔ:

Գլուխը բոլորակ, գնտաձև և երկայնաձև է:

Աչքերը բոլորակ, երկայնաձև, կամ ձուլաձև է: Բի-
բերը բոլորովին կլոր են: Նրանց պատող թաղանթը
նմանապէս կլոր է: Յօնքերը կեռ ընկած են: Բիթը
երկայնաձև է, երբեմն ուղղաձիգ և երբեմն կեռ:

Ատամների արմատները սրածայր են. սողնակները
տափակ թաղիկներ ունին, իսկ առաջնատամները —

կամ կորիչները ընդհակառակն սուր են: Ծամելիք-
ները հոսցած են, լեզուն երկայնաձիգ է և ծայրը
կլոր ու սուր է: Կզակը կամ բոլորակ և կամ սրա-
ծայր է լինում: Ախլը հաստ է լինում:

Բունը նմանապէս կոնաձև է ու առաջի և ե-
տեւի կողմից տափակացրած: Կուրծքը լինում է կամ
տափակ կամ բոլորակաձև: Փորը բոլորակաձև մակե-
րեայթ ունի: Ձեռները, մասները և ոտներն էլ կոնաձև
են: Ներքանի ներքին մակերևոյթը կամ գարշապարը
տափակ է:

Մազերը նմանապէս կոնաձև են. և որովհետև
նրանց մեջ փուչ է, ուրեմն նրանք խողովակաձև են:
Նրակներն էլ խողովակաձև են: Ոսկորները գլխաւոր-
ապէս փուչ եւ կոնաձև են:

Միւսնոյն վարթութիւնը, բայց ուրիշ կար-
գով: Մարմնի ո՞ր մասուները գնտաձև են, բոլոր-
ակ, կոնաձև, սուր, տափակ և այլն:

8 ՄԱՐՄՆԻ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:

1. Չեաներով մարդը կարող է բան անել, խը-
փել, սեղմել, բռնել ամէն առարկայ, գրել, կարել
և այլն:

2. Ոտներով մարդը կարող է մանդալ. վազել,
թռչել և այլն:

3. Աչքերով մենք տեսնում ենք — աչքերը տեսանելիքի գործարաններն են: Ով ոչինչ չէ տեսնում, նրան կոչը են ասում: Լոյս ժամանակը մենք կարող ենք տեսնել ամէն առարկայ. գործրինակ մարդը, կենդանին, ծառերը, թռչունները, արեգակը, լուսինը. մենք աչքերով նկատում ենք առարկաների գոյնը, նրանց տեսքը, ձևը, քանակութիւնը և շարժողութիւնը:

4. Ահմանքերով մենք լսում ենք. — ականջները լսելիքի գործարաններն են: Ով ոչինչ չէ լսում, նա խուլ է: Մեկ քառարկաները չենք լսում, այլ նրանց տուած ձայնը: Եւ այսպէս մենք լսում ենք ձայնը, խօսակցութիւնը, աղմուկը, մարդու երգեցողութիւնը, կենդանիների հանած ձայները, երաժշտական գործիքները, մեքենաները, քամու փրջը, ջրի խոխոջալը և այլն:

5. Քիւնով մենք հոտոտում ենք — հոտ ենք առնում: Քիթը հոտոտելիքի գործարան է: Մենք առարկաները չենք հոտ առնում, այլ այն գոլորշիացած մասերը, որ նրանցից բաժանվելով օդի մէջ խառնվում — օդ են դառնում: Բայց որովհետեւ ամէն առարկայ գոլորշիք չէ արձակում, նորա համար էլ ամէն առարկայ հոտ չունի: Շատ առարկաներ բոլորովին հոտ չունին, միւսներն էլ ունին կամ ակորժելի և կամ անակորժ հոտ:

6. Լեզուն քիմքի գործարանն է: Ամէն առարկայ ունի իրան առանձին յատկանիշ համը: Մի քանիսները, զորօրինակ քարերը անհամ են: Մի քանի առարկաներ համով ակորժելի են, իսկ միւսները անակորժ: Լեզուի միջնորդութիւնով մենք առարկաների համը զգում ենք, քաղցը է թէ դառը, թըթու թէ աղի է:

7. Մեր ճարձի բոլոր ճառանգներով մենք շօշափում ենք: Մարդու ամէն մի մասը շօշափելու ընդունակութիւն ունի: Շօշափելով մենք կարող ենք զգալ թէ այս ինչ առարկան հարթ է թէ անհարթ, բոլորակ թէ անկիւնաւոր, սուր է թէ բութ, պինդ թէ փափուկ, տաք թէ սառը և այլն:

Ուրեմն մարդը հինգ զանազան միջոցներով տեսանելիքով, լսելիքով, հոտոտելիքով, ճառանգելիքով և շօշափելիքով կարող է ամէն առարկայ հետազօտել: Նա ունի հինգ արարին զգայարան և այս զգայարանների համար հինգ գործարան կամ օրգան. աչքեր, ականջներ, լեզու, քիւն և ճարձի բոլոր ճառանգները:

Անուանեցէ՛ք այնպիսի առարկաներ, որոնց մենք կարող ենք տեսնել, լսել, հոտոտել, ճառանգել և շօշափել. անուանեցէ՛ք այնպիսի առարկաներ, որոնց մենք կարող ենք տեսնել և լսել, — տեսնել և հոտոտել, լսել և շօշափել և այլն: Մենք ի՞նչ կարող ենք իմանալ մեր հինգ զգայարաններից որով այս խնձորի մա-

սին: Մենք տեսնում ենք, որ խնձորը կողոլ է, դեղին կամ կարմիր է, մեծ կամ փոքր է. մենք կարող ենք իմանալ, եթէ նա զեանի վերայ ընկնի, կամ եթէ նրան կտրեն կամ պոկեն. մենք նրա հոտը զգում ենք հոտոտելիքով. լեզուով մենք կարող ենք նրա համը իմանալ, թէ նա թթու է թէ քաղցր, համով է թէ ոչ. շօշափելով մենք եզրափակում ենք թէ նա պինդ է թէ փափուկ, սառն է թէ տաք: Արտաքին հինգ զգայարաններով մենք ի՞նչ կարող ենք իմանալ աղի կտորի, շաքարի, ծաղկի և կամ ուրիշ բաների մասին: Ղլխաւորապէս կենդանիներն էլ ունին արտաքին զգայարանք, բայց ոչ բոլորը ունին բոլոր հինգ զգայարանները միասին: Մեր վերև գննած կենդանիները, ինչպէս և մարդը, ունին հինգ զգայարանք. մի քանի կենդանիների զգայարանները մարդու զգայարաններէն աւելի զարգացած և աւելի կատարեալ են. զորօրինակ, շունը մարդուց աւելի է հոտոտում, և առիւծը լաւ է տեսնում և այլն: Չնայելով սորան մարդը բոլոր կենդանիներէն կատարեալն է. մարդը ընդունակ է խօսելու, բայց ոչ մի ուրիշ կենդանի այս ընդունակութիւնը չունի: Մարդը կարող է մտածել, քննել, ցանկալ, կրթվել, սիրել և այլն:

ԵՐՐՈՐԴԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

ԵԱՂՕԹՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՀԵՏ

ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

Տ Ո Ւ Ն

Նշատողութիւն: Ամէն մարդ ընակվում է մի որոշեալ կենսական շրջանում: Մի քանիսնների համար այս շրջանը ընդարձակ է, միւսների համար աւելի նեղ: Սյուլիսի շրջաններ են տ ու ն ը, պ ե տ ու թ իւ ն ը, ե կ ե զ ե ց ի ն: Մայրենի տունը մարդու առաջին շրջանն է: Փոքր առ փոքր զարգանալով մարդու սկզբնական շրջանը լայնանում, ընդարձակվում է և այս շրջանից դուրս դալով, մարդը դուրս է գալիս զործունէութեան ատպարէզը, իրրե պետութեան անդամ: Սորա հետ էլ մարդս դառնում է եկեղեցու անդամ, որի նշանակութիւնն է ներգործել մարդու հոգու զարգացման վերայ և նրա ընտանեկան ու հասարակական կեանքում: Այս է եկեղեցու նպատակը, այս երկու տարրական դրու-

Թիւնները ներդրածում են մարդու զարգացման վերայ, որ կատարվում է կեանքի ընթացքում, ընտանեկան և պետական շրջաններում: Ուսումնարանը օգնում է երեխայի զարգացմանը, եկեղեցին — հասակաւոր մարդու զարգացմանը: Եւ այսպէս մարդս իր ծննդի օրից մինչև մահը կեանք է վարում և ներդրում է երկու շրջանում, տանը և հասարակութեան մէջ: Ուրեմն շատ օգտաւէտ է, եթէ երեխան իրան առաջին տարիներում սովորի քննել տունը և ընտանեկան կեանքը: Տունը շատ հարուստ նիւթ կտայ ուսուցչին խօսակցութեան համար, որով կարելի է ներդրծել երեխայի զարգացման վերայ իսկական հոգնոր և բարոյական ուղղութիւն տալով: Տունը երեխայի համար մի ամբողջ այսխարհ է: Հէնց սորա պատճառով է, որ մեր ժամանակակից մտածող մանկավարժներից մինը — Գրազերը վերցնում է տունը իբրև ողջ սկզբնական կրթութեան առարկայ: Ներանք, որոնք կցանկանան ծանօթանալ նրա մտքերի հետ առաջարկում ենք նրա հեղինակութիւնը, «Elementarschule fürs Leben 3 հատոր 1839 — 41»: Մենք էլ նմանապէս վերցնում ենք տունը և ինչ որ գտնվում է նրա մէջ մեր այս վարժութիւնների համար: Այս վարժութիւնների համար շատ օգտաւէտ կլինի աշակերտների համար, եթէ կարելի կլինէր ձեռք բերել լաւ շինած մի տան օրինակ (մօդել), որ կարելի կլինէր բաժանել մաս մաս և յետոյ ժողովել միասին: Սորա հետ ուսուցիչը պէտք է զձայրէ տունը և նրա մասունքները տախտակի վերայ: Երեխաները մեծ բաւականութիւնով և հետաքրքրութիւնով կնային այսպիսի գծազրների վերայ: Եթէ երեխաները փոքր իչատէ վարժվել են գծազրութեան մէջ, այն ժամանակը հարկաւոր է նրանցից պահանջել, որ իրանք գծազրեն տան մասները:

1. Տան հասնելը: Հիմքը և սարգաւիը, առաջին յարկ, երկրորդ յարկ, յատակ, երթիկ: արտաքին պատերը, ներքին պատերը, սրահը, սենեակները, խոհանոցը, սանդուղքը և նախասենեակ:

2. Նիւթեղէններ: Պատերը և սարգաւիը քարով են շինած: Քարը պոկում են սարերից և յետոյ տաշում, կոփում են. քարերը միմեանց հետ կպած են դաճուկրով, որ շինում են կրից, աւաղից և ջրից: Պատը ազուռով կամ քարով են դնում: Տախտակամածը տախտակներով է շինած. տախտակները դնում են գերանների վերայ: Դռները, սանդուղքը և կրկնաերթիկները փայտից են շինում:

Տան պատերի երեսները սրած են կամ ծածկած գունաւոր թղթով (շպտերով):

Տան մէջը շատ տեղերում կան երկաթեայ մետաղներ:

3. Տան շինող արհեստարհները: ձարտարապետ, քարտաշ, հիւսն, դարբին, նաղշքար և այլն:

4. Տան հասնելի — սարգաւիների, սենեակների, խոհանոցների, յատակի, սանդուղքի նշանակութեանը:

5. Այն տարիները, որոնք գտնվում են սարգաւիում, սենեակում, խոհանոցում և այլն, նրանց տեսքը, և նիւթերը, որոնցից շինուած են այս առարկաները:

6. Տան արտաքին հասնելի արտաքին տեսքը: Արտաքին չորս պատերը ձևացնում են երկայնաձև քառանկիւնի,

երթիկը բաղկանում է մի քանի քառանկիւնիներէից
և եռանկիւնիներէից. լուսամուտները քառանկիւնի են
և այլն: (Այս բոլորը աշակերտները պէտք է զճա-
զրեն):

7. Տան Բնակիչները: Հայր, մայր, երեխաներ, ծա-
ռաներ, աղախիններ, գերդաստան, գերդաստանի հայ-
րը, ծնողները, քոյրերը, եղբայրները, որդիքը, թոռ-
ները, բարեկամները, պատ, տատ (մամի), հօրեղբայր,
մօրաքոյր, հօրեղբօր կամ մօրեղբօր որդի, աներ,
թոռ, տղայ, աղջիկ, օրիորդ, այր, կին, ձեր, պա-
ռաւ և այլն:

8. Այր մարդու և կին մարդու հարաբերութեան
դէմերը. որոնցից պատրաստում են հագուստը, ով է
պատրաստում հագուստը ինչից և ո՞ր տեղ:

9. Տան բնակիչների դէպի միմեանց ունեցած
յարաբերութեաները. ա. Ծնողների և որդոց միմեանց
յարաբերութիւնները (ծնողների խնամատարութիւնը
իրանց երեխաների վերայ, դէպի երեխաները ունե-
ցած սէրը, երեխանց կրթութիւնը): Բ. Որդոց յա-
րաբերութիւնը դէպի ծնողները (պատիւ, շնորհակա-
լութիւն և սէր): Գ. Պարոններից դէպի ծառաները.
դ. ծառաներինը դէպի պարոնները. Ե. բարեկամների
միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները:

Այս առարկաների վերաբերեալ խօսակցու-
թիւնների պարունակութիւնը և կարգը կախուած
են ուսուցիչներից:

ԵՐԼՐՈՐԴ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂ (ԲՈՂԱՔ, ԳԻՒՂ):

1. ՆՐԱՆՑ ՄԱՍՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

Ուսուցիչը ցոյց է տալիս աշակերտներին այն
աները, որոնք զանվում են ուսումնարանի հետ մի
կարգով և անվանում է այն քուչան (փողոցը), որի
վերայ զանվում են այս տները, յետոյ փոքր զիրքով
զճագրում է այս քուչան իրանց աներովը կաւիճով
տախտակի վերայ: Սորա հետ կարելի է պահանջել
աշակերտներից որ նրանք քայլերով չափեն քուչի և
տան լայնութիւնը և երկայնութիւնը: Այսպէս հար-
կաւոր է զճագրել և միւս քուչաները և վերջապէս
ողջ քաղաքի կամ գիւղի պարագի: Ուսումնարանի
առաջին քուչայի հետ կմիանան մէկ մէկի ետեւից և
միւս հարեան քուչաները, հրապարակները, շինու-
թիւնները, քաղաքի դռները և այլն: Ամենանշանա-
ւոր առարկաները զորօրինակ, եկեղեցին, արձանները,

աւաղանները և դատաստանատեղերը պէտք է նշանակել առանձին նշաններով : Սորա հետ ուսուցիչը պէտք է պատմէ աշակերտներին այս առարկաների մասին իրան յայտնի պատմութիւնները : Վերջապէս աշակերտներից ամէն մինը պէտք է իմանայ քուչաների և հրապարակների նկարագրութիւնները հետեւեալ կարգով : Նթէ ես այս տանից դնամ դուրս, ես կը դնամ Նրեանու շքապարակը, եթէ ես այս հըրապարակից դնամ դէպի արևելք ես կմանեմ Հայոց (նեղ և ծուռ) փողոցը, որ վերջանում է Թուրքի Մէրիգանում, այս քուչի վերայ դանվում է վաճառանոցը զանազան խանութներով : Մէրիգանումը ծախում են զանազան հում ապրանքներ, որ բերում են զիւղերից : Կակ եթէ ես Նրեանու հրապարակից զընամ դէպի Հիւսիս, ես կմանեմ Պալատական քուչան և Գօլօվինսկի Պրօսպեկտը, որի աջ և ձախ կողմերը զցած են հրապարակական տներ : Կովկասեան Թանգարանը (մուզէից), Օկրուժնօիյ Սուզը, Սուզերունի Պալատը, Կլասսիքական Գիմնազիան, Փոխաբքայի Պալատը և ուրիշները : Նթէ ես այս քուչայով ուղիղ դնամ, ես դուրս կարող եմ գնալ քաղաքից, և հասնիլ Մօսկվայի զաստափին և կերնեմ Վլադիկավկազի ճանապարհը :

Մեր քաղաքը շրջապատած է փռերով և պատերով և այս ցոյց է տալիս, որ մի ժամանակ մեր քաղաքը պաշտպանվում էր թշնամիների յարձակ-

մունքից : Հիմայ այդ չկայ, և մեր քաղաքը անցել է այդ դժից : Այս պատի մնացորդը երևում է քաղաքից դուրս :

2. ՔԱՂԱՔԻ ԿԱՄ ԳԻՒՂԻ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ :

Ուսուցիչը պէտք է պատմէ աշակերտներին թէ ինչո՞վ են պարապում այն տեղի բնակիչները, և պահանջէ աշակերտներից, որ նրանք պատմեն թէ ինչ տեսակ բնակիչներից է բաղկացած այն քաղաքը կամ զիւղը և ինչ է նոցա պարապմունքը : Այս խօսակցութեան վերայ հիմնվելով ուսուցիչը հասկացնում է աշակերտներին թէ զիւղումը բնակվում են գիւղացի, որոնք պարապում են հողագործութեամբ, իսկ քաղաքումը զանազան արհեստորներ . ինչպէս են զերձիկներ, կօշկակարներ, հիւսններ, ատաղձագործներ, հացթխողներ, մշակներ, ուսուցիչներ, քահանաներ, աստիճանաւորներ, բժիշկներ և այլն :

Աշակերտներին պէտք է հասկացնել սրանց ամէն մինի պարապմունքը. թէ նա ի՞նչ է շինում, և որ տեղից է ստանում նիւթեղէնները իւր պարապմունքի համար և ո՞ւմ է վաճառում իրան գործածը և այլն :

Նշ. 1 Սորա հետ ուսուցիչը միջոց ունի աշակերտներին

ուչադրութիւնը դարձնել պաշտօնակատար անձանց վերայ, զորօրինակ, ոստիկանութեան պաշտօնեաների, քաղաքային վարչութեան, բժիշկների, ուսուցիչների, եկեղեցականների նշանակութեան և գործունէութեան վերայ և հասկացնել նրանց այն օգուտները, որով շահութեամբ բարեկարգ հասարակութեան մէջ բնակվող մարդիկ: Հարկատու է նմանապէս երեխաների ուչադրութիւնը դարձնել հասարակական սեփականության ութ եւ յոյց տալ թէ ինչու այդ սեփականութիւնը հարկատու է և սէտք է մընայ հասարակութեան համար անխախտ և անձեռնամուխ:

Ն: 2 Ուսուցիչները ուչադրութիւնը դարձնում ենք «Խառն Հատուածներ» մէջ տպած մի քանի յօդվածների վերայ (զիւղ, քաղաք, մեր ուսումնարան, մեր ուսումնարանի փողոցը, դարբնոց, վարուցանք, հունձ և այլն), որոնք կարող են նպաստել հայրենիքը ուսանելուն:

ԽԱՌՆ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

Ը Ն Թ Ե Ր Ց Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Գ Ա Ս Ա Ր

1. ՀՐԱԻՆ ԴԵՊՈՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ:

Երեխայք, շտապեցէ՛ք ուսումնարան: Ա. քլարը արդէն վաղուց է կանչել: Շուտով հագնվեցէ՛ք, արեղակը լուսամուտից արդէն նայում է:

Մարդիկ, անասուններ, թռչուններ, բոլորն էլ ձեռ են տուել իրանց գործին. միջիւնը քաշ է տալիս իր բերը, մեղուն թռչկոտում է մեղրի համար ծաղիկների քաղցր հիւթը ծծելու: Դաշտը պայծառ է, մարդագետիներ ուրախ. անտառն արդէն զարթել է և խշխշում է. ծառակտուար տրի-տրկ խփում է կտցով ծառին. արտուտը բարձրաձայն երգում է:

Չկնորսները արդէն ջրից հանում են իրանց թռուկը: Խոտատեղերում դերանդին զննզննում է:

Դէ՛հ, երկխայք, էլ մի՛ ուշանաք, երեսներիդ խաչ
հանեցէ՛ք ու վերցրէ՛ք ձեր զրերը: Աստուած ծու-
լու՛թիւն չէ սիրում:

Ո՞վ է՛նչ պէտք է անէ աստուծոյ . է՛նչ պէտք է անէ
աշխէրար, վարժապետ:

2. Մ Ե Ր Գ Ա Ս Ա Տ Ո Ւ Ն Ը :

Մեր դասատուներ ունի օճօք, տախտակամած,
չորս պատեր, երկուսը երկար և երկուսը կարճ: Զա-
խակողմեան պատի վերայ կան երեք լուսամուտներ,
իսկ աջակողմեան պատի վերայ մի դուռը: Մեր դա-
սատուներ ունի չորս անկիւն, և մի վառարան: Մեր
պաստանը կան ութ նստարաններ, ութ սեղաններ
աշակերանների և մի աթոռ ու մի սեղան ուսուցչի
համար, երկու փայտէ տախտակ և մի պահարան:
Պատերի վերայ կան կենդանիների և բոյսերի նկար-
ներ, մեր քաղաքի սլանը, մեր երկրի քարտէզը և
համարիչ: Մեր դասատան օճօքը սպիտակ կաճով
է սփաղած, տախտակամածը ներկած է կինամանի գոյն
ձիթադեղով. իսկ պատերին թուղթ է կոյցրած:

Վարժապետէ՛ք չեք դաստոտանը, ո՞վ է շինել և է՞նչեց
չեք դաստոտանը և նրա մեջ գործած աստիճանները:

3. ԱՌԱԻՑՏԵԱՆ ՃԱՌԱԳԱՅՔՆԵՐԸ:

Կարծիր արեգակը դուրս եկաւ բարձր սարերի և-
տեկից և սփռեց ամէն տեղ իր դեղեցիկ ոսկինման
ճառագայթները, որ վարժեցնէ երկիրը:

Աստուծոյ ճառագայթը ընկաւ ժուռի բունը: Ժե-
ռը իր բնից վեր թռաւ, բարձրացաւ դէպի երկինք
և երգեց իւր դեղեցիկ երգը: Ա՛խ ի՛նչպէս գեղեցիկ է
առաւօտեան գով և առողջարար օդը, ի՛նչպէս լաւ
է, ի՛նչպէս ազատ:

Երբորք ճառագայթը ընկաւ նապաստակի վե-
րայ: Նապաստակը շարժեց իր երկար ականջները և
ուրախ ուրախ թռչկոտաց շաղակողով կանաչ խոտե-
րի վերայ. նա վազեց իրան համար նախաձաշիկ
պատրաստելու հիւթալի խոտերից:

Երբորք ճառագայթը ընկաւ հաւատուներ: Աք-
լարը թափ տվեց իր թևերը և կանչեց ծուղորու:
Հաւերը թառից վայր թռան, կրկուացին և սկսեցին
աղբը քուջուջել, որ ձիճուներ գտնեն իրանց համար:

Զորբորք ճառագայթը ընկաւ փեթակը: Մե-
ղուն դուրս թռաւ իր մամեղէն խուցից, նստեց փե-
թակի ծակի վերայ, ուղղեց իր թևուկները և բզզա-
լով թռաւ անուշահոտ ծաղիկներից մեղրացու ժու-
ղովիլու:

Երբորք ճառագայթը ընկաւ փոքրիկ ծոյլի
տեղի վերայ. արեգակը ծակձրկորում էր նրա աչքե-

ըր, բայց փոքրիկ ծոյրը շուռ եկաւ միւս կողքի վե-
րայ և էլի խոտը քուն մտաւ :

Ի՞նչ կանչէր որին :

4. ՄԵՐ ԳՍՍՏԱՆ (ՓԱՅՏԷ) ՏԱԽՏԱԿԸ :

Դասատան տախտակը շինելէ առաջադործը
փայտից և սև գեղով ներկելէ : Մեր դասատան տախ-
տակը չորս անկիւնանի է և կախարած է երկու հաս-
տաա ոսնքի վերայ : Նա ունի շրջանակ և երկու
երես. շրջանակը կարմիր գոյնի է, իսկ երեսները սև,
որոնց վերայ մենք կաւձով գրում ենք : Մեր դասա-
տան տախտակը միշտ դասատան մէջն է մնում :

Համեմատեցէ՛ դասատան տախտակը բարե տախտակի հետ :

5. Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ս Է Ի Ե Ր Ե Խ Ա Յ :

Պրծելի բանդ, հանգստացելի անվախ :

Երեխայն արդէն վաղ էր իր դասերը լուսա-
մուտի մօտ սերտում, և արեգակն էլ արդէն վաղ
էր նրան լուսամուտից հրաւիրում. «միթէ բաւա-
կան չէ սովորել, միթէ զուարճանալու ժամանակը
չէ» : Երեխայն պատասխանում է արեգակին : «Չէ,
պայծառ արեգակ, հիմայ ինձ անկարելի է զուար-
ճանալ, թող առաջ բանս պրծնեմ» :

Երեխայն գրում է և կարդում, իսկ լուսամուտի մօտ,
ձիւղի վերայ նստած թռչնիկը բարձր ձայնով երգում
է. «միթէ բաւական չէ կարդալը, միթէ ուրախա-
նալու ժամանակ չէ» : — Չէ, սիրելի թռչնակ, չէ :
Հիմայ զբօսնել ինձ անկարելի է, թող առաջ բանս
պրծնեմ» :

Երեխայն բոլոր ժամանակը լուսամուտի մօտ
նստած ուշք ու միտքը իր գրքի վերայ էր գցել, էլ
գուրս չէր նայում, բայց այգու կարմիր ալուբալին
վաղուց էր կրկնում. «միթէ սովորելը բաւական չէ,
միթէ ժամանակ չէ զուարճանալու» : Երեխան բա-
լուն պատտասխանում է. «չէ, կարմիր բալի, չէ : Հի-
մայ զուարճանալ ինձ անկարելի է, առաջ դասս
պէտք է աւարտեմ» :

Երեխայն գործն աւարտեց, պրծաւ. գրքերը
դարսեց արկղի մէջ, թռաւ լուսամուտից այգին և
համարձակ ձայն տուեց. դէհ, ո՞վ էր կանչում ինձ :
Արեգակը ուրախ ուրախ ժպտում է, թռչնակը եր-
գում, իսկ բալին իր ձիւղերը նրա համար կոայ-
նում է :

6. Ի՞ՆՉՊԷՍ ԵՆ ԾԻՆՈՒՄ ՏՆԵՐԸ :

Տները շինում են քարից, ագուռից և փայ-
տից : Քարէ աների պատը կալտոզներն են դնում
քարով կամ ագուռով, իսկ փայտէ աներինը հիւսը :

Առաջ զեախնը փորում են և զնում հիմքը: Հիմքի վերայ գուրս են բերում պատիրը: Պատերի վերայ լուսամուտաների և դրան համար ծակեր են թողնում: Պատերի վերայ զերաններ են դցում և կտուրը ծածկում: Կտուրը լինում է տափակ, բլրաձև և կամ եռանկիւնի — թեքված: Տափակ կտուրներով կարող է անձրևը տուն կաթիլ: Բլրաձև և թեք կրտուրների վերայ անձրևի ջուրը չէ կանգնում, այլ ներքև է թափվում: Կտուրները ծածկում են հողով երկաթով, ագուռով, ծղնոտով և տախտակներով: (Գուք ի՞նչպիսի կտուրներ էք տեսել):

Նրբ որ տան շինութիւնը դրակից աւարտում են, սկսում են ներսը բան անել: Ներսը շինում են դուռը, լուսամուտները, վառարանը, օձօռքը և տախտակամածը: Պատերը և օձօռքը սվաղում են (ինչով): Տախտակամածին ներկ են քսում: Նրբ որ տունը այսպէս պատրաստ է լինում, ներս են կրում կահ կարասիք և սկսում են նրա մէջ բնակվել:

Սեպտեմբերի 1-ին և 4-րդը, և է ինչպէս էն շինում պտանը:

7. Մ Ե Ր Տ Ո Ւ Ն Ը:

Մեր տունը մեծ չէ: Մեր տունը շինած է ագուռից քարէ հիմքի վերայ: Մեր տունը մի յարկանի է և կտուրն էլ տափակ է, հողով ծածկած:

Մեր տունը բաղկանում է սենեակներից (քանի, ուրոնք են), խոհանոցից, սարդափից և սրահից: Մեր տան մօտ կայ պարտէզ, որի մէջ բուսնում են պտղատու ծառեր, խախոլի որթեր, ծաղիկներ, կանանչեղէններ: Մեր տանը բնակվում է մեր գերդաստանը:

Ի՞նչ անդամներից է բաղկանում չեք գերդաստանը: Ասացէ՛ք ինչով է պարսպում չեք գերդաստանի ամէն մի անդամը: Դժագրեցէ՛ք չեք գտն պլանը:

8. ՈՒՏԵԼԻՔ ԵՒ ԸՄՊԵԼԻՔ:

Առանց ուտելիքի մարդը սովամահ կըլինէր, առանց ջրի կըմեռնէր ծարաւութիւնից: Մարդը սընընդվում է բուսեղէններով, կենդանիների մտով ու կաթնով և աղով: Նա խմում է ջուր, զինի, թէյ, ուլըճ, դարեջուր: Մարդու անհրաժեշտ ուտելիքը հացն է, ամենահարկաւոր և առողջարար ըմպելիքը մաքուր ջուրն է:

Պո՞ւ է ի՞նչ է և ուտում և խմում պտասխանեցէ՛ք Բերանայի և Գրուոր:

9. Մ Ե Ր Գ Ե Ր Դ Ա Ս Ս Ա Ն Ը:

Մեր գերդաստանը փոքր չէ: Ես ունիմ հայր և մայր, երկու եղբայր և երկու քոյր: Ես անդրանիկն եմ: Մենք ունինք մի ձերուսի տատ (մեծ մայր),

նա արդէն տանից շատ ուշ ուշէ դուրս գալիս, նա միայն եկեղեցիէ գնում. մեր տատը մեզ շատ է սիրում:

Իմ հայրս շատ է աշխատում. մեր բոլոր գերդաստանը նրա աշխատանքովն է սննդվում և հագնվում: Ս. Առանց նրան, մենք ինչպէս կ'ապրէինք, միշտ մեզ կրկնում է մեր մայրիկը:

Մեր մայրիկը տնտեսութիւն է անում. նա պատրաստում է ճաշը և իրիզնահացը: Ողջ օրը մեր մայրիկը մեզ համար հոգս է քաշում. նա մեզ համար շորեր է կարում և միշտ Աստծուց աղաչում է, որ մենք շուտով մեծանանք, որ մեր հօրը օգնենք:

Ես մի փոքրիկ քոյրիկ էլ ունէի, բայց նրան տարան գերեզմանատուն և հողի տակն արին: Մինչև այս օրս էլ իմ մայրիկս լաց է լինում մեր փոքրիկ վարդուհու վերայ:

Ո՞հնից է Բողոքանում չէր գերդաստանը: Համեմարեցէ՛ չէր տատը գրածի հետ:

10. ՀԱՐՅԵՒԱՆԻ ՈՐԴԻՔԸ:

Գեղօն վաղեց իր հարևանի տունը և տեսաւ որ նրանց տան դուռը լաւ չէ. երեխայքը կեղտոտ, պատուած շապիկներով, նրանց դուռը կեղտոտ էր և չէր սանդրած: Փոքրիկ երեխայքը գեանի

վերայ փռուած են, միւս երկուսը կռվում են, իսկ մեծը հիւանդ տեղումը ընկած է և ոչ ոք չկայ, որ նրա վերայ հոգս քաշէ: Գեղօն մտաբերեց, որ հարևանի կինը շատ ժամանակ չէ որ մեռել է, մտաբերեց և իր մօրը, վաղեց ատու նրա մօտ և սըրտանց զրկեց իր ծնողին:

Ի՞նչ է անում ծնողը եր երեխանց համար:

11. ԱԼԵՒՈՐ ՊԱՊԸ:

Պապը օսաստիկ ծերացել էր: Նրա ախանջները ծանրացել էին և աչքերն էլ չէին կտրում. նրա ձեռն ու ոտը ծերութիւնից դողդողում էին. զգալը բերանը տանելիս սպասը թափվում էր:

Այս բանը դուր չեկաւ արևորի տղին ու հարսին. սկսեցին նրան էլ չընստացնել իրանց հետ սուտիքի վերայ. նրան նստացնում էին անկիւնում և կերակրում քեղանով: Ծերունու ձեռները դողդողային, քեղանը վեր ընկաւ և փշրվեցաւ: Առաջուանից աւելի բարկացան որդին ու հարսը. և սկսեցին ծերունուն կերակրել հին փայտէ ամանով: Ալևորի որդին ասէր մի փոքրիկ աղայ: Մի օր այս տղան գեանի վերայ փայտի տաշեղներից ինչ որ շինում էր:

Սայդ ի՞նչ էս շինում, որդեակ, հարցրեց մայրը: — Պայտէ աման, պատասխանեց երեխայն.

երբ որ դուն և իմ հայրս կծերանաք, ես ձեզ այս
ամանով կը կերակրեմ:

Հայրն ու մայրը նայեցին միմեանց երեսին և
կարմրատակեցին: Սրանից յետոյ էլ չէին նստացը-
նում ծերունուն անկիւնում և կերակրում փայտէ
ամանով:

12. ՈՒՍՈՒՄ ՆԱՐԱՆ ՈՒՄ:

Եղբայրը ուսումնարանից եկաւ տուն: Պի՞նչ էք
անում դուք այն տեղ՝ հարցրեց նրա փոքրիկ քոյրը:

Եղբայրը պատմեց թէ ինչ են անում ուսում-
նարանում: Ուսուցիչը նստում է աթոռի վերայ՝ սե-
ղանի մօտ: Աշակերաները նստում են նստարանների
վերայ: Ուսուցչի մօտ կանգնած է մի մեծ սև տախտակ:
Այդ տախտակի վերայ գրում են կաւճով: Աշակերտ-
ների առաջը դրած են քարէտախտակներ: Քարէ-
տախտակների վերայ գրում են քարէզրէով: Ուսու-
ցիչը սովորեցնում է: Աշակերաները սովորում են: Ու-
սուցիչը հարցնում է, աշակերաները պատասխանում
են: Աշակերաններից մի քանիսը գրում են, միւսները
կարդում են, ուրիշներն էլ նկարում և զծագրում են:

Սիւնիստի են անում չէր դաստաստում պատմեցէ՛ք:

13. ԱՇԱԿԵՐՏԻ ԳՐԱԾ ՆԱՄԱԿՐ ԻՐ ԵՂԲՐ ՎԵՐԱՅ:

Սիրելի եղբայր,

Ես սովորել եմ միշտ ճշմարիտն ասել. սորա
համար էլ այսօր ես քեզ կը պատմեմ թէ ինչպէս
ուսումնարան մտայ:

Մեր զիւղից ոչ մի երեխայ ման չէր գալի ու-
սումնարան, այս պատճառով էլ ես ոչորից չէի կա-
րող իմանալ, թէ ուսումնարանում ծեծում են, թէ
ոչ: Սիրելի եղբայր, ես մօտ եկայ մի մեծ շինութեան,
որի մէջ կարդում են երեխաները և սկսեցի նայել
ըստամուտից: Ես ուսումնարանում տեսայ այնպիսի
բաներ, որ իմ օրումը չէի տեսած. ուսուցիչ, աշա-
կերաներ, երկար սեղաններ, պահարան, զրքեր, քա-
րէտախտակներ, մատիաներ: Ահա ուսուցիչը վերա-
ուաւ մի երկար լիպտ: Ա՛խ, Տէր Աստուած, պէտք է
ծեծէ, մտքուճա ասի, փախչեմ շուտով մեր տուն:
Իսկ ուսուցիչը գնաց պահարանի մօտ և այն տեղից
հանեց մի պատկեր և սկսեց նրա վերայ ցոյց տալ
զանազան առարկաներ: Պատկերի վերայ նկարած էին
արջ, նապաստակ, խոզ, ես նրանց ճանաչեցի: Աշա-
կերաները անվախ և ուրախութիւնով էին նայում
իրանց ուսուցչին և իրանց անդից ձգտում էին դէպ
պատկերը: Չէ, երևի ուսումնարանումը չեն ծե-

Ծօւմ, մտածեցի ես ու մտայ ուսումնարան: իմաց
ուսումնարանումը ինձ համար շատ բաւ է: Գուն էլ
ինձ դրէ ի՞նչպէս ես ապրում:

Յեզ ուրող եղբայր Լէւն:

14. ՓՈՒՔՐԻԿ ԱՇԱԿԵՐՏԻ ՆԱՄԱԿԸ ԻՐ ԸՆԿԵՐ ԱՇԱ-
ԿԵՐՏԻՆ:

Մեր ուսումնարանը:

Բացի մեր դասատնից մեր ուսումնարանում
կան և ուրիշ շատ դասատներ: Այս դասատները
մերերից փոքր են և այն տեղ սովորում են թուով
քիչ աշակերտներ: Ես երբեմն լուսամտից մտիկ եմ
տալիս, բայց ներս մտնել չեմ համարձակում: Այս
դասատան աշակերտները մեզանից աւելի մեծ են և
մեզանից էլ շատ բան գիտեն. մենք երբեմն նրանցից
վախում ենք և քաշվում: Բայց մի՞թէ նրանք էլ
մեզ պէս չեն եղել: Ես կ'աշխատեմ շուտով սովորել
և հասնել բարձր դաստներին, բայց ես իմ
փոքրերի վերայ այդպէս չեմ նայիլ: Ես քեզ ա-
սի, որ մենք թուով աւելի շատ ենք, իսկ նրանք
քիչ են. — որքան դասատուներ բարձր է, այնքան էլ
աշակերտների թիւը փոքրանում է. նրանք բոլորն էլ
չեն հասնում բարձր դասատուն: Ի՞նչ է սրտ պատ-
ճառը, ես դեռ չգիտեմ, կը հարցնեմ իմ ուսուցչին:

Մենք միայն մի ուսուցիչ ունինք. բարձր դա-
սատներում աւելի շատ ուսուցիչներ կան: Մեր ու-
սուցիչը մեզ սովորեցնում է ամէն բան, կարգաւ, դը-
րել մեր շեղումով, հաշիւ, դժագրութիւն և նկար-
չութիւն, և մենք գննում ենք զանազան առարկա-
ներ և կենդանիներ, որոնց համարեւ՛ ամէն օր տես-
նում ենք. այս գննած առարկաները բոլորն էլ մենք
աչքով տեսել ենք կենդանի և պատկերի վերայ և
ամէն մեզ ստածները հասկանում:

Առաջ ես կարդում էի աւելի խրթին դրքեր,
բայց այդ դրքերից ոչինչ չէի հասկանում: Այն ժա-
մանակ ինձ ասում էին, թէ ես արդէն շատ բան
գիտեմ, որ այդպիսի անհասկանալի դրքեր եմ կարդում,
բայց այս ասածները իմ գլխումս չէին դալի: Նիմայ
ես փորձով տեսնում եմ. որ շատ հասարակ բաներ
չեմ գիտում և շատ անգամ չեմ կարողանում
պատասխանել իմ ուսուցչի տուած ամենահասարակ
հարցերին: Ինչ որ մենք կարդում ենք և ուսուցիչը
մեզ բացատրում է, բոլորն էլ հասկանում ենք, բո-
լորն էլ կարծես ես առաջուց գիտէի, բոլորն էլ ինձ
ճանօթ են. բայց ինչպէս առաջ իմ գլխումս չէր
դալի, թէ կարելի է այսպիսի բաներից շատ բան սո-
վորել: Մեր ուսուցիչն ասում է, երբ որ դուք կ'եր-
թաք աւելի բարձր դաստներ, այն տեղ աւելի
շատ բաներ կը սովորէք: Ես կ'աշխատիմ և դաստան
մէջ ուշադիր կը լինեմ, որ ամէն լրածներս ըմբռնեմ

որ կարողանամ դաստաներս փոխել: Ա՛խ, ինչքան ուրախանում եմ, երբ միտս դալիս է թէ այս բոլոր դաստաները պէտք է փոխեմ:

Մեր աշակերտների մէջ կան **Գիշերօթիկ** աշակերտներ, որոնք զիշեր ցերեկ մնում են ուսումնարանում: և երբեքէրբեք, որոնք զալիս են ցերեկով ուսումնարան միայն սովորելու:

Մեր ուսումնարանը երկու յարկանի է, վերին յարկումը գտնվում են դաստաները, զիշերօթիկների ննջարանը, ուսուցչական, հոգաբարձական և Ֆիզիքական գործիքների սենեակները: Ներքին յարկումը — գրատունը, սեղանատունը, խոհանոցը:

Այս բոլոր սենեակների տեղերը ես գիտեմ: Մեր ուսումնարանում կայ բակ. բայց այն անդ պարտէզ և մարմնամարզական մեքենաներ չկան, այս ես տեսել եմ ուրիշ ուսումնարանում:

Սիրելի ընկեր, գրէ դու էլ ինձ ձեր ուսումնարանի մասին և թէ ի՞նչպէս ես սովորում դուն, ինձ պէս դուք էլ ուրախ ես, որ ուսումնարան ես մանգալի, թէ ո՛չ: **Բո** ընկեր Տեֆրան:

Միտքագրեցէ՛ք չեք ուսումնարանը և **Գծագրեցէ՛ք** պլանը:

15. ՄԵՐ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ՓՈՂՈՅՈՒՄ:

Մեր ուսումնարանի փոզոցը կարճ է, նեղ և ցերտ. նա սկսում է հասարակական պարտէզից և

հասնում է հրապարակին, որ տեղ ծախում են շատ ուտելիղէններ, որ զիւղացիք սայլով բերում են զիւղից: Մեր փոզոցի հետ միանում են էլի ուրիշ շատ նեղ և աւելի կեղտոտ փոզոցներ: Մեր փոզոցները քարայտակ են: Մեր փոզոցի վերայ կան երկույարկանի տներ և արհեստանոցներ. դարբնոց, հիւսնոց, հացթխոցների և կոշկահարներին խանութներ: Ես շատ անգամ եմ կանգնում և նայում այս մըշակ մարդկերանց վերայ, որ օրը մինչև երեկոյ անդադար բանում են: Ինչո՞ւ են նրանք այդքան աշխատում. միթէ չէ՞ կարելի չաշխատել այդքան, ես այս կը հարցնեմ իմ ուսուցչին:

Միտքագրեցէ՛ք չեք ուսումնարանի փոզոցը և **Կամեմտեցէ՛ք**: **Գծագրեցէ՛ք** ուսումնարանի փոզոցի պլանը:

16. Դ Ա Ր Բ Ն Ո Ց:

Դարբնոցում կայ **Կոբու**, որ տեղ ածուխ են ածում և վառում: **Գուրայի** ետեկից շինում են երկու **Կոբու**: **Դարբնի** աշակերտը փչում է այս փուքսերով, որ ածուխը աւելի թէժ վառվի:

Դարբինը երկաթի կտորը դնում է քուրի մէջ: Երկաթը տաքանում, կարմրում, եւ է զալիս և յետոյ սպիտակում ու կակղում է: **Դարբինը** մաշով այս երկաթի կտորը քուրից հանում է, դնում զնդանի

վերայ և սկսում է ծեծել ծանր չարուճով ու մեխ, նալ, կացին և ուրիշ բաներ է շինում: Դարբինը կապում է կաշուէ գոգնոց, որ շորերը չ'այրվին: Ես զարմանում եմ թէ ինչպէս է այս խեղճ դարբինը ամառուան շոգ ժամանակները այրվելով ու խորովելով բանում այս եռ եկած կրակի մօտ:

Ո՞վ, Ե՞նչպէս և Ե՞նչ էն պարսպապատ էրէմիկ:

17. Հ Ա Յ:

Հացը թխում են կամ տանը իրանք տանեցիք, կամ փողոցում հացթխողները (փռնչին): Հացը թրխում են խմորից: Հաց թխողը ափերը խառնում է ջրի հետ, նրա մէջը դրում է թթխմոր և աղ. յետոյ սկսում է տաշտի մէջ հունեցել, խմոր շինել: Խմորը դնում են մի տաք տեղ, որ հասնի—երգայ: Երբ որ խմորը հասնում է և սկսում է բարձրանալ, նրանից գնտեր են շինում և հաց թխում թորնի կամ փռան մէջ, որոնց առաջուց տաքացնում են:

Ի՞նչպէս խեղճ հաց թխողը կռանում է թորնի մէջ և այրուելով ու խորովուելով հացը կոցնում է նրա պատիմ կամ թէ գցում է թիակով թէժ փուռը: Հաց թխողները շատ գործ ունին, նրանք գիշերվան կիսից արդէն սկսում են բան անել, որ փափուկ հացը և բլիթները վաղ առաւօտը պատարաստ լինին սովածներին կշտացնելու համար:

Ափերը աղում է ջաղացարանը հացի հատիկներից ջաղացում: (Դուռն առնէլ էս ջաղաց, ո՞ր առն էն շինում ջաղացը. Ե՞նչպէս է շինած քո առնած ջաղացը, պատմէ): Հացի հատիկները բուսնում են դաշտերի վերայ, արտերում հացի հասկի մէջ: Դաշտը մշակում են գիւղացիք:

Ո՞վ, Ե՞նչպէս և Ե՞նչպէս էն լինում հացը, պատասխանեցէ: Բերանացի և գրասոր:

18. Մ Ե Ր Գ Ի Ի Ա Ը:

Մեր գիւղը շատ մեծ չէ. այն տեղ միայն քառասուն ծուխ կայ: Մեր գիւղի տները շինած են գետնի մէջ: Պատերը անտաշ քարերից են դարսած և սվաղած չեն: Տների կառուրները հողով են ծածկած, նրանք լինում են տախակ կամ բլրաձև: Մեր գիւղի տուներ բաղկանում է սրահից, մեծ տանից, երկու սենեակներից, մի հիւրանոցից և թորոնատանից: Մեր տան մօտ անասնանոցն (զոմն) է: Փոքր ինչ հեռու մեր կալն ու մարաքն են: Մեր տան մօտ կայ պարտէզ, որի մէջ բուսնում են պողատու ծառեր. բալի, այլուբալի, թթենի, գամբուլ: Այն տեղ բուսնում են նմանապէս խիար, սոխ, շողկամ, բողկ և այլն: Մեր խաղողի այգին գիւղիցը դուրսն է: Մեր գիւղի փողոցները ծուռ ու մուռն են և կեղտոտ: Փողոցներ

բում կիտած է տաւարի փէխը և նրանով մեր դադրած հողերը գիւղացիք չեն պարարտացնում: Գիւղի փողոցներում մենք տեսնում ենք անասուններ, զանազան հողագործական մեքենաներ, գութան, ջութ — արօր, փոցխ, սայլ, տափան: Մեր գիւղումը կայ մի քարաշէն եկեղեցի. իսկ ուսումնարան չկայ և կարգացող մարդ էլ հազիւ կը գտնես: Մեր գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայ են: Նրանք պարապում են հողագործութեամբ, այգեպանութեամբ և անասնապահութեամբ:

Ներսիսեանի 3-րդ գլուխը և 4-րդ գլուխը նրա պատմը:

19. Վ Ա Ր Ո Ւ Յ Ա Ն Ք:

Ի՞նչպէս է հշտում գիւղացին դաշտը և սրահում հացի հարկները:

Գիւղացիք հացը ստանում են գետնից — հողից, բայց նա շատ պէտք է աշխատէ, որ գետինը խոտի փոխարէն, որնոր միայն անասուններին է պէտք գալի, հացի հատիկներ տայ:

Հողագործը դաշտը վարում, ցել է շինում գոմէսով, եթէ գետինը պինդ է և հարկաւոր է խորը վարել, և ջրով, եթէ վարում են փափուկ հողը: Չաւթը գութանից թեթեւ է: Չթումը լծում են մի կամ երկու

լուծ, իսկ գութանում ութից մինչև տասներկու լուծ եղն ու դոմէշ:

Արած ցելը ծածկուած է լինում ճումպեւրով: Եթէ ցելատեղը խամ է, կամ պտղատու, էլ նրան պարարտացնել չէ հարկաւոր, իսկ եթէ հողը դադրած է, այն ժամանակ հարկաւոր է նրան պարարտացնել փէխով:

Գիւղացիք պէտք է փէխը դուրս տանեն հանդը աշնան կամ դարնան ժամանակները և շաղ տան արտատեղը. բայց միայն շաղ տալով ոչինչ օգուտ չի լինիլ, եթէ հողը չթով կրկին չվարեն կամ լաւ շիտցեն, որ փէխը հողի տակն ընկնի:

Փէխը պէտք է փթի: Նրանից յետոյ էլի դեռ ցանելու ժամանակ չէ, այլ առաջ հարկաւոր է ձմայները լաւ փշրել: Սորա համար գիւղացիք փոցխում են ցելը (ինչպէս է շինած փոցխը) և յետոյ հողը սերմում ու տափում, որ հատիկները հողի երեսին չմնան, տակն ընկնին:

Գիւղացիք ցորեն անում են դարնան և աշնան ժամանակները: Գարնան ժամանակները ցանում են ֆարսան հացը (գարնան ցորեն, դարի, հաճար, խըրփուկ, կորեկ, սիմինտր) . իսկ աշնան ժամանակ — աշնան ցորենը: Գիւղացին սերմը գետին զցելով, յանձնում է ապագայ աշխատանքը բնութեան, ու ինքը գնում է տուն և աչքը կթած, նայում է իր ցանքին և սպասում մինչև ամառ, Աստուծուն աղօթք

անելով, որ իր արտերը լաւ դուրս բերէ, թափէ ու ազատէ կարկուտից և երաշտութիւնից, ու չկորէ իր որդկերանց սուղը¹ :

Սերմը հողին յանձնելուց յետոյ բնութիւնը սկսում է իր առատ և անվարձ աշխատանքը: Արևը ուղարկում է նրան իր տաքութիւնը, ամպերը ուղարկում են անձրև, իսկ գետինը իրան հիւթը նրան ծծել է տալիս: Հացի հատիկը սննդվում է, գետնի տակին ծլում և կանանչ մախմուրի (թաւիշի) պէս դուրս գալիս, հողը ծածկում: Գիւղացու սիրտը յնձում, վառաւորվում է իր կանանչին տեսնելով:

Աշնան ցորենը գեռ աշունքվանից է դուրս գալիս և ողջ ձմեռը մնում է ձիւնի տակը: Նրա անզօր և նորաբոյս տերեւները փթում են ձիւնից, իսկ արմատը աւելի խոր գետնի է մտնում և սնուցւել դարուն մնում է կենդանի այս դրութեան մէջ: Աւելի վասն այն է կանանչքերի համար, որ եթէ ձմեռը ձիւն չգայ և սաստիկ ցուրտ անէ: Գարնանալուն պէս, երբ արեգակի զօրութիւնը սկսում է գետնը տաքացնել և նրան շունչ տալ, աշնան ցանքը նորից սկսում է կանանչել, նորից կենդանութիւն է ստանում: նա բուսնում է նոր ճիւղերով և աւելի պինդ արմատով: Անձրևը, արեգակը և հողը անդադար անդում են

1 Այս բառը մեր գիւղացոյց մէջ դորձածական է և «ամենահարկաւոր սնունդ» բառերի զօրութիւնն ունի:

ցանքը. նա ծղնում է տալիս և յետոյ հասկ է դրում:

Ինչպէս են անում վարդացիքը. Են է կարկուտը յանդին, Են է կարկուտի յանդին երաշտութեան ծածկում. սուսանանցէ: Բերանացի և գրաւոր:

20. Հ Ո Ւ Ն Ձ:

Սրտը երկու զաղ բարձրացել էր և հատիկներով լիքը հասկերի ծանրութիւնից ու մեղմ քամուց ծովի պէս օրօրվում էր: Գիւղացու ալիւրը քրթոցի ու ջուալի մէջ հատել էր: Ալիւրի վերջին մը նացորդից նա արդէն վաղ էր հաց թխել: նա ապրում էր այս կամ այն հարեանից հաց փոխ ուղեւով և աչքը կթած նայում էր դաշտին, թէ երբ պէտք է հասնէ նրա արտը, որ նոր հացը կուշտ ուտէ իր գերգաստանով: Արտն էլ շտապում էր գիւղացու իղձը կատարելու. նա արեգակի տաքութիւնից օրէցօր դեղնանում էր:

Մի կիրակի օր, ամառը, պարզ և տաք երեկոյ էր. վեր առաւ գիւղացին իր մանգաղը և գնաց իր աշնան ցորենը տեսնելու: նայեց հողն մի ծայրից, միւս ծայրը չէր երևում, արտը վիզը թեքած և գետնին կուացած նայում էր գիւղացուն: Գիւղացու սիրտը յնձաց յերեկայքս շուտով լի ու բոլ նոր հաց կ'ուտեն, Աստուած մեր ռուզըլ հասցրել է,

ասաց զիւղացին հանդարտ ձայնով ու պոկեց մի հասկ, աղաղեց բռնի փուռմ, փչեց, հատիկները ջուկեց ու բերանը դցեց: Պերկու օր էլ, երկու լաւ և տաք ամառվան օր, ասաց զիւղացին մտքում, ու երեսին խաչ հանելով, քաշեց մանգաղը կտրեց մի քանի բուռը, յտանեմ երեսանցս համար, հեշեպոս: Երեսայքը երեկոյեան փունջ կապեցին, վառ կրակի վերայ խանձելով, տրորեցին խախալի վերայ, հատիկները ջուկեցին ու այն երեկոյեան հեշեպով լիվացին: յեղուց հարկաւոր է մանգաղները սրել, պատրաստել, ասաց զիւղացին իր ամենամեծ որդուն, յմեր երկէն հողը հասել է, հնձուր է կանչուամ:

Երեք օրից յետոյ հնձուրները սպիտակ շապիկներով, կռացած, կուրծքերը արտին դեմ արած ամառվան այրող եռ արեգակին, երգելով հնձում էին արտը մանգաղով և խորջ կապում: Երեկոյեան արտի տեղ խրճներից պանակներ էին դրած: Միւս օրը զիւղացին սայլով եկաւ խուրճը կրեց հանդից, կալի զրաղին դէպ կանգնացրեց ու շուտով կալը մաքրեց և խուրճերը կալում եղանով փուկ, քրքրեց, համաձայ լծեց եզները, ծղնոտը կասեց դարման շինեց, դարմանը լեկ արեց, հարկում քամուն տվեց, հատիկները ջուկեց, չորացրուց և տարաւ ջաղացում ալիւր աղաց: Այս ալիւրից տանը հոգ հաց թխեցին իրանք էլ, ու իրանց հարեաններն էլ լի ու բոլ կերան կշտուցան:

Մի շաբաթից յետոյ տղ Տունձը ընկեւէր և զիւղի մեծ ու պատիկը դաշտումն էին: Հունձը վերջանալուց յետոյ բոլոր խուրճ ու հաշան զիւղացիները կրեցին կալի զրաղը, դէպ զրին և կասեցին:

Սեպտեմբերի վերջերն էր: Տարին լի տարի էր: Գիւղացին իր կալը կասելէր, հորերը լըրել հացի հատիկներով ու իր երկար և ծանր աշխատանքի պատուը մի քանի օր հանգիստ վայելում էր:

Ահա մարտի պէս թափուեցան մի կողմից չէրչնին, փողրաղչիկները և պարտատէրերը, միւս կողմից արքունահան խարջ հաւաքողը: Գիւղացին իր լիքը հորերին ձեռը տուեց: Այս փողրաղչուն, չափեց մի քանի թաղար, փողը կէս զնով առաւ ու տուեց խարջ հաւաքողին: Այս չէրչուն, չափեց էլի մի քանի թաղար շահ ու զլուխ: Այս էլ քեզ, չափեց պարտասիրոջը, այս քեզ զլուխը, այս էլ քեզ շահը, ասաց զիւղացին, խոտը ան քաշեց, ու ծածկեց իր դարտակ հորերը: Սերմացուն հաշուեց, հաշուեց իր ուտելու հացը, հաշուեց, հաշուեց, ծայրը ծայրին չէր հասնում: Նրա հաշուով մնացած հացը իրան բաւական էր, միայն մինչև ապրիլ ամիսը: Այսնուհետև էլի զլուխ, էլի շահ, էլի պարտք . . .

Չէրչն, փողրաղչին և պարտատէրը ժողովեցին իրանց հացը քաղաք և մինը երկուսով քաղաքացու վերայ ծախեցին:

Ստորագրեցէ՛ հոռնջը:

21. ԱՌԱՒՈՏԵԱՆ ԵՐԳ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ:

Այ մարդ՝ այսօր շատ քրնեցար նրնջեցիւ,
Առաւօտեան հօյժ ժամանակն անցուցիւ.

Արեղակը ծովի ծայրէն ծաղեցաւ.

Ջերմութիւնը ձորն ու դաշար փրօուեցաւ:

Ընկերներդ վաղ արտերը զնացին,

Յօրեն, գարին գերանդիով հընձեցին.

Խուրճ կապեցին, բարդ բարդեցին դաշտումը,

Նստան հանգչել կայններու հովումը:

Այ մարդ վեր-կաց սառը ջրով լուացվիր,

Գօտիդ կապէ, գերանդիդ սնու դաշտը հասիր.

Քանի հովէ, հունձդ արած արտումըդ,

Հունձրդ հընձէ, մի՛ ծուլանար գործումըդ:

Հունձրդ կապէ, բարդրդ բարդէ, տուն արի,

Հանդստացիր, երբ քո հունձրդ կաւարտի.

Բեր գերանդիդ, կախէ պատին քո տանը,

Ես իրիկուան կը պատրաստեմ սեղանը:

Այ մարդ՝ հէրիք ինչ որ այսօր քնեցար,

Աչքդ մէկ բաց, տես թէ ո՞րչափ ուշացար.

Մեր դրացին վաղ անցկացաւ կամուրջէն,

Վաղ լըռել է մեր զգիրը ձայնելէն:

Ի՞նչես պառկել, ի՞նչես քնել, բարեկամ,

Արեգական շողը հասաւ մեր դրան,

Մի՛ ծուլանար, ժամանակը խընայէ,

Այն պիտի մեզ բոլոր ձմեռը կերակրէ:

22. Մ Ե Ր Ք Ա Ղ Ա Ք Ը:

Մեր քաղաքը մեծ է: Մեր քաղաքի միջով անց-
նում է մի գետ (որը), որ քաղաքը երկու մասն է
բաժանում, աջակողմեան և ձախակողմեան (ցոյց տուր
պլանի վերայ. ի՞նչ թաղեր կան ամէն մի մասում, ցոյց
տուր): Գետի վերայ կայ երեք կամուրջ, որոնք միացնում
են քաղաքի աջակողմեան մասը ձախակողմեանի հետ:
Մեր գետը շատ արագ է հոսում, նրա մէջ ձուկն
են բռնում, և նրա ափերում շինած են այգիներ
և ջաղացներ: Մեր քաղաքում կան լայն և ուղիղ
փողոցներ, կան նմանապէս և ծուռը փողոցներ (ու-
րոնք են): Լայն և ուղիղ փողոցների երկու կողմերը
սալած են. իսկ մէջ տեղը քարայտասկ է: Մեր քա-
ղաքում կան հրապարակներ (որոնք են, ի՞նչ են վա-
ճառում այն տեղ), հասարակական տներ. թատ-
րոն, դատաստանատներ, ուսումնարաններ (որոնք են):
Կան նմանապէս երեք չորս յարկանի քարով կամ
ազուռով շինած գեղեցիկ տներ: Փողոցներումը ես
տեսնում եմ խանութներ, արհեստանոցներ, կառքեր,
գիւղական սայլեր, զանազան կարգի և ազդայնութեան
մարդիկ (ուռս, հայ, վրացի, թուրք, գերմանացի և
այլն): Մեր քաղաքում կան շատ եկեղեցիներ. մի
եկեղեցին ամենից մեծն է, և նրան ասում են Տաք ե-
կեղեցի:

Մեր քաղաքի բնակիչները պարապում են ար-

հետագործութեամբ (ի՛նչ), վաճառականութեամբ (հրախիտի) և ծառայութեամբ: Մեր քաղաքի մօտ կայ մի գործարան, բարձր ծխնելոյղով (ի՛նչ են պատրաստում այն տեղ): Մեր քաղաքին հասել է երկաթուղու գիծը:

Մեր քաղաքը մեծ է, մեր քաղաքին նահանգական քաղաք են ասում, կան և փոքր քաղաքներ, ևս նրանց անունները գիտեմ, կովկասու ամենամեծ քաղաքը մեր Տիֆլիսն է:

Անտրապոլիսի ինքնաշարժը չէր բարձրացնում գիւղը և համեմատեցէ՛ր այս բարձրի հետ:

23. Հ Ո Վ Ո Ւ Ի Ի Չ Ո Ւ Խ Է Ն :

Ինչպէս հոշիւնը էր համար նոր չունայն չարեւ արեւ:

Աշխան ժամանակ հովիւը իր ոչխարների բուրդը խուզից երկար մկրատով: Քաղաքից եկաւ նրա մօտ վաճառականը և փողով գնեց այս հո՛ւ՛ ապրանքը: Վաճառականը ուզարկեց բուրդը արդարանքին (ուրիշ երկիր), որ այն տեղ այն բրդից մահուդ գործեն: (Ի՛նչ են ուղարկում արտասահման): Արտասահմանի մի գործարանում վարձուած աշխատուորները այս բուրդը լու լուացին, չորացրին, բրբրեցին և յետոյ նրանից բարակ թել մանեցին: Միւսնոյն գործարանում ուրիշ մշակ աշխատուորները այս թելից բարա

մահուդ գործեցին ու ներկեցին: Գործարանատէրը այս մահուդը վաճառեց վաճառականին, իսկ վաճառականը մահուդը տարաւ և իր խանութում դարսեց:

Հովիւը իր հարսանիքին ուզում էր մի մահուդէ չուխայ կարել տալ: Նա գնաց դերձակի մօտ: Գերձակը վեր առաւ նրա չափսը, բոյը, մէջքը, փէշը յետոյ վաճառականից գնեց մի քանի դաղ մահուդ ու այս մահուդից հովուի համար մի լաւ չուխայ կարեց: Հովիւը սորա համար դերձակին փող վճարեց ու ուրախութեամբ հաղաւ իր մահուդէ չուխէն, բայց նա ամենեւին չէր իմանում, որ այս մահուդը իր ոչխարների բրդիցը մշակները մահուդ գործեցին, ու դերձակը չուխայ կարեց:

Ի՛նչ են շինում Երբեք և ո՛վ էլ է՛նչ հագնելիս ներ կան, ի՛նչ են շինած նրանք:

24. Կ Ր Ա Կ :

Արակը կոչանայ եթէ վառենք փայտը, ածուխը կամ մի ուրիշ այրվող նիւթ: Այս այրվող նիւթեղէններից մի քանիսը այրվելու ժամանակը բոց են տալիս, իսկ միւսները առանց բոցի են այրվում: Փայտը այրվելու ժամանակը բոց է տալիս, իսկ ածուխը չէ տալիս: Բոցը դեղնակարմիր գոյնի է լինում և սրածայր է վերջանում: Այրվելու ժամա

նակ լոյս և տաքութիւն է գոյանում: Արտեղ լոյս չկայ, այն տեղ խաւար է. որ տեղ տաքութիւն չըկայ, այն տեղ ցուրտ է: Լուսի և տաքութեան ընդհանուր աղբիւրը արեգակն է: Արեգակը ցերեկն է լոյս ապրիս. գիշերը, երբ երկինքը ծածկուած չէ ամպով, լուսինը և աստղերն են լոյս ապրիս: Լուսինը և աստղերը միայն լոյս են տալիս, նրանք տաքացնում չեն:

Արուեստական լոյս ստանում ենք, երբ այրում ենք իւրը կամ մոմը: Իւրը մղում են զանազան առարկաներից — կտուաճատից և այլն: Մոմը շինում են ճրագուից կամ չեչից:

Ամառը տաք է լինում, իսկ ձմեռը ցուրտ և սորա համար էլ ձմեռները սենեակները տաքացնում են, վառարաններում փայտ կամ ածուխ վառելով: Այրվող փայտը կամ ածուխը տաքացնում է վառարանը, իսկ վառարանը տաքացնում է սենեակի մէջ գտնված օդը: Մուխը, որ գոյանում է այրվելու ժամանակը, ծխնեղյղով դուրս է գնում: Մարդու մարմինն էլ ունի շատ տաքութիւն: Առանց տաքութեան ոչինչ չէ կարող ոչ ապրել և ոչ բուսնել. առանց լոյսի չէ կարելի բան շինել: Լոյսը և տաքութիւնը ոչ թէ միայն մարդու կեանքի ապրելու համար են հարկաւոր, այլ և կենդանիների ու բոյսերի համար:

25. Օ Դ:

Օդը պատում է մեր չորս կողմը. օդը թափանցիկ, թեթեւ և էլաստիքական (առաձգական) է: Օդն էլ նմանապէս անհրաժեշտ հարկաւոր է մարդու, կենդանիների և տունկերի կեանքի համար: Մեր ամբողջ կեանքի ընթացքում մենք շնչառում ենք (ընդունում և մեղանից դուրս թողնում) օդը: Մարդու այս շնչառութիւնը օդը ապականում է, սորա համար էլ հարկաւոր է լուսամուտները բաց անել սենեակի օդը մաքրելու համար, այսինքն նրա համար, որ ապականած օդը կարողանայ դուրս դնել սենեակից և նրա տեղը մտնել մաքուր և առողջարար օդ: Ար տեղ օդ չկայ, այն տեղ էլ կրակը չի այրվիլ: Սորա պատճառով էլ, եթէ վառարանի ծակերը ծածկենք, այն ժամանակը նրա միջի կրակը կհանդչի:

Օդը երբեմն տաք է լինում և երբեմն ցուրտ. երբեմն նա շարժում է, իսկ երբեմն անշարժ է մնում: Օդի շարժմանը քամի են ասում:

26. Զ Ո Ի Բ:

Ջուրը հեղուկ և թափանցիկ է: Ջուրը երկրի վերայի ամենացածր տեղերն է բռնում և հանդարտ ժամանակը նա հորիզոնական մակերևոյթ ունի:

Ջուրը բխում է գետնից և կազմում է առուներ, գետախներ ու գետեր, որոնք դէպի վայր հոսելով ծովերն են թափվում. ջերմութիւնից Ջուրը օդ-դուրըչի է դառնում, որ բարձրանալով դէպի վերև, ամպ, մեգ, և մարսխուղ է դառնում. ամպից գոյանում են անձրև, ձիւն, շաղ, որոնք երկրի վերայ թափվելով, ոռոգում են նրան և պտղաբերացնում, յետոյ այս Ջուրը գետինը ծծելով, կրկին ժողովում է երկրի ցած ընկած տեղերը և կրկին աղբիւրներ, գետախներ և գետեր են գոյանում: Ջուրը լինում է երբեմն տաք և երբեմն սառն, երբեմն նա սառչում է, սառոյց է դառնում, ջերմութենից սառոյցը հալչում է և կրկին Ջուր է դառնում: Ջրի մէջը ապրում են ձկները և ուրիշ կենդանիները:

27. Ե Ր Կ Ի Ր:

Երկիրը, որքան մեղ յայտնի է, զնտաձև է և բաղկանում է քարերից և հողեղէններից ու մասամբ ծածկուած է ջրով: Հողագնտի վերին մասը, որի վերայ մենք բնակվում ենք, անուանվում է երկրի մակերևոյթ: Այս մակերևոյթը բաղկանում է ցամաքից և ջրից: Մենք ցամաքի վերայ ենք բնակվում: Ցամաքի վերայ գտնվում են քաղաքներ, գիւղեր, ճանապարհներ, այգիներ, դաշտեր, անտառներ, մար-

դաղետիւններ և այլն: Երկիրը պտղաբեր անկու համար նրան վարում են և սարարտացնում փէինով:

Արաիք, օդը, Ջուրը և հողը տեսանելի աշխարհի գլխաւոր բաղկացուցիչ մասերն են, որոնց աւում են աստուծոյ: Արաիք լոյս է տալիս և ջերմացնում է, առանց օդի կրակը չէ կարող տաքացնել և լոյս տալ. կրակը Ջուրը գոլորչի է դարձնում: Ջուրը կրակը հանգցնում է: Հրդեհը ոչնչացնում է բոլորը և կարող է մեծ աւերմունքների պատճառ դառնալ: Բէկ և Ջուրը առհասարակ մարդուն շատ օգտաւէտ է, բայց նա էլ շատ անբաղդութիւններ է պատճառում: Աստուծոյ քամին կամ մրրիկը շատ անգամ տներ է քանդում և ողջ ծառեր է տակաւահան անում: Երբեմն երկրաշարժութիւններ են պատահում, որոնք աւերում են ողջ քաղաքներ և դաւառներ:

28. Ե Ր Կ Ո Ի Խ Ո Փ:

Մի կտոր երկաթից մի և նոյն արհեստանոցում երկու խտի շինեցին: Նրանցից մինք ընկաւ հողագործի ձեռք և խոյն դործ դրվեցաւ, միւսը երկար ժամանակ անպէտք և անգործ վաճառականի խանութում ընկած էր: Մի քանի ժամանակից յետոյ երկու ծանօթ խոփերը միմեանց յանկարծ պատահեցան: Հողագործի խոփը արծաթի պէս պայղում էր

և աւելի լաւն էր այն ժամանակից, երբ նա արհեստանոցից դուրս եկաւ, իսկ այն խօսիլը որ անգործ ընկած էր վաճառականի խանութում սեւացել էր և ժանգոտել: «Ասա, խնգրեմ, ինչո՞ւ ես այդպէս պապղում»: Հարցրեց ժանգոտած խօսիլը իր հին ընկերին: — «Աշխատանքից, սիրելիս, աշխատանքից» պատասխանեց նա. և յետոյ աւելացրեց. «իսկ եթէ դուն ժանգոտել ես և առաջուանից աւելի վատ ես, դրա պատճառը այն է, որ դու այն օրից սկսած, երբ դուրս եկար արհեստանոցից, ողջ ժամանակը հանգիստ պարկած էիր վաճառականի խանութում»:

29. ՊԱՐՏԷՉ (ԲԱՂՉԱՅ) ԵՒ ԱՅԴԻ:

Պարտեզը շինումեն տների մօտ և նրա չորս կողմով չափար (ցանկ) են քաշում. կամ պատում են: Պարտեզում շինում են արխեր և մարդեր (ածուներ), որոնց վերայ ցանում են զանազան կանանչեղէններ. կոտեմ, ուէհան, համեմ, տարխուն, լօրի, բակլայ, խխար, բողկ, շաղկամ, սոխ, կաղամբ և այլն. նմանապէս ցանում են ծաղիկներ ու տնկում են պղպտու ծառեր. բալի, ալուբալի, դամբիլ և այլն:

Այգիները շինում են գիւղերի կամ քաղաքների մօտ և նրա բոլորը պատում են: Այգին մշակում է սյդեպանը: Այգիներում բուսնում են խա-

ղողի որթ և պտղատու ծառեր. տանձ, խնձոր, դեղձ, սերգեվիլ և այլն: Այգիներում երբեմն տնկում են զեղեցիկ և բարձր չինարի ծառեր: Այգիներում շինում են ծապաններ և կապում են թալփարներ: Այգուն փուս են տալիս թռչունները, թրթուրները, արջը և ընտանի կենդանիները:

30. Ս Ա Գ Ե Ր:

Ասհանը մի օր տեսաւ մի վայրենի սագերի խումբ, որ օդում բարձր թռչում էր:

Վահան: Մեր ընտանի սպերն էլ կարող են այսպէս թռչել: — Հայ: Ո՛չ: — Վահ. իսկ վայրենի սագերին ո՞վ է սննդում: — Հ. Նրանք իրանք են իրանց սնունդը գտնում: — Վ. իսկ ձմեռը: — Հ. Ձմեռը գալուն պէս վայրենի սագերը մեր երկրից թռչում գնում են տաք երկիրները, իսկ գարունները կրկին վերադառնում են: — Վ. Բայց ընտանի սագերը ինչո՞ւ չեն կարողանում այդպէս շատ թռչել և ինչո՞ւ նրանք էլ չեն թռչում ձմեռները գնում տաք երկիրները: — Հ. Արովհետեւ ընտանի կենդանիները իրանց առաջվան ընդունակութիւնը և սլոք կորցրել են և նրանց զգացմանքներն էլ այնպէս նուրբ չեն, ինչպէս վայրենիներին: — Վ. Բայց այս բանը ինչո՞ւ է նրանց զլուխը եկել: — Հ. Արովհետեւ մար-

դիկ նրանց համար հոգս են քաշում և նրանց զրկել են իրանց սեփական ուժից, որից կարողանային օգուտ քաղել: Սրանից տեսնում ես, որ մարդիկ էլ պետք է աշխատեն իրանք շինել իրանց բանը, ինչ որ կարող են: Այն երեսաները, որոնք իրանց յոյսը դրել են ուրիշների ծառայութեան վերայ և չեն աշխատում իրանք իրանց բանը շինել, ինչ որ կարող են, այն երեսաները ոչ մի ժամանակ չեն լինիլ խելացի և ընդունակ մարդիկ: — Վ. Չէ, ես հիմայ կաշխատիմ իմ բանս ինքս շինել, եթէ ոչ, Աստուած մի՛ արասցէ, ինձ էլ այն կը պատահի, ինչ որ պատահել է ընտանի սաղերին, որոնք մոռացել են թռչիլը:

31. Ի՞նչ ՏԵՍԱԿ ԲՈՅՍԵՐ ԿԱՆ:

Բոյսերը զանազան աեսակ են լինում. ծառ, ևռոփ, ծղնոս (հացեղէն բոյսեր), Բանջարեղէն, ծառնի, սունի և խոտ:

Ծառը ունի ամուր արմոս, միայն մի պինդ ու հաստ Բուն և շատ սիււլած ճիւղեր, որոնք ծածկուած են լինում կանաչ փերեփերով (կաղնի, խնձորենի), և կամ սուր-սուր ատեղներով (եղևնի): Թուփը մի բնի տեղ ունենում է մի քանի բարակ բներ: Հացեղէն բոյսերը բնի տեղ ունենում են մի

մէջը դատարի ծղնոս, որ հատիկներով լի հասնի է վերջանում: Սունկը ոչ տերև ունի և ոչ ճիւղեր, միայն մի արմատ և մի գլուխ: Խոտը ունի բարակ և կակուղ բուն, և փոքրիկ ճիւղեր: Խոտը հեշտու-թեամբ կարելի է արմատախիլ (տակուահան) անել:

Ծառերը բուսնում են մեծ անտառներում. անտառում լինում է մութ, զով և խոնաւ: Անտառում բնակվում են զանազան վայրենի դադաններ, այն տեղ բուսնում են սունկեր և պտուղներ: Կանաչ և կակուղ խոտը բուսնում է թաւիշի սէս դաշտում: Նրա հետ բուսնում են զանազան կանանչ, սպիտակ, կապուտ ծաղիկներ: Գաշտը լայն է և ընդարձակ. այն տեղ քո շուրջը միայն երկինքն էս տեսնում. դաշտում եռ արեգակը տաք է լինում և կիզում է, բայց մեզմ քամին փրկում է կիզելուց: Ծառերը դործ են դնում (ինչո՞ւ համար): Խոտը ուտում է ապրանքը:

32. ՃԱՆԱՊԱՐՀ ԵՒ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆ:

Գիւղերի, դաշտերի, անտառների միջով և սարերի զլսով անցնում է մեր կեռու մեռ. ճանապարհը: Գիշեր ցերեկ այս ճանապարհի վերայ խրճներով, խոտով ու փայտով բարձած դիւղայու սայլերը ճրքճրուում են: Գնում է սյս ճանապարհով և քա-

դաքացի զննաւորված կօկոզ ազէն իր թամբած ձիու վերայ նստած : Անցնում են դարունները այս ճանապարհով և սարը գնացող քօչվորները իրանց բոլոր դերպաստանով, սուրուներով, շներով և վրաններով : Ահա գալիս են և այս ճանապարհով տուները քարշ տալով խեղճ, աղքատ Մշեցի մշակները գաւաղանները ձեռին բռնած և պարկը ուսերին դրած : «Ո՞ր տեղից են գալիս այս օտար մարդիկը և ո՞ւր են գնում . ինչպէս կ'ուզէի ես էլ սրանց հետ ճանապարհ ընկնել և դնալ տեսնել, թէ ի՞նչպէս են ապրում մարդիկ ուրիշ երկրներում», ասաց փոքրիկ երեխայն, որ այս ժամանակ դրանք կանդնած նայում էր օտար ճանապարհորդներին վերայ : — Հայր. «Նրանք գալիս են հեռու երկրներից, նրանք այն տեղ թողել են իրանց մայրենի հողը, հայրենի օճախը, կին ու փոքր երեխայք անտէր, անօգնական ու զնումեն դարձրել են :» — «Իսկ ինչու են նրանք հեռանում իրանց սիրելիներից, իրանց ծնած տեղից, ինչն է նրանց քշում, հալածում», հարցրեց հետաքրքիր Ստեփանը : — Հ. «Աղքատութիւնը, յիբրիս, աղքատութիւնն ու չքաւորութիւնը. ապրելը դժվարացել է խեղճ մարդու համար և նա զնում է օտարութիւն, ուրիշ քաղաք համալուծիւն և մշակութիւն անելու, որ մի քանի շահի կարողանայ աշխատել և ուղարկել իր տուն, որդիքը սովից փրկելու համար : — Ստեփան. «Ո՞ր բնէն արի մեր տուն, խեղճ

պոնդուխտ Մշեցի մշակ, արի մեր տուն տաքացիր, հանգստացիր, մեր աղ ու հացն էլ կեր ու այնպէս դնա պանդխտութիւն : Բայց դուն էլի շուտով կը վերադառնաս քու տունը, քո երեխանց մօտ :» — «Այդ Աստուած է խաբար», ասաց մշակը, խոռը ախ քաշելով : «Իմ հայրս էլ այդպէս դնաց մշակութիւն, բայց մենք նրան սպասելէն դադրեցանք . մէկ էլ իմացանք, որ նա էն աշխարհն է փոխվել, ու մեզ ուղարկել է ահա այս գաւաղանը և այս պարկը, որ հիմա ես եմ ձեռս առել և զնում եմ նրա ճանապարհով . — «Գէ՛հ մնա բարև :» — «Գնա բարով, Աստուած քեզ հետ», ասաց Ստեփանը ու խոռը մտածեց այս հանգամանքների վերայ :

33. ՊԱՆԳՈՒԽՏ ԱՌ ԿՈՌԻՆԿ :

Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ, կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունիս :

Թողեր եմ ու եկեր եմ մըլքերս ու այդիս, Բանի որ ան կ'անեմ կուքաղուի հողիս :

Արըաներնիս կամեցաւ ելանք գնացանք, Աղուհաց կեր մարդկանց կարօտ մնացանք :

Ասորներնիս բաներն կամաց կամաց է, Ղարիպին սիրտն է սուղ, աչերն 'ի լաց է :

Սասուած, քեզնէ խնդրեմ մուրիէթ ու քերէմ,
 Գարիպին սիրան է խոց, ջնկէրն է վարէմ:
 Կերած հացն է լեղի, ու ջուրն է հարամ:

Ու բզլուր օրն զիտեմ ոչ ըզ կիրակէն,
 Զարկած են զիս շամիուրն, բրուած կրակին.
 Այրիւս չեմ հողար, ձեզնէ կարօտ եմ:

Առունկ, Պաղտատու կուգաս, կերթաս 'ի Սէհրատ,
 Թղթիկ մի գրեր եմ, ամա՛ քեզ ամանաթ:

Գլբերեմ մէջ թղթիս, թէ հոս մնացի,
 Օրիկ մի օրեր զաչերս չե բացի,
 Սիրելիք ձեզանէ կարօտ մնացի:

Կռունկ, մեր աշխարհէն խապրիկ մի չունէ՛ս:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ուսուցանելու եղանակը (Գիտտերվեդ) . . . Ա:
 Դիտա. կանոնները դաստիարակութեան մէջ. . . Ե.

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՅԱՆՈՒՄ

Դասատան մէջ գտնուող առարկաների
 Հետ ծանօթութիւն:

ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ

1 Ուսուցչի առաջին դրոյցները նորեկ աշակերտանե- րի հետ	1
2 Առարկաների անունները	5
3 Գտտական առարկաների անունները	8
4 Դասատուն.	9
5 Գռու (Գիտտերվեդ)	17
6 Լուսամուտ (Գիտտերվեդ)	19
7 Վառարան (Գիտտերվեդ)	21
8 Սեղան (Գիտտերվեդ)	22
9 Քարէտախտակ (Գիտտերվեդ)	23
10 Գրիչ (Գիտտերվեդ)	24
11 Գրչահատ (Գիտտերվեդ)	26
12 Թանաք (Գիտտերվեդ)	27

13	Թանաքաման (Գիստերվեդ)	28
14	Թուղթ (Գիստերվեդ)	29
15	Գիրք (Գիստերվեդ)	30

ԵՐԿՐՈՐԿ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Նախընթաց կրթութիւնների մէջ նրկարադրած առարկաների Համեմատութիւնը (նմանութիւն և զանազանութիւն):

1	Դասատան տախտակամածը և սեննակի դուռը (Գիստերվեդ)	34
2	Կէղան և շիֆերի (քարէ) տախտակ (Գիստ.)	35
3	Թուղթ և Թանաք (Գիստերվեդ)	37

ԵՐԿՐՈՐԿ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Բնական պատմութեան սկիզբը:

ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Ընտանի կենդանիներ:

	Յառաջարան (Գիստերվեդ)	40
1	Շուն (Գիստերվեդ)	45
2	Կատու (Գիստերվեդ)	49

3	Ձի (Գիստերվեդ)	50
4	Կով և Նշ (Գիստերվեդ)	51
5	Գամշ	52
6	Էջ	53
7	Ուղտ	54
8	Խոզ (Գիստերվեդ)	55
9	Ոչխար և այծ (Գիստերվեդ)	57

Վայրենի կենդանիներ:

10	Գայլ	58
11	Արջ	61
12	Մուկ	62
13	Խլուրդ	64
14	Մաշկաթեուկ	66

ԵՐԿՐՈՐԿ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Այս կենդանիների Համեմատութիւնը միմեանց Հետ (նմանութիւն և զանազանութիւն):

1	Շան համեմատութիւնը կատուի հետ	70
2	Կով և ոչխար (Բարօն — Կօրֆ)	71
3	Խլուրդ և մաշկաթեուկ	72
4	Ընդհանուր կրկնազութիւն	74

ԵՐՐՈՐԳ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Թուչուններ :

1 Ա.բլար (Գիստերվեգ)	77
2 Միծեռնակ	81
3 Բաղ	83
4 Արծիւ	84
5 Կռունկ	87
6 Բու	88
7 Ընդհանուր կրկնադարձիւն թուչունների վերայ .	90

ՉՈՐՐՈՐԳ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Սողուններ և Չկներ :

1 Գորտ	92
2 Զուկը	96
Այս բոլոր կենդանիների վերայ մի ընդհանուր հայեացք	100

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Միջատներ :

1 Բաղմերանգ թրթուր	102
2 Մեղու (մեղրաճանճ)	107
3 Աբրեշումի (չերամի) թրթուր	114

ՎԵՅԵՐՈՐԳ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Մարդ (Գիստերվեգ) :

1 Մարդու մարմնի զլխաւոր մասերը	118
2 " Մարմնի զլխաւոր մասունքների մասերը .	119
3 " Մարմնի կրկրորդական մասերի մասերը .	120
4 " Մարմնի մասունքների միմեանց հետ ունեցած յարաբերական դրութիւնները	123
5 " Մարմնի մասունքների թիւը	124
6 " Մարմնի մասունքների դոյնը	124
7 " Մարմնի մասունքների ձևը	126
8 " Մարմնի մասունքների նշանակութիւնը .	127

ԵՐՐՈՐԳ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Ծանօթութիւն Հայրենիքի հետ :

ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Տուն (Գիստերվեգ)	131
----------------------------	-----

ԵՐԿՐՈՐԳ ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ

Բնակութեան տեղ (գիւղ, քաղաք)	135
--	-----

ԽԱՌՆ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

Ը ն թ ե ր ց ա ն ո լ թ ե ա ն հ ա մ ա ր :

1 Հրաւեր դէպի ուսումնարան (Ուշինսկի)	139
2 Մեր Դասատունը	140

3 Առաւօտեան ճառագայթներ (Ուշինսկի)	141
4 Մեր Գաստան (քարէ) տախտակը	142
5 Աշխատասէր երկխայ (Ուշինսկի)	142
6 Ինչպէս են շինում աները (Ուշինսկի)	143
7 Մեր տունը	144
8 Ուտելիք և Ըմպելիք (Ուշինսկի)	145
9 Մեր զերդաստանը (Ուշինսկի)	145
10 Հարևանի սրդիքը (Ուշինսկի)	146
11 Աշխար պապը (Ուշինսկի)	147
12 Ուսումնարանում (Ուշինսկի)	148
13 Աշակերտի զրած նամակը իր եղբոր վերայ (Բարօն — Կօրֆ)	149
14 Փոքրիկ աշակերտի նամակը իր ընկեր աշակերտին (մեր ուսումնարանը)	150
15 Մեր ուսումնարանի փողոցը	152
16 Դարձնոց (Ուշինսկի)	153
17 Հաց	154
19 Մեր գիւղը	155
19 վարուցանք	156
20 Հունձ	159
21 Առաւօտեան երգ շինականաց (Ռ. Պատկանեան)	162
22 Մեր քաղաքը	163
23 Հովուի չուխէն	164
24 Կրակ (Գիստեքիզ),	165
15 Օղ (Գիստ)	167
26 Զուր (Գիստ)	167
27 Երկիր (Գիստ)	168
28 Երկու խափ (Ուշինսկի)	169
29 Պարտէզ և այգի	170

30 Սաղեր (Ուշինսկի)	171
31 Ինչ տեսակ բոյսեր կան	172
32 Ճանապարհ և սրանդիստութիւն	173
33 Պանդուխտ առ կռուակ (Բնասրից)	175

Մշտադառնական ուսուցիչներին համար : Գիրքս բաղկանում է երկու մասերից. ա. նշխարադասն ուսուցիչ — սխտեմատիքական, կանոնաւոր, կրթողական և զարգացողական վարժութիւններից և Բ. խոստի հարոստներից ընթերցանութեան համար: Առաջինի յօդուածները նախ և առաջ պէտք է դաստասն մէջ շօշափելի ձևով, տեսանելի առարկաների վերայ մանրամասնաբար վննովին և ապա նոյն յօդվածները կարելի է անվախ տալ աշակերտների ձեռք կարդալու, ուսուցչի վերահայեցողութեամբ: (Այսպիսով համար աւելի յարմարաւոր են կենդանիների վերայ յօրինված յօդվածները): Այդ միևնոյն յօդվածները կարող են գրաւոր վարժութիւնների նիւթ էլ լինել: Սորա համար ուսուցիչը փայտէ տախտակը (աշակերտները իրանց տետրակները) բաժանում է դծով երկու մաս, աջակողմեան և ձախակողմեան: Չախակողմեան մասում ուսուցիչը գրում է հարցերը, իսկ աշակերտներից մինը այդ հարցերի ղեմուղէմ, աջակողմեան մասում գրում է պատասխանները: Միւս աշակերտները մը և նոյնը շինում են իրանց տետրակների վերայ: Յետոյ ուսուցիչը բարձրաձայն կարդում է պատասխանները բառ առ բառ և սխալները ուղղել է տախտակ, միւս աշակերտներն էլ իրանց զրածներն են ուղղում: Գրաւոր հարցերը պէտք է շինին քաղաքի պարզ և հասկանալի:

Խառն հարուածները ընկերցանութան համար, թէև գրքի վերջն են դրած, բայց ամենևին չպէտք է յետ դպուն, այլ այս յօդվածներն էլ զուգընթաց առաջի մասնի հետ պէտք է կարգացվին միայն բացատրութեամբ:

Խառն յօդվածներն էլ կարող են լինել դրաւոր վարժութիւնների առարկայ:

Առաջին մասում դննելով ամէն մի առարկայ առանձին, մենք նրանով կամեցել ենք աշակերտներին տալ նկատողապէս զարգացողական անմտանալի գործնական դիտութիւն և մտքի ու խելքի զարգացում:

Խառն յօդվածները առ հասարակ ուղղված են աշակերտի չրջապատող բնական և հասարակական կիանքի հետ ծանօթանալու, նրան ուսումնասիրելու ու իր չրջապատող հանգամանքներին մօտիկ նայելու: Այսպիսի յօդվածները առաջնորդում են մանաւանդ սեպհական տունը և ընդհանրութիւնը ուսումնասիրելուն: Հարկնիքը ուսումնասիրելու համար խորհուրդները ստալիս ս. ս. և մննորդներն անմիջապէս աշակերտներին հետ դրասանքը ստիպելով կամ քաղաքի մէջ և նրանց չրջակները, նկատատուութեան արժանի հանգամանքները նկատել և յետոյ պահել և յետոյ դատասան մէջ նկարագրելով դրասանքի հաշիւ տալ: Զրասանքները սմանապէս կարող են լինել դրաւոր կրթութիւնների առարկայ:

Այս մեր և թէ ընագրի մէջ նկատած խորհուրդները կտտարելուց յետոյ, մենք վստահանում ենք հաստատելու, որ աշակերտի մտաւոր և թէ բարոյական ուժերը կը ստանան մի կանոնաւոր և հաստատ կենդրոնական զարգացում և նա կունենայ մի կրիտիքական հայեացք, զարգացման միակ դրաւական, որի վերայ արդէն կարելի է յետոյ հիմնել մի ուսումնական հաստատ շխտութիւն:

Գինն է 50 կ : — Հանապարհի ծախսը սանողների
վերայ է :

Ծախվում է Թիֆլիսի գրախճառանոցներում և պ.
Բ. Աբովեանցի խանութում, Կուկիայի կամուրջի
վերայ : — Օտար քաղաքացիները կարող են ստանալ ուղ-
ղակի հեղինակից այս հասցեով. Тифлисъ, Василию Шавер-
дову, въ редакцію газеты „Мшакъ“.

2413

« Ազգային գրադարան

19200

NL0053165

